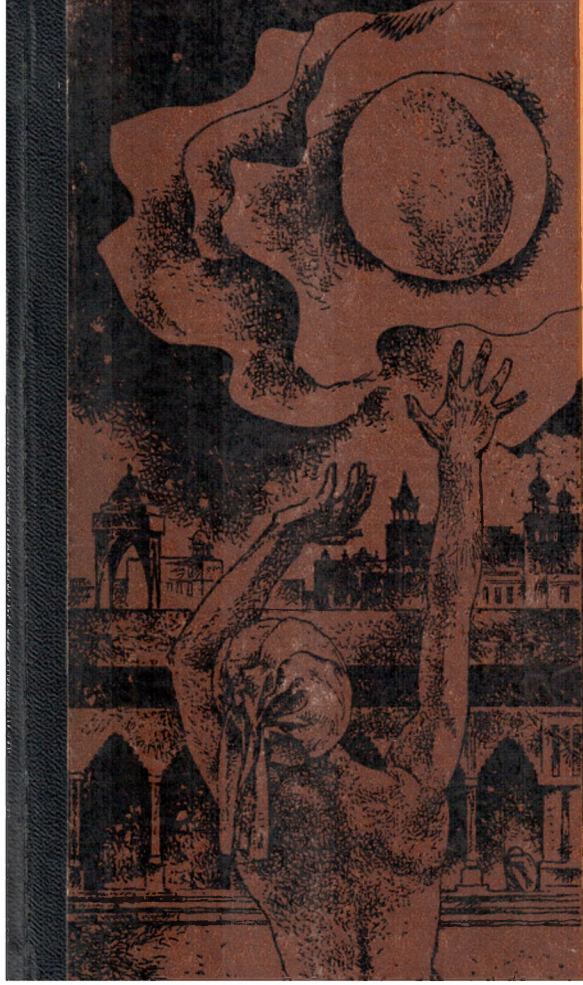

Редъярд Киплинг МІСТО СТРАШНОЇ НОЧІ

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книжка тридцять перша

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО «ДНІПРО»
1979

Rudyard Kipling

LISPETH
IN THE HOUSE OF SUDDHOO
BEYOND THE PALE
THE ROUT OF THE WHITE HUSSARS
THE STORY OF MUHAMMED DIN
IN THE MATTER OF A PRIVATE
THE THREE MUSKETEERS
THE MADNESS OF PRIVATE ORTHERIS
THE JUDGEMENT OF DUNGARA
IN FLOOD TIME
THROUGH THE FIRE
LITTLE TOBRAH
THE CITY OF DREADFUL NIGHT
MOTI GUJ, MUTINEER
BIMI
THE BRIDGE-BUILDERS
007
RIKKI-TIKKI-TAVI

Редьярд Кіплінг

МІСТО СТРАШНОЇ НОЧІ

НОВЕЛИ

З англійської переклав
ЮРІЙ ЛІСНЯК

В сборник рассказов английского писателя Редьярда Киплинга (1865—1936) вошли наиболее характерные для его творчества рассказы: «Лиспет», «За чертой», «Безумие рядового Оргериса», «Строители моста» и др. Действие большинства из них происходит в Индии находившейся в то время под британским колониальным владычеством.

К $\frac{70304-139}{M205(04)-79}$ 127—79 4703000000

© Український переклад і передмова,
видавництво «Дніпро», 1979.

ОПОВІДАННЯ РЕДЬЯРДА КІПЛІНГА

Знайомство з Кіплінгом майже для кожного починається з історії про Мауглі, що виріс серед дикого населення джунглів, з дивовижних і незабутніх казок про цікаве слонення, про носорога, що вмів скидати свою шкуру, про краба, що грався з морем, про лінивого верблюда, що нажив собі горб, про плямистого леопарда і про кішку, що гуляла, як сама собі знала. Це в дитинстві. А потім на зміну «Таким собі історійкам» приходять не менш цікаві книжки про хлопчиків, що стають дорослими,— «Відважні капітани» й «Кім». Твори для дітей уславили Кіплінга на весь світ. Але він не був дитячим письменником.

Творчість Редьярда Кіплінга (1865—1936) — цікава й важлива сторінка в історії новітньої англійської літератури. Воднораз Кіплінг — помітна постать не тільки в літературному, а й у політичному житті Англії. Його самобутній і сильний талант спалахнув на грані двох сторіч, у добу, коли пріоритет Британії на міжнародній арені, переваги «володарки морів» і «майстерні світу» відходили в минуле. Велика колоніальна держава вступала в період свого поступового згасання. Риси й прикмети його, ще не виступаючи досить виразно, вже виявлялись і в загостренні кризи економічної системи, і в посиленні соціальних протиріч. Під час англо-бурської війни (1899—1902) відверто імперіалістичний характер політики британської буржуазії виявився з безсоромною очевидністю, що викликало обурення прогресивних людей усього світу. Свою велич Великобританія утверджувала насильством. Саме в цей час Кіплінг присвятив свій талант

і своє натхнення служінню Великобританії. Його не можна назвати співцем Англії. Він прославляв Британську імперію. Його голос лунав як заклик до дії заради її інтересів і могутності. Він оспівував стійкість і мужність, енергію й активність її солдатів і чиновників. І пізніше — під час англо-суданської і першої світової війни — Кіплінг виступав як переконаний прибічник британського мілітаризму.

Про силу таланту Кіплінга й реакційність тих ідей, які його надихали, ще на самому початку нашого сторіччя писав Купрін: «Він оригінальний, як ніхто інший у сучасній літературі. Могутність засобів, якими він користується в своїй творчості, просто невичерпна. Чарівна захопливість фабули, незвичайна правдоподібність розповіді, дивовижна спостережливість, дотепність, блиск діалогу, сцени гордого й простого героїзму, точний стиль, або, краще сказати, десятки простих сгилів, екзотичність тем, безмір знань і досвіду і ще багато, багато іншого складає художні дані Кіплінга, якими він з нечуваною силою владарює над розумом і уявою читача.

А проте... хоч би як був читач заворожений цим чарівником, він бачить за його рядками справжнього культурного сина жорстокої, зажерливої, купецької сучасної Англії, джінгоїста, що нещадно цькував бурів заради звеличення британського престижу в усіх країнах і морях, «над якими ніколи не заходить сонце»; поета, що надихав англійських найманих солдатів на грабунки, кровопролиття й насильство своїми патріотичними піснями». «Кіплінг сміливо й ревниво вірить у вищу культурну місію своєї батьківщини й заплющує очі на її несправедливість». Російський письменник точний у своїй оцінці.

Як про людину великого таланту писали про Кіплінга Горький і Луначарський, відзначаючи й реакційність проповідуваної ним у багатьох творах ідеології.

Кіплінг народився в Бомбеї і раннє дитинство прожив у Індії, що була тоді однією з найбільших англійських колоній. Його шкільні роки минули в Англії, звідки сімнадцятирічним юнаком він знову вернувся до Індії, де 1882 р. почалась його журналістська діяльність у одній з газет Лахора. Коли наприкінці 80-х років Кіплінг переїхав до метрополії, він був уже визнаним письменником. Участь у політичному житті країни зробила його ім'я відомим за межами літературного середовища. На громадській арені Кіплінг виступав як прибічник партії консерваторів і провадженій ними колонізаторської політики. Однак, звичайно, не віддане служіння імперії, а сила і оригінальність письменницького таланту спонукають звертатися до творів Кіплінга не одне покоління читачів. Письменник приваблює своєрідністю тем і образів, досконалим знанням умов життя в колоніях, пластичними й точними описами звичаїв і характеру місцевого населення, вмінням передати колорит Індії, яскраву красу й жорстокість її природи, багатство фольклору. Скоряє простота й виразність мови письменника, майстерність його ритмічної організації, сміливе використання лексики й інтонацій повсякденної мови.

В англійській літературі твори Кіплінга були в багатьох відношеннях новим явищем; сучасників приваблювала незвичайність тематики, багатство фактичного матеріалу про Схід, енергійна й стримана манера розповіді, рішуча відмова письменника від будь-яких умовностей у зображенні буднів колоніальної дійсності.

У широкому плані творчість Кіплінга пов'язана з неоромантизмом. Цей літературний напрям виник наприкінці XIX сторіччя. Неоромантики відродили традицію пригодницької літератури, створили барвистий світ сильних пристрастей, протипоставивши його прозі буржуазного існування. Героя творів письменників-

неоромантиків надихає мрія про життя в далеких країнах, у незвичайній екзотичній обстановці, далеко від європейської цивілізації. Тема мандрівок і пригод, прагнення до життя яскравого й бурхливого стає в літературі неоромантизму формою протесту проти соціального зла. Саме це ми бачимо в романах Р. Л. Стівенсона і Дж. Конрада. Перегукуючись із цими письменниками, Кіплінг багато в чому від них відрізняється. Його героям невластивий високий моральний пафос, характерний для мужніх і вольових героїв Стівенсона й Конрада, що здійснюють свої подвиги в ім'я добра, справедливості, людської гідності. Загострений інтерес до морально-психологічних проблем, що становить суть «Лорда Джіма» Конрада або «Маркхейма» Стівенсона, чужий Кіплінгові. Його відважні «будівники імперії» живуть за іншими законами й керуються в своїх вчинках аж ніяк не тим, що наказує сумління. В англійському неоромантизмі Кіплінг репрезентує «літературу дії», тобто художньо звеличує активне, енергійне діяння на благо Британії, а соціальна критика, що є в його творах, звучить досить глухо, вона підпорядкована головній думці про те, що місія білої людини в колоніальних країнах загалом позитивна.

Художня спадщина Кіплінга складається з кількох романів («Світло погасло» — 1891, «Відважні капітани» — 1897, «Стокі й компанія» — 1899, «Кім» — 1901), збірок віршів («Чинівницькі пісні та інші поезії» — 1886, «Казармені балади» — 1892, «Сім морів» — 1896) та оповідань. Особливо широко відомі його книжки для дітей — «Малий Віллі Вінкі та інші оповідання» — 1897; «Такі собі історійки» — 1902, його дві «Книжки джунглів» — 1894 і 1895. Анімалістські твори Кіплінга, його оповідання про суворі закони джунглів — іноді своєрідне інакомовне зображення життя людського суспільства.

Важливе місце в творчості Кіплінга займають оповідання. В них з найбільшою повнотою виявились сильні сторони художнього хисту письменника. Сама специфіка жанру, особливості «малої» оповідної форми сприяють цьому. Письменник сильний у зображенні окремих фрагментів дійсності, у створенні лаконічних і точних картин колоніальної Індії. Найкращі оповідання Кіплінга позбавлені яскраво вираженої тенденційної афористичності, характерної для багатьох його віршів; не властива їм і штучність ситуацій, що частенько трапляється в романах письменника. Форма оповідання була найбільш відповідною його таланту, відкривала перед Кіплінгом великі можливості виразно й сильно розповісти про те, що він добре знав, спостерігав на власні очі, умів відтворити з гостротою первісного емоційного враження. Для оповідань Кіплінга характерний розмовний стиль, розповідь у них ведеться устами бувалої людини, очевидця всіх подій, про які йдеться; мова оповідача пересипана грубуватими жартами й діалектними слівцями.

Перші збірники оповідань Кіплінга були опубліковані наприкінці 1880-х років: «Прості оповідання з гір», «Під деодарами», «Три солдати» побачили світ у 1888 році; за ними пішли «Рикша-привид» (1889), «Життя не дає фори» (1891), «Труди дня» (1898), «Шляхи й відкриття» (1904) та ін. Оповідання, що входять до цих збірок, виявляють певну тенденцію до циклізації, і водночас кожне з них — цілком завершене самостійне художнє явище.

Сюжети багатьох оповідань Кіплінга пов'язані з тяжкою долею простих людей Індії, взаємовідносинами англійців і індійців, а також англійських солдатів з їхнім військовим начальством і колоніальною адміністрацією. Життя «тубільного» населення письменник зображує без романтичних прикрас; як тяжку працю показує він і солдатську службу в британській

армії. Суб'єктивно намагаючись довести цивілізаторську місію «білих», Кіплінг об'єктивно розкриває непримиренність інтересів колонізаторів і гноблених ними індіців. У цьому — велика цінність оповідань Кіплінга.

В багатьох оповіданнях передані особливості національного характеру індіців, своєрідність їхніх звичаїв та вірувань. У зображенні Кіплінга індіці часто переважають англійців прямою, благородством і цільністю характеру. Такі героїні оповідань «Ліспет» і «За гранню». Обидві вони показані в подібній ситуації. І Бішеша, й Ліспет обдурені тими, кого вони кохають. Для кожної з них це обертається трагедією; а ті, що їх обдурили, нітрохи не вважають себе винними. За порушення суворих обітниць Сходу маленькій Бішеші відрубано руки, а гратчасте вікно до її оселі замуроване. Зраду Тріджего Бішеша переживає як трагедію, а в його житті ніщо не міняється: «Тріджего справно ходить з візитами і вважається цілком порядною людиною». Як застереження й напуття звучать перші речення оповідання «За гранню»: «Кожній людині слід завжди, хоч би там що, держатися своєї касты, раси й роду. Знайся білий з білим, а чорний з чорним. Тоді, що б не трапилось, воно не порушить заведеного плину життя, не захопить вас зненацька, не виб'є з колії».

За порушення цього закону дорого заплатила дочка горянина Ліспет, що покохала англійця. Наверне-на в християнство, вона не змогла придушити в собі «такі дикунські інстинкти, як кохання з першого погляду». Живучи серед білих, вона не навчилась лицемірити й брехати. Вона була щаслива, знайшовши чоловіка, якого могла кохати, і їй нелегко було повірити в те, що її обдурили. Та коли вона переконалась у цьому, то вирішила вернутися до свого народу й богів своїх предків. «Ви вбили Ліспет,— каже

вона пасторовій дружині.— Зосталась тільки дочка старої Джаде... Усі ви, англійці, брехуни».

Оповідання «Ліспет» побудоване на протиставленні сильної і цільної вдачі «дівчини з гір» лицемірству людей «білої раси», що обдурили її. «Дикунка» і «поганка» Ліспет — особистість цільна і куди значніша, ніж пастор з дружиною та врятований англієць, що приїхав у гори ловити метеликів. Не випадково герої оповідання лишається безіменним і виступає в усій цій історії тільки як «англієць». Не названі на ім'я й інші представники «білої раси» — пастор та його дружина.

Оповідання, що входять до циклу «Три солдати» («Випадок з одним солдатом», «Божевільня солдата Ортеріса»), присвячені життю солдатів британської армії в колоніальній Індії. Герої цих оповідань — лондонець Ортеріс, йоркширець Ліройд і ірландець Малвені. Солдати британського полку показані і в умовах казармених буднів, і в буйній гульні, і в сутичках з «кольоровим» населенням. Вони — безпосередні учасники операцій колоніальної армії, виконавці волі військового начальства, слуги імперії. І водночас це завзяті, веселі хлопці, здатні на відчайдушні вихватки, добрі товариші, завжди готові підтримати один одного й у потрібну хвилину прийти на поміч. І все ж ці «три мушкетери», що живуть у далекій Індії, позбавлені романтичного ореолу. Їхні судження обмежені, розваги примітивні, жарти брутальні, вихватки жорстокі.

В оповіданні «Випадок з одним солдатом» Кіплінг з нещадною правдивістю пише про злочин, вчинений солдатом Сіммонсом, вбачаючи коріння його в умовах казарменого побуту. Мріючи про те, як він розправиться з ненависним йому однополчанином Лоссоном, Сіммонс «...тремтячи від нестямної люті, придумував усякі способи, як убити Лоссона. То він уявляв, ніби

затоптує його до смерті важкими солдатськими чобітьми, а то — ніби розтовкує йому обличчя прикладом або стрибає йому на плечі й заламує назад голову, поки не хруснуть хребці». В нападі шаленства Сімонс убиває Лоссона.

Солдатів охоплює невтримна туга за домівкою, за рідним краєм, часом штовхаючи їх на стихійні спалахи протесту. Так стало з солдатом Ортерісом («Божевілля солдата Ортеріса»), що знудьгувався за Лондоном: «Я за Лондоном скучив! Мені хочеться гамір лондонський почути, і вулиці побачити, і духом лондонським дихнути!» Він мріє «поїздом проїхатись до Бокс-Гілу, посадивши дівчину на коліна, з новенькою череп'яною люлечкою в зубах». Він проклинає свою долю й необхідність «служити Вдові за морем, де ані дівчат нема, ані випити чого путящого, ані побачити, ані зробити, ані сказати... ані подумати... Удова там сидить собі за морем у золотій короні, а я, Стенлі Ортеріс, видію тут — Удовина худібка, дурень заплішений!» Думка про дезертирство засліплює Ортеріса, і він вирішує втекти з полку. Та дуже скоро отямлюється. Вчинок Ортеріса трактується як божевілля. Та як тільки «злі духи вийшли з солдата Стенлі Ортеріса, № 22639, другої роти», — він знов ладен іти за своїм офіцером у вогонь і в воду: «Бог у премудрості своїй дав британському солдатові, хоча той часто буває великим урвиголовою, серце таке м'яке, як у малої дитини, щоб він вірив у своїх офіцерів».

У оповіданнях про солдатів («Три мушкетери», «Випадок з одним солдатом») згадується ім'я Томмі Аткинса, виникає узагальнений образ солдата британської армії, того самого томмі, про якого Кіплінг складав свої «Казармені балади», оспівуючи його хоробрість, вірність обов'язку, готовність іти у вогонь, «як тільки кулі засвистять». Такі томмі — і Ортеріс, і Ліройд, і Малвені.

Центральне місце в оповіданнях Кіплінга належить самій Індії — багатолікій і загадковій, прекрасній і зловісній, наділеній неоціненними скарбами й водночас убогій, таємничій, недоступній для розуміння чужоземців. Релігійний фанатизм і забобони уживаються в ній з високими й чистими почуттями, стародавня культура — з невіглаством. Тисячі місіонерів їдуть у цю країну, намагаючись повернути в християнство її жителів. Та ці спроби, як показує Кіплінг, рідко досягають успіху. Погани, що «скніють у мороці ідоловірства», не піддаються перевихованню. Між місіонерами й індіями стає стіна нерозуміння й недовіри.

Про марне подвижництво одного з таких ревних служителів християнства йдеться в оповіданні «Дангарина кара». Історія пастора Юстуса Кренка, що зазнав невдачі в своїх зусиллях примножити число навернених, передана автором як одна з багатьох невдалих спроб європейців завоювати довіру місцевого населення. Сила Кіплінгових оповідань — у об'єктивному визнанні безглуздості «подвижництва» всіх тих, хто прибуває до Індії, не знаючи її й не бажаючи зважати на звичаї та вірування народу.

Жителі гімалайських лісів, загублених у пустельному краю селищ, великих і малих міст, нужденних хатин на узгір'ях постають у оповіданнях Кіплінга як «незвичайні люди». Дитяча простосердність сполучається з проникливістю, зовнішня пасивність із внутрішньою силою й стійкістю. Сильні пристрасті спонукають до рішучих дій людей, здавалось би, зовсім забитих і неспіливих. Покохавши Сукета Сінха, кидає свого жорстокого чоловіка Атхіра і разом з коханим спалює себе на вогнищі. Обоє вони кохають одне одного більше за життя і, не вагаючись, сходять на своє шлюбне ложе з вогню й попелу («Крізь вогонь»). В страхітливую повінь перепливає бурхливу річку,

щоб побачитись із коханою, герой оповідання «У повінь».

У багатьох оповіданнях Кіплінга створені жахливі у своїй правдивості картини злиднів, страждань і горя індійського народу. Епідемії холери й чорної віспи спустошують цілі округи країни; повені зносять хатини бідняків; голод і хвороби забирають їхнє життя. Несподівано уривається життя малого Мухаммед-Діна; «не мав куди йти, ані чого їсти, ані в що вдягтися» восьмирічний Тобра, його батьки померли, сестра осліпла, хатина завалилась.

Оповідання «Місто Страшної Ночі» — картина убивчої літньої жароти в місті Лахорі. Понад дорогою, що веде до міста, сплять люди: «Лежать хто як: ті ницьма на голій землі, уткнувши обличчя в сплетені руки; ті — простягши їх і зчепивши пальці на голові; ті — скорчені клубком по-собачому; ті — звиснувши з гарб, наче порожні мішки; а ті — увіткнувшись у коліна лобом». Муедзин чорним силуетом вирізняється на тлі неба. Місто залите сповненням чарів місячним світлом. Кожна постать, кожна деталь вималювана сухо й чітко: тоненька, аж за серце бере, ніжка дитини, вервечка сонних верблюдів, блиск мідних цвяхів на гарбах. Гра світлотіні. Майстерність Кіплінгових описів близька до мистецтва живописця й графіка. Велика сила зорового враження від створених ним картин. Не випадково згадується в оповіданні ім'я видатного французького графіка Доре.

Самобутність Індії підкреслюється красою і величиною її природи. В «Книзі джунглів», що поетизує енергію й волю людини, Кіплінг створює чудові картини екзотичної дикої природи. Живучи в єднанні з природою, Мауглі навчається розуміти її закони й таємниці і стає володарем джунглів. Та в інших творах Кіплінга тема людини й природи розкривається по-іншому. Характерне з цього погляду оповідання «Бу-

дівники мосту», в якому утверджується думка про непідвладність природи ні людям, ні техніці. Протягом трьох років п'ять тисяч робітників під керівництвом інженера Фіндлейсона і його помічника Гічкока споруджували міст через Ганг. Фіндлейсон близький до того, щоб святкувати перемогу. «Три роки він терпів спеку і холод, розчарування, невгоди й нестатки, небезпеки і хвороби, ніс відповідальність майже надмірну для пліч однієї людини». Самовідданість, енергія, мужність інженера і його помічника перебороли нелюдські труднощі. Але повинь, що почалась несподівано, загрожує споруді. Чим закінчиться сутичка людини з природою? Чи зможе людина подолати розбурхану стихію? «Найгірше було те, що він не міг нічого робити — тільки сидіти й дивитись». Природа мстить за зухвалі спроби людей підкорити її. І хоч який умілий інженер Фіндлейсон, він безсилий перед могутньою річкою. Тільки втручання божественних сил рятує міст. «За бурею настала палюча спека... Коли Брахма доснить свої сни, боги цезнуть».

Особливе місце в творчості Кіплінга належить проблемі техніки, звернення до якої закономірне: сама епоха вимагала цього. Проте підхід письменника до теми «машинної цивілізації» неоднозначний. У його трактуванні техніка — сила, не підвладна людям, вона їх пригноблює. І коли в оповіданнях кінця XIX сторіччя таке трактування тільки намічається як певна тенденція (оповідання «007»), то в пізніших творах Кіплінг фетишизує техніку й розвиває думку про неминучість витіснення людини машиною вже в недалекому майбутньому. В оповіданні «007» героями виступають машини — локомотиви, вагони-льодовні, цистерни, платформи. Вони розмовляють, сперечаються, обговорюють якості нових марок локомотивів, адесь поряд з машинами мелькають люди, майже не-

примітні на їхньому тлі. Кіплінг поетизує машини, наділяючи їх якостями живих істот.

Кращим творам Кіплінга властива романтика самовідданості, сміливих вчинків, вірності обов'язку. Ці риси творчості англійського письменника приваблюють сучасних читачів.

Ніна Михальська

НОВЕЛИ

ЛІСПЕТ

Любов прогнали ви — й дали своїх
Богів нудних.
Три в Одному, Один у Трьох? О ні,
Моїх верніть мені.
Знайду я, може, більше втіхи в них,
Ніж у Христа і ваших трійць чудних.
«Навернений»

Вона була дочка гімалайського горянина Сону та його дружини Джаде. Одного літа в них не вродила кукурудза, а тоді ще на їхньому єдиному ланочку опійного маку над долиною Сатледжу, недалеко від Котгарха, показували вночі два ведмеді. Отож узимку Сону з дружиною перейшли в християнство і понесли своє дитя до місії охрестити. Котгархський пастор дав дівчинці ім'я Елізабет — а горяни-пахарі¹ вимовляли його «Ліспет».

Згодом у Котгархську долину прийшла холера і забрала Сону та Джаде, а Ліспет зробилася чи то служницею, чи то компаньйонкою дружини тодішнього котгархського пастора. Було це в ті часи, коли всевладдя «моравських братів»² у тих краях уже минулось, але Котгарх іще не зовсім забув свій титул «Володаря Північних Гір».

Хтозна, чи то християнство так пішло на користь Ліспет, чи й боги її народу подбали б за неї не гірше, а тільки вдалася вона дуже вродлива. А коли горянка

¹ Па х а р і — народність на заході Гімалаїв, дослівно «горяни».

² Ідеться про місіонерів з секти «моравських» чи то «богемських братів», що виникла в Чехії в XV ст.

буває вродлива, то варто проїхати п'ятдесят миль бездоріжжям, аби лише глянути на неї. У Ліспет було античне обличчя — одне з тих облич, що їх ми так часто бачимо на картинах і так рідко в житті. Шкіру вона мала світлу, мов слонова кістка, і була, як на тамтешніх горян, на диво висока. І очі мала прегарні, а якби ще не сукня з гидкого вибивного перкалю, який так полюбують по місіях, то, зустрівши її несподівано десь на узгір'ї, ви б подумали, що то сама Діана, давньоримська богиня, на полюванні.

Ліспет легко сприйняла християнство і, ставши дорослою, не відкинулась від нього, як чимало горянок. Одноплемінці не любили її, бо вона, мовляв, зробилася білою жінкою і щодня вмивалась; а пасторова дружина не знала, як з нею поводитись. Ну як таки примушувати величну богиню п'яти футів і десяти дюймів зросту мити тарілки? Отож Ліспет бавилася з пасторовими дітьми, ходила до недільної школи, перечитувала всі книжки, що були в домі, й дедалі гарнішала, як королівна в казці. Пасторова дружина казала, що їй би слід найнятись у Шімлі¹ нянькою або ще на якусь «чисту» службу. Та Ліспет не хотіла йти служити. Їй і так жилось дуже добре.

Коли до Котгарха навідувались які-небудь мандрівники — за тих часів це бувало не часто, — Ліспет звичайно замикалась у своїй кімнаті, боячись, що її заберуть та відвезуть до Шімлі чи ще кудись у незнаний світ.

Якось, уже коли їй минуло сімнадцять років, Ліспет пішла прогулятись. Гуляла вона не так, як англійки — з півтори милі пішки, а назад в екіпажі. Ні, під час своїх «прогуляночок» вона проходила за день по два-

¹ Ш і м л а — невелике місто в передгір'ях Гімалаїв, було літньою резиденцією колоніальної влади і місцем відпочинку англійців у сезон спеки.

дцять, по тридцять миль і сходіла всі гори від Котгарха аж до Наркунди. Того разу вона вернулась додому аж смерком — спустилась у Котгарх крутезним узгір'ям із чимсь важким на руках. Пасторова дружина саме дримала у вітальні, коли Ліспет, геть засапана й виморена, внесла туди свою ношу. Поклавши її на канапі, вона сказала простісінько:

— Це мій чоловік. Я знайшла його на шляху до Багі. Він розбився. Ми його доглядатимемо, а як одужає, ваш чоловік нас звінчає.

То Ліспет уперше згадала про свої шлюбні наміри, і пасторова дружина аж скрикнула, вжахнувшись. Проте спершу треба було подбати про чоловіка, що лежав на канапі. То був молодий англієць із рваною, аж до кістки, раною на голові. Ліспет пояснила, що знайшла його під горою та й принесла оце додому. Він ледве дихав і був непритомний.

Його перенесли на ліжку, і пастор, що трохи знавсь на медицині, заходився перев'язувати рану, а Ліспет чекала за дверима — може, буде потрібна її допомога. Вона й пасторові заявила, що збирається вийти за цього чоловіка, і пастор з дружиною суворо вичитали їй за таку негожу поведінку. Ліспет спокійно вислухала їх і знов сказала те саме. Треба дуже великих доз християнства, щоб витруїти із східної душі такі дикунські інстинкти, як кохання з першого погляду. Отож Ліспет, знайшовши чоловіка, що скорив її серце, не розуміла, чому це вона має критися зі своїм вибором. І як почали відсилати її геть, вона й слухати не захотіла. Вона доглядатиме англійця, поки той видужає настільки, що зможе одружитися з нею. Ось що вона собі постановила.

Пролежавши тижнів зо два в нетяжкій гарячці, бо рана запалилась, англієць оклигав, а дізнавшись, що з ним було, не міг надякуватись пасторові та його дружині, а особливо Ліспет за їхнє піклування. Він

сказав, що подорожує по Сходу (за тих часів, коли «Пароплавство Індостану й Сходу» було молоде й не мало досить суден, слово «турист» іще не встигло поширитись) і збирав у горах біля Шімлі гербарій та колекцію метеликів. Добувся він у ті гори з Дегра-Дуна, а тому в Шімлі ніхто про нього не знає. Він гадав, що, напевне, впаде із скелі, дістаючи якусь папороть на струхлілій деревині, а носії тоді втекли з усім його майном. Тепер він думав, тільки-но трохи зміцніє, поїхати до Шімлі: годі вже з нього лазіння по горах.

Однак видужував він помалу і до Шімлі не поспішав. Ліспет не хотіла й слухати порад пастора та його дружини, і та мусила розповісти англійцеві, що в дівчини на мислі. Насміявшись досхочу, він сказав, що це дуже мила й романтична історія, але нічого з неї, мабуть, не вийде, бо в нього є в Англії наречена. Звісно, чогось негожого він собі не дозволить.

Цієї обіцянки англієць дотримав; проте, поки він набиралася сили, щоб покинути місію, йому дуже приємно було розмовляти з Ліспет, і гуляти з нею, і казати їй ласкаві слова, й називати її пестливими іменами. Для нього це не важило нічогоісінько, а для Ліспет — усе на світі.

Вона була дуже щаслива ті два тижні, бо знайшла кого кохати.

Дикунка від природи, вона зовсім не приховувала своїх почуттів, і англійця те дуже тішило. Коли він нарешті вирішився в дорогу, Ліспет провела його горами аж до Наркунди, пригнічена й нещасна. Пасторова дружина була доброю християнкою й не любила ніяких сцен та скандалів, тож попросила англійця — бо самій Ліспет вона не могла дати раду — збрехати дівчині, що він повернеться й одружиться з нею.

— Самі ж бачите, розумом вона ще дитина і, боюся, в душі поганка,— так сказала пасторова дружина.

Отож усі дванадцять миль дороги на гору англієць, обіймаючи Ліспет за стан, запевняв її, що повернеться й обвінчається з нею; а дівчина вимагала від нього такої обіцянки знов і знов. А попросившись з ним на Наркундському кряжі, стояла й плакала, поки він зник з очей на стежці до Матіяні.

Тоді втерла сльози, спустилась назад до Котгарха й сказала пасторовій дружині:

— Він повернеться й одружиться зі мною. Він тільки поїхав сказати про те вдома.

І пасторова дружина втішала Ліспет та притакувала:

— Авжеж, повернеться.

Минуло два місяці, Ліспет затривожилась, і їй пояснили, що англієць поїхав аж за море, до Англії. Вона знала, де та Англія, бо читала початкові підручники з географії; але, звісно, вирішивши між гір, не могла уявити собі, що таке море. В домі була стара дитяча забавка — розрізна карта світу. Ліспет іще малою часто бавилась нею. А тепер розшукала її знов і вечорами складала, тихенько плачучи, та силкувалась уявити, де ж її англієць. Але здогади її були досить кумедні — вона ж нічого не знала про відстані й пароплави. А якби вона й не помилялась, то що з того? Адже англієць зовсім не збирався повертатись та одружуватися з гімалайською дикункою. Він уже ловив метеликів у Ассамі й зовсім забув про неї. Згодом він написав книжку про Схід. Ім'я Ліспет там і не згадувалось.

Як минуло три місяці, Ліспет почала щодня ходити до Наркунди — виглядати на шляху свого англійця. Від того їй ніби легшало, і пасторова дружина, бачачи, що вона повеселішала, думала, що дівчина вже забуває свою «дикунську, вкрай нескромну химеру». Та скоро ті походи перестали допомагати Ліспет, і вона зробилася дуже дратлива. Пасторова дружи-

на вирішила, що це слушний час відкрити дівчині правду, сказати, що англієць пообіцяв їй одружитись, аби тільки її заспокоїти, нічого серйозного він і на думці не мав, а самій Ліспет не слід, негоже навіть думати про шлюб з англійцем, людиною вищої породи; та й, крім того, він уже заручений з білою дівчиною. Ліспет на те відказала, що ніяк не може в це повірити, бо ж він сам сказав, що любить її, та й пасторова дружина власними устами підтвердила, що він повернеться.

— Як же може бути неправдою те, що він і ви сказали? — запитала дівчина.

— Та ж то була тільки відмовка, аби заспокоїти тебе, дитино моя,— відповіла пасторова дружина.

— То ви обоє мені брехали? — вигукнула Ліспет.— І ви, і він?

Пасторова дружина тільки голову схилила й не відказала нічого. Ліспет теж постояла хвилю мовчки, а тоді побігла геть і хутко повернулась у страшенно брудному вбранні горянок, однак іще без каблучки в носі й без сережок. Волосся в неї вже було заплетене в довгу косу, перевиту чорною ниткою, горянським звичаєм.

— Я вертаюся до свого плем'я,— сказала вона.— Ви вбили Ліспет. Зосталась тільки дочка старої Джаде — дочка пахарі й рабиня Тарка-Деві¹. Усі ви, англійці, брехуни.

Звістка, що Ліспет вертається до материних богів, зовсім приголомшила пасторову дружину, а поки та отямилась, дівчина вже пішла. І більше в місії не показувалась.

Ліспет так ревно горнулась до своїх брудних одноплемінців, мовби хотіла надолужити згаяне за минулі роки. Незабаром вона віддалась за дроворуба; той

¹ Т а р к а - Д е в і, або Т а р а - Д е в і — богиня з індуїстського пантеону.

жорстоко лупцював її, як заведено в пахарі, і врода її скоро зів'яла.

— Цих дикунів ніколи не вгадаєш — чого від них чекати, — казала пасторова дружина. — Я гадаю, Ліспет у душі весь час була поганкою.

Як зважити, що дівчину прийнято в лоно англіканської церкви в такому зрілому віці, — аж п'ять тижнів, — то це твердження не додає честі пасторовій дружині.

Ліспет дожила до похилих літ. Вона довіку чудово володіла англійською мовою, і коли, бувало, підп'є як слід, її часом можна було умовити, щоб вона розповіла про своє перше кохання.

І тоді важко було повірити, що це тьмянооке, зморшкувате створіння, схоже на жмут зотлілого шмаття, могло колись бути отією «Ліспет із Котгархської місії».

В ДОМІ СУДГУ

На кілька ступенів зійдім
З дороги рівної життя —
Й химерний світ побачим
ми,
Де джин і дев, упир і змії
У пітьмі шастають нічній,
Бо ми в прадавнім краї тім,
Що населяють сили тьми.
«Від смерку до світу»

Дім Судгу, двоповерховий, з чотирма вікнами в різьблених рамах зі старого потемнілого дерева й пласкою покрівлею, стоїть біля Таксальської брами. Впізнати його можна по п'ятьох червоних відбитках долоні на білій стіні між горішніми вікнами, схожих на бубнову п'ятірку. Нижній поверх займають із цілою юрбою жінок, служників, приятелів та нахлібників крамар Бгагван Дас і ще один чоловік, що живе буцімто з різьблення печаток. А в двох горішніх кімнатках раніш мешкали Джану, Азізун і маленький чорно-рудий тер'єр, що його вкрав з дому одного англієця й подарував Джану якийсь солдат. Тепер нагорі живе тільки Джану. Сам Судгу звичайно спить на покрівлі, коли не на вулиці. Під справжнім глиняним дахом він ночує лиш тоді, коли холоднішою пори їздить до Пешавара провідати сина, що держить там біля брами Едвардса крамничку старовинних речей. Судгу мій щирий приятель, бо його небіж, син двоюрідного брата, завдяки моїй протекції дістав посаду старшого розсильного в одній великій крамниці англійського селища. Судгу віщує мені, що бог незабаром зробить мене віце-губернатором. Певно, так воно й буде. Він

дуже старий, зовсім сивий, майже беззубий і вже позбувся свого розуму, та й трохи не всіх почуттів, крім хіба любові до сина — того, що живе в Пешаварі. Джану й Азізун — кашмірки, відомі на все місто жінки вельми стародавньої й більш чи менш почесної професії; щоправда, Азізун уже вийшла заміж за одного студента-медика з Північно-Західної Індії й тепер живе цілком порядним життям десь під Барейлі. Бгагван Дас — здирця і підроблювач харчів. Він дуже багатий. Його сусід, що нібито живе з різьблення печаток, удає дуже вбогого. Оце й усе, що вам треба знати про чотирьох головних пожителів дому Судгу. Звісно, є ще я; але я тільки хор, що виступає в епілозі з поясненнями. Отож мене можна не рахувати.

Судгу не мудрий. Бгагван Дас тільки вміє брехати; а той чоловік, що нібито різьбить печатки, найрозумніший з них усіх — крім Джану. Вона ще й вродлива, однак це сюди не стосується.

Син Судгу в Пешаварі захворів на плеврит, і старий дуже стривожився. А різьбяр печаток, почувши про його турботу, добряче нажився на ній. Той різьбяр не відстає від часу. Він знайшов собі в Пешаварі приятеля, що телеграфом сповіщає його щодня про стан здоров'я сина Судгу. Ось із цього й починається вся історія.

Якось увечері небіж Судгу сказав мені, що Судгу хоче зі мною побачитись, але він занадто старий і кволий, щоб самому прийти до мене, отож я зроблю його госпді превелику честь, коли завітаю туди. Я погодився; однак гадаю, що Судгу, тоді ще досить грошовитий, міг би прислати по мене щось краще за страшенно труську і к к у¹, коли вже забажав у паркий квітневий вечір привезти майбутнього віце-губернатора до міста.

¹ І к к а — візницька бідка.

І к к а їхала не надто швидко. Вже зовсім стемніло, коли ми спинились навпроти мавзолею Ранджіта Сінха, неподалік від головної брами Форту¹. Судгу вже чекав там і сказав мені, що за таку мою ласку до нього я напевне стану віце-губернатором перше, ніж по-сивію. Тоді ми ще з чверть години гомоніли під зорями в саду Хузурі-Баг про погоду, про моє здоров'я та про врожай на пшеницю.

Нарешті Судгу дійшов до суті справи. Він сказав, що Джану йому розповіла, ніби с а р к а р² видав наказ проти чаклунства, щоб часом чаклунством не вбили колись імператриці Індії³. Мені не було відомо про такий наказ; але я здогадувався, що побачу щось цікаве. Отож я запевнив старого, що уряд зовсім не засуджує чаклунства, а навпаки, схвалює. Навіть найвищі урядовці самі вдаються до нього. (Ну, а справді: що ж таке наш щорічний фінансовий звіт, як не чаклунство?) Тоді, щоб додати Судгу відваги, я сказав, що коли готується якесь д ж а д у⁴, то я згоден навіть санкціонувати його своєю присутністю і простежити, щоб то було чисте д ж а д у, цебто біла магія — на відміну від нечистого д ж а д у, яке вбиває людей. Судгу ще довгенько мулявся, та врешті таки признався, що саме задля цього й запросив мене. А потім, збиваючись і затинаючись, розповів, що різьбяр печаток — чаклун якнайчистішого гатунку; він щодня добуває для Судгу звістки про хворого сина в Пешаварі швидше, ніж могла б донести блискавка, і ті звістки щоразу підтверджуються в листах. Далі, він попере-

¹ Ф о р т — стародавня фортеця на північно-східній околиці Лахора.

² С а р к а р — влада, уряд.

³ Тобто королеви Вікторії. 1876 року Індію проголошено імперією під суверенітетом британської корони.

⁴ Д ж а д у — чаклування.

див Судгу, що синів його загрожує якась велика небезпека, але її можна відвернути чистим чаклунством — за великі гроші, певна річ. Я вже збагнув, як стоїть справа, і сказав старому, що теж трохи знаюсь на джаду — по-своєму, по-європейському — і піду з ним до його дому простежити, щоб усе робилось чесно, як слід. Ми зразу й вирушили, і дорогою Судгу розповів мені, що вже сплатив різьбяреві більш як сотню рупій, а сьогоднішнє джаду коштуватиме ще двісті. Потім додав, що це не дуже й дорого, коли зважити, в якій небезпеці його син; але думав він, здається мені, не так.

Коли ми підїхали до оселі, в чільних вікнах не світилося. З різьбяревої майстерні чути було якісь страшні зойки, немовби в когось душа рвалася з тіла. Судгу весь затрусився. На сходах, коли ми помацки підїймалися нагору, він пояснив мені, що джаду вже почалося. Джану й Азізун зустріли нас нагорі біля сходів і повідомили, що джаду відбудуватиметься в їхній кімнаті, бо вона просторіша. Джану, жінка досить вільнодумна, шепнула мені, що все це тільки хитрощі, аби виманити гроші в Судгу, і що різьбяр після смерті не мине пекла. Судгу трохи не плакав зі страху та старечої немочі. Він усе ходив туди й сюди по напівтемній кімнаті, раз у раз мимрячи синове ім'я та допитуючись в Азізун, чи не слід би різьбяреві трохи скинути йому з ціни, як хазяїнові дому. Джану потягла мене до ніші різьбленого вікна, в глибший затінок. Віконниці було позачиняно, і в кімнаті горів лише малесенький світильничок. Там я міг зостатись непомітним, аби тільки не ворухився.

Та ось зойки внизу стихли, і ми почули, що по сходах хтось ступає. То був різьбяр. Він зупинився під дверима, тер'єр загавкав, Азізун брязнула защіпкою, і різьбяр наказав Судгу погасити світильничок. У кімнаті стало темно, як у льоху, тільки червоно жаріли

дві хукки¹ Джану й Азізун. Різьбяр зайшов, і я почув, як Судгу впав додолу й застогнав. Азізун затамувала дух, а Джану здригнулась і позадкувала до ліжка. Дзенькнуло щось металеве, а тоді над самою долівкою спалахнуло бліде зеленаво-блакитне полум'я. У тьмяному його світлі стало видно Азізун, скулену в кутку, з тер'єром між коліними, Джану, що сиділа на ліжку, нахилившись уперед і заломивши руки, тремтячого Судгу ницьма на долівці й самого різьбяра.

Не хотів би я ще раз побачити таку людину, як той різьбяр. Він був голий до пояса, у сплетену з білого жасмину вінку з руку завтовшки, в жовтаво-рожевій пов'язці на стегнах, а на кісточках мав залізні браслети. Та це ще не могло вжахнути нікого. Похолов я, вгледівши його обличчя. По-перше, воно було синяво-сіре. По-друге, очі він закотив під лоба, аж видніли самі білки, а по-третє, то було обличчя демона, вампіра, чиє завгодно, тільки не того влєсливого, слизького старого поганця, що вдень сидів унизу за верстатом. Він лежав долічерева, схрестивши руки за спиною, мовби його кинули додолу зв'язаного. Не торкалась долівки тільки голова, бо шию він задер майже сторчма вгору, наче кобра, готова кинутись на жертву. То було моторошне видовище. Посеред кімнати, на голій глиняній долівці, стояла велика, глибока мідна миска, а посеред неї плавав блідий зелено-блакитний вогник, ніби в нічнику. Різьбяр тричі проповз по долівці круг миски. Як він те робив, я не знаю. Я бачив тільки, що в нього брижилися м'язи вздовж хребта, але не міг помітити в ньому більш ніякого руху. Жива в нього була наче сама голова, як не рахувати отого повільного випинання й опадання спинних м'язів. Джану в себе на ліжку дихала часто-часто; Азізун затули-

¹ Хукка — кальян, курильний пристрій, де дим проціджується крізь воду.

ла очі руками, а старий Судгу, вибираючи з сивої бороди сміття, що начіплялося з долівки, тихенько плакав. Увесь жах був у тому, що це плазуче створіння рухалося зовсім нечутно — сунулось по долівці, та й годі! Затямте, це тривало хвилин із десять, і тер'єр скавчав, Азізун трусилася, Джану задихалась, а Судгу плакав.

Я відчув, що в мене волосся стає дибом, а серце моє стукотіло, як млинок-вентилятор. На щастя, різьбяр сам викрив себе, вдавшись до свого найефектнішого трюку, і я зразу отямився. Докінчивши втретє те неймовірне коло круг миски, він задер голову якомога вище й пустив струмінь полум'я з ніздрів. А я знаю, як робиться цей фокус, навіть сам умію його робити, отож мені зразу відлягло від серця: це ж простісінька плутня! Якби різьбяр тільки поезав і не намагався вразити глядачів ще дужче, я б міг бозна-що подумати. Вгледівши вогняний струмінь, обидві жінки скрикнули, і різьбарева голова опала, стукнувшись підборіддям об долівку, а тіло застигло, мов труп зі скрученими за спиною руками. Так тривало хвилин із п'ять; зеленаво-блакитний вогник у місці помалу згасав. Джану нахилилась і поправила обручку на позі, Азізун відвернулась до стіни й узяла тер'єра на руки. Судгу несвідомо простяг руку до хукки Джану, і жінка ногою підсунула її по долівці до нього. На стіні, якраз над різьбяревим тілом, висіли яскраві портрети королеви і принца Уельського¹ в рамках з тисненого картону. Вони дивилися згори на всю ту виставу і неначе ще підкреслювали її химерність.

Саме як тиша ставала вже нестерпна, тіло перевернулося й відкотилось від миски, де знову завмерло, тільки горілиць. У місці щось тихенько плюсну

¹ Принц Уельський — титул наступника англійського престолу.

до — як ото рибка плюскає, коли вискочить з води за мушкою,— і зеленавий вогник спалахнув знову.

Я глянув на миску й побачив, що там погойдується на воді голівка малого тубільця, засушена, зморщена, аж почорніла, з розплющеними очима, розтуленим ротом, обголена. Своєю раптовістю ця поява здалася ще жахливіша, ніж фокус із повзанням. Ніхто не встиг і слова вимовити, як голова заговорила.

Прочитайте в Едгара По опис голосу загипнотизованої людини, що вмирає,— і то ви хіба наполовину збагнете, як ужахнув мене голос тієї голови.

Вона вимовляла слова по одному через секунду чи дві, і в голосі чулось якесь «дзінь-дзінь-дзінь», ніби дзеленькав дзвіночок. Отак дзеленькаючи, повільно, ніби сама до себе, вона говорила кілька хвилин, перше ніж на мені просох холодний піт. А тоді в мене сяйнув щасливий здогад. Я придивився до непорушного тіла біля дверей і побачив, що на шиї в нього, у ямочці над ключицею, тіпається м'яз, який ніколи не скорочується, коли людина просто дихає. Отже, це просто вправне відтворення єгипетських містерій, про які часом трапляється читати в книжках; а голос — такий майстерний і моторошний взірець черевомовлення, що кращого й не почуєш. А голівка все говорила, плюскочучи водою об край миски. Вона розповіла Судгу, що вже знов скімлив, сховавши обличчя, про хворобу його сина, про весь її перебіг аж до того вечора. Я довіку поважатиму різьбяр за те, що він так точно пам'ятав час, зазначений у пешаварських телеграмах. Далі голова сказала, що вправні лікарі день і ніч борються за життя недужого і що він напевне видужає, коли подвоїти плату могутньому чарівникові, якому вона служить.

Ось тут різьбяр, з мистецького погляду, припустився помилки. Це ж нікуди не годиться — просити подвоєння домовленої плати голосом Лазаря, що тільки-

но встав з домовини. І Джану, яка мала справді нежіночий розум, помітила це водночас зі мною. Я почув, як вона презирливо прошепотіла: «А слі на гі! Хар а б!»¹ — і якраз ту мить вогник у місці погас, голова замовкла й у темряві рипнули, відчиняючись, двері. Джану витерла сірника, засвітила світильникочок, і ми побачили, що миски, голівки й самого різьбяр вже нема. Судгу ламав руки і запевняв усіх нас, що він не зміг би нашкрябати ще двохсот рупій навіть заради спасіння власної душі. Азізун у своєму кутку трохи не билась в істериці, зате Джану, сівши знов на ліжко, спокійнісінько міркувала вголос, чи все це не звичайнісіньке б а н а о, тобто дурисвітство.

Я пояснив їй різьбяреве д ж а д у, наскільки вмів, одначе її міркування були куди простіші:

— Такі чари, що весь час вимагають плати,— це не справжні чари,— сказала вона.— Моя мати мене вчила, що любовні замови мають силу тільки в того, хто сам любить. А цей різьбяр брехун і диявол. Я не посмію ні сказати нічого, ні зробити, ні попросити когось, щоб зробив, бо я заборгувала Бгагванові Дасові за дві золоті каблучки і важкий браслет на ногу. Я мушу купувати харчі у нього в крамниці. А різьбяр Бгагванів Дасів приятель, і він мені отрути підсипле. Це дурне д ж а д у вже десять днів триває і щодня коштує Судгу багато рупій. Досі різьбяр обходився чорними курми, лимонами та м а н т р а м и². Такого, як оце сьогодні, він ще не показував. Азізун дурепа і скоро стане пар да - н і ш і н³. Судгу вже втратив і силу, й розум. А я ж то сподівалась дістати від нього чимало рупій, ще поки він живий, а ще

¹ А сл і на гі! Хар а б! — Це шахрайство! Партач!

² М а н т р а — молитва або заклинання.

³ Пар да - н і ш і н — дослівно: «та, що за завісою», тобто заміжня.

більше — коли вмере! А він, бачте, викидає всі свої гроші цьому виплодкові диявола її ослиці, цьому різьбяреві!

Тоді я спитав її:

— А навіщо Судгу втяг у це діло мене? Звичайно, я можу побалакати з різьбярем, і йому доведеться вернути гроші. Це ж усе дитяча витівка... ганьба... і безглуздя.

— А Судгу і є як мала дитина, — відказала Джану. — Він прожив свої сімдесят років на дахах і дурний, як коза. Він привіз вас сюди, щоб упевнити себе, що він не порушує ніяких законів саркара, чию сіль він їв колись давно. Він ладен молитись на порох із різьбяревих ніг, а той коронод заборонив йому провідати сина. Що знає Судгу про ваші закони та вашу пошту-блискавку? А я маю сидіти й дивитись, як його грошики пливуть до тієї брехливої тварюки.

Джану тупнула ногою і трохи не заплакала зі злості; старий Судгу, накритий рядом, скімлив у кутку, а Азізун силкувалася встромити цибух у його дурні старі уста.

А тепер справа стоїть ось як. Я здуру дав підставу для звинувачення в тому, що за мою допомогою чи співучастю різьбяр видурює в людей гроші. А це забороняє стаття чотириста двадцята карного кодексу Індійської імперії. Вдіяти щось я безсилий, і то ось чому. Повідомити поліцію я не можу. Де я візьму свідків, щоб підтвердили мої слова? Джану затялась і не хоче, а Азізун тепер під покривалом, десь коло Барейлі, загубилась у цій нашій неосяжній Індії. Не можу я й сам уладнати справу, побалакавши з різьбярем: я певен, що Судгу мені не повірить, а крім того, це б неминуче скінчилось отруєнням Джану, зв'язаної своїм боргом крамареві. А старий блазень Судгу щоразу, як ми спіткаємось, шамкоче мені мій дурний жарт,

що саркар нібито ставиться до чаклунства прихильно. Син його вже одужав; та Судгу цілком підпав під вплив різьбяр і слухасться його порад у всьому. А Джану щодня бачить, як ті гроші, що вона сподівалась виманити в Судгу, пливають до різьбяр, і що день то лютішає та хмурнішає.

Вона нікому нічого не скаже, бо не сміє, але, як ніщо їй не перешкодить, боюся, що десь у середині травня різьбяр помре від холери — миш'якової тобто. І тоді я буду причетний до вбивства в домі Судгу.

ЗА ГРАННЮ

Кохання не зважає на касту, як сон — на поламане ліжко. Я подався шукати кохання й загубив себе.

Індійське прислів'я

Кожній людині слід завжди, хоч би там що, держатися своєї касты, раси й роду. Знайся білий з білим, а чорний з чорним. Тоді, що б не трапилось, воно не порушить заведеного плину життя, не захопить вас зненацька, не виб'є з колії.

Ось історія чоловіка, що свавільно переступив безпечні межі звичного пристойного товариства і дорого за те заплатив.

Той чоловік, по-перше, знав забагато, по-друге, бачив забагато. Він надто глибоко зацікавився тубільним життям; але більше з ним такого не буде.

В самому серці міста, за б а с т і¹ Джітха-Мегджі, лежить Амір-Натхів завулок, що впирається в стіну, пробиту одним загратованим віконцем. На розі завулка стоїть великий корівник, а стіни по обидва боки його глухі, без вікон. Ані Сучет Сінх, ані Гаур Чанд не хочуть, щоб їхнє жіноцтво дивилось на світ. Якби й Дурга Чаран держався їхньої думки, він був би ніні щасливіший, а маленька Бішеша могла б сама замісити собі хліб. То з її покою дивилось загратоване віконце у вузький темний завулок, куди ніколи не заглядало сонце і де в синій тванюці вилежувалися буйволи. Бішеші було п'ятнадцять років, вона вже овдо-

¹ Б а с т і — селище, передмістя, міська дільниця.

віла й день і ніч молила богів, щоб послали їй коханця, бо не любила самотності.

Якось той чоловік, що ми згадували — звався він Тріджего,— заблукав, гуляючи, до Амір-Натхового завулка і, поминувши буйволів, спіткнувся об велику купу половн.

А тоді він побачив, що завулок глухий, і почув з-за ґратчастого віконця тихенький смішок. Вельми приємний був той сміх, і Тріджего, знаючи, що добра давня «Тисяча й одна ніч» — чудовий путівник у всіх життєвих пригодах, підійшов до самого віконця й пошешки проказав ту строфу з «Любовної пісні Гара Даяля», що починається словами:

Як людині встояти перед відкритим лицем сонця
чи коханцеві перед своєю коханою?

Коли ноги мої не вдержать мене, о серце мого
серця, чи моя в тім вина, що мене засліпила твоя
врода?

За ґратами тихо дзенькнули обручки на жіночих
руках, і тоненький голосок повів пісню далі з п'ятої
строфи:

О леле! Як же зоря має сказати лотосові про свою
любов, коли браму небесну зачинено й насувається
дощ?

Відняли в мене кохану й завезли її в'ючаками на
північ.

А на погах залізні кайдани, що перше були в мене
на серці.

Покличте лучників, нехай ладнають...

Голосок раптом умовк, і Тріджего вийшов з Амір-Натхового завулка, дивуючись: що ж це за жінка, що зуміла так напам'ять підхопити «Любовну пісню Гара Даяля»?

Другого ранку, коли він їхав на службу, якась стара баба кинула йому в бідку пакуночок. У ньому була половинка розбитого скляного браслета, одна криваво-червона квітка дгака, жменька бгуси, тобто

полови для буйволів, і одинадцять зерняток кардамону. Пакуночок той був листом — не звичайним, необачно-відвертим, а безпечним, незрозумілим для чужого ока любовним посланням.

Тріджего, як уже згадувано, знав забагато про такі речі. Англіїцям не слід розуміти мову речових листів. А він, приїхавши на службу, розіклав усі ті дрібнички на столі й почав розгадувати їхній зміст.

Розбитий скляний браслет по всій Індії означає вдову, бо коли чоловік помирає, браслети на руках у жінки розбивають. І Тріджего відразу збагнув, про що повідомляє його та скляночка. Квітка дгака може означати і «бажаю», і «прийди», і «перекажи», і «стережись» — як до того, що буде в листі разом з нею. Одне зернятко кардамону означає ревності: та коли в листі є кілька однакових предметів, вони втрачають своє символічне значення і вказують на час або — якщо до них додано ладан, грудочку сиру чи шафран — на місце зустрічі. Отже, лист читався так: «Удова — квітка дгака і бгуса — об одинадцятій годині». Жменька бгуси напоумила Тріджего далі. Він здогадався (такі листи взагалі багато полишають на здогад), що то натяк на купу полови, об яку він перечепився в Амір-Натховому завулку, що листа послала жінка за ґратчастим вікном і що вона вдова. А отже, повний зміст листа був такий: «Удова в завулку, де купа бгуси, бажає, щоб ти прийшов об одинадцятій годині».

Тріджего засміявся і кинув увесь той мотлох у камін. Він знав, що на Сході чоловіки не ходять під вікна до своїх коханок об одинадцятій годині ранку, а жінки не призначають побачень за тиждень наперед. Отож увечері того самого дня, накинувши бурку¹,

¹ Бурка — довга чадра, що вкриває всю постать магометанки.

під якою не видно, чоловік ти чи жінка, він прийшов до Амір-Натхового завулка. Тільки-но гонги в місті вибили одинадцяту, голосок за ґратами заспівав «Любовну пісню Гара Даяля» — ті строфи, де дівчина-пантанка¹ благає Гара Даяля вернутись. Тубільною мовою ця пісенька справді звучить прегарно. Коли перекласти по-нашому, так жалісно не вийде. Ось приблизно які її слова:

Сама я на даху стою, сумна,
І стежу блискавиць далеку гру.
А грім, немов хода твоя, луна...
Коханий мій, вернись, бо я умру!

Ось унизу базарний спить майдан,
Верблюди ген потомлені в яру,
Й невільники, що ти узяв у бран...
Коханий мій, вернись, бо я умру!

Несила хатній гніт мені терпіть
І злу, сварливу мачуху стару.
Журбу я їм, а сльози мушу пити...
Коханий мій, вернись, бо я умру!

Коли пісня стихла, Тріджего підступив під саме віконце й шепнув:

— Я тут.

Бішеша виявилася дуже вродлива.

З тієї ночі почалась низка дивовижних пригод і подвійне життя, таке шалене, що Тріджего нині часом думає: чи не наснилось йому все те? Бішеша чи її стара служниця, що кинула йому в бідку речового листа, виколупали з цегляної стіни важкі ґрати; віконце відчинялось досередини, й лишався прямокутний отвір у мурі, крізь який можна було пролізти спритній людині.

¹ П а н т а н и (п а т а н и) — нащадки афганців з війська мусульманських завойовників; жили переважно на північному заході Індії.

Вдень Тріджего відбував свою службу або, перевдягшись, складав візити дамам англійського селища, питаючи сам себе, чи схотіли б вони його приймаги, якби прочули про сердешну маленьку Бішешу. А пізно ввечері, як усе місто затихало, починалась мандрівка у смердючій бурці. Сторожко перейти через басті Джітха-Мегджі, хутко завернути до Амір-Натхового завулка — і ось нарешті Бішеша, і глибокий рівний віддих старої, що спала за дверима голої кімнатки, яку Дурга Чаран приділив дочці своєї сестри. Хто такий Дурга Чаран і що він робить, Тріджего ніколи не цікавився, і ні разу він не замислився, як це його не застукали та не всадили йому в спину ножа, — аж поки минулось те його божевілля, а Бішеша... Але все по порядку.

Тріджего не міг навітшатися Бішешею. Вона була наївна, немов лісова пташка, і чудернацьке її тлумачення тих чуток із зовнішнього світу, що доходили до неї в кімнатку, смішило його не менше, ніж спробаи прожебоніти його ім'я — Крістофер. Вона так ні разу й не змогла подужати навіть першого складу і тільки кумедно махала піжними, мов трояндові пелюстки, рученятами, ніби відкидала те ім'я геть, а тоді, ставши перед Тріджего на коліна, допитувалась, так самісінько, як робила б англійка, чи справді він її кохає. Тріджего присягався, що нікого в світі так не любить, як її. І то була правда.

Минув десь із місяць такого шалу, а тоді деякі обставини іншого життя змусили Тріджего виявити особливу увагу одній знайомій дамі. А можете бути певні, що такі речі завжди помічають і обговорюють не тільки наші одноплемінці, а й сотня-півтори тубільців. Тріджего довелося гуляти з тією дамою і розмовляти з нею біля помосту для оркестру, а раз чи двічі катати її в колясці; але він і в голові не покладав, що це може відбитись на його потаємному, дорожчому

для нього житті. Однак чутка, як то буває звичайно, переходила якимись тасмнічними шляхами з уст в уста, аж поки дійшла до Бішешинної дусньї, і та принесла її Бішеші. Сердешна так схвилювалася, що хатня робота стала падати їй з рук, і дружина Дургі Чарана набила її.

За тиждень Бішеша звинуватила Тріджего в невірності. Вона не знала ніяких відтінків і говорила навпростець. Тріджего засміявся, а Бішеша тупнула ніжкою — малою, легесенькою, як квітка гвоздики, ніжкою, що вмістилась би на чоловічій долоні.

Багато що з писаного про східну пристрасність і неногамовність перебільшено й перебрехано з чужих слів, однак дециця — правда; і коли англієць спіткається з тією децицею, вона вражає його не менше, ніж будь-який спалах пристрастей у звичайному його житті. Бішеша кипіла, бушувала і нарешті погрозила відібрати собі життя, коли Тріджего не покине чужої мемсахіб¹, що упхалась між них. Тріджего спробував усе їй з'ясувати, показати, що вона не розуміє, як дивляться на такі речі європейці. Бішеша випросталась і мовила вже спокійно:

— Авжеж, не розумію. Я тільки одне знаю — собі на лихо я покохала тебе, сахібе, більше за життя. Ти англієць. А я тільки темношкіра жінка (шкіра в неї була світліша від золотого зливка на монетному дворі) й удова темношкірого чоловіка. — А потім заридала і додала: — Але присягаюся своєю душею і матір'ю, я тебе кохаю. І хоч би що зі мною сталось, тобі лиха не буде.

Тріджего ще довго сперечався з малою та умовляв її, проте вона ніби зовсім утратила тяму і нічого не

¹ Мемсахіб — тобто біла пані (мем — скорочене звертання «мадам», сахіб — титул, що звичайно прикладається до англійців).

хотіла слухати: віднині, мовляв, усе між ними скінчено, і нехай він зразу йде собі. І Тріджего пішов. Коли він вилазив з вікна, Бішеша тричі поцілувала його, і він подався додому, не знаючи, що й думати.

Минув тиждень, тоді ще три, а від Бішеші не було ніякої звістки. Тріджего, вважаючи, що їхня сварка мала б уже й забутись, уп'яте за ті три тижні пішов до Амір-Натхового завулка. Він сподівався, що цей раз Бішеша відгукнеться на його тихий стук по ґратах. І він не помилився.

Світлив місяць-молодик, і пасмо світла падало в закулок, осяваючи заґратоване віконце. Тріджего постукав, і ґрати відразу прийняли. З чорної темряви Бішеша вистромила на місячне світло обидві руки. Вони були обрубані по зап'ястки, і кукси вже майже загоїлись.

Бішеша схилила голову на руки й заплакала, а позад неї, в кімнаті, щось загарчало, наче дикий звір, і штрикнуло закутаного в б у р к у Тріджего чимось гострим — кинджалом, шаблею чи списом. Але в тулуб не влучило, тільки зачепило якийсь м'яз у паху, і Тріджего потім довіку ледь накульгував.

ґрати знов зачинились. І більше у вікні не видно й не чути було нічого — тільки смуга місячного світла на високій стіні та чорна пільма завулка позаду.

Тріджего довго кричав і метався, мов навіжений, між тими безжальними стінами, а тоді, вже сам не знає як, опинився на світанку біля річки. Покинувши б у р к у, він з непокритою головою вернувся додому.

Як скоїлася трагедія — чи то Бішеша в нападі безпричинної розпукки сама все сказала, а чи їх вистежили її тортурами змусили її признатись, і чи Дурзі Чаранові відоме його ім'я, і що сталося з Бішешею потім, — Тріджего не знає й досі. Скоїлося щось страхіт-

ливе, і думки про те, що там таке могло статись, часом будять Тріджего вночі й не дають заснути до ранку. Цікаво, що він не може дізнатися, куди виходить чолом дім Дурги Чарана. Можливо, на подвір'я, спільне для кількох будинків, а можливо, він ховається за котрими-небудь із численних воріт басті Джітха-Мегджі,— Тріджего не знає. Він не може вернути собі свою Бішешу — сердешну маленьку Бішешу. Він загубив її в місті, де дім кожного чоловіка так само неприступний і незглибний, як могила; а гратчасте віконце, що дивилося в Амір-Натхів завулок, замуровано.

Однак Тріджего справно ходить з візитами і вважається цілком порядною людиною.

І нічого незвичайного в ньому не видно — хіба те, що він ледь-ледь кульгає на ліву ногу, бо ушкодив її, коли їздив верхи.

ВТЕЧА БІЛИХ ГУСАРІВ

Ми не в бою тоді були,
Як кинули мечі,
А в тихому дозорі,
Над річкою вночі.
Під плюскіт хвиль і вітру свист
Той грізний страх родивсь і зріс.
І підхопив нас, і поніс,
Незчулись ми й коли.

«Коса Беоні»

Дехто вважає, ніби британський кавалерійський полк не здатен утікати. Це хибна думка. Я сам бачив, як чотириста тридцять сім шабель утікали куди очі світять, охоплені ганебним жахом,— бачив, як найкращий кіннотний полк на дві години випав із списків особового складу армії. Коли ви нагадасте цю історію Білим гусарам, вам напевне буде непереливки. Вони не пишаються цією пригодою.

Білих гусарів можна впізнати по «кирпі» — вони «гнуть» її дужче, ніж кавалеристи будь-якого іншого полку. Якщо вам цього мало, ви можете впізнати їх по їхньому старому бренді. Цей напій подають у офіцерському клубі вже шістдесят років, і щоб його скуштувати, варт приїхати здалеченька. Попросіть старого бренді «Макгейр», та ще пильнуйте, щоб вам подали таки справді його. Бо коли сержант-буфетник вирішить, що ви не знавець і тільки змарнуєте коштовний напій, він і вчинить з вами відповідно. Він своє діло знає. Тільки, як сидітимете в офіцерському клубі, боронь вас боже заговорити з господарями про форсовані марші чи далекі переходи верхи. Бо вони там

дуже вразливі, і коли їм здається, що ви глузуєте з них, то вам це скажуть у вічі.

Білі гусари запевняють, що винен в усьому їхній полковник. Він був у полку нова людина, і взагалі йому не слід було братись ним командувати. Він казав, що полк недосить бравий. Це про Білих гусарів, які знають про себе, що вони можуть перегнати будь-яку кінноту, пробитись крізь будь-яку артилерію і стоптати будь-яку піхоту в світі! Ця образа й була першою причиною обурення в полку.

А потім полковник відбракував литаврового коня — литаврового коня Білих гусарів! Може, вам невтямки, який то був страхітливий злочин, то я спробую з'ясувати. В тому коні, що возить на собі срібні литаври, живе душа полку. Майже завжди то буває великий рябий вейлер¹. Для Білих гусарів це справа честі, й вони не пошкодують за рябого вейлера ніяких грошей. Звичайним правилам бракування він не підлягає. Робота в нього нетяжка — тільки ходити ступбю, а тому, поки він може ходити і має пристойний вигляд, добробут йому забезпечено. Він знає про полк більше за самого полковникового ад'ютанта і не зміг би схитити ні в чому, навіть якби схотів.

Литавровому коневі Білих гусарів було тільки вісімнадцять років, і він ще чудово справляв свої обов'язки. Він міг би прослужити ще принаймні шість років і тримався гордо та поважно, мов гвардійський тамбурмажор. Полк заплатив за нього тисячу двісті рупій.

Але полковник сказав, що його вже треба списати, і його відбракували за всіма правилами та замінили недолугою гнідою шкапиною, бридкою, як мул, із овечою шиєю, пацючим хвостом і коров'ячими ногами.

¹ Австралійська порода коней, розповсюджена в Індії.

Литаврист зненавидів ту тварюку, а старі оркестрові коні прищували вуха і блискали білками очей, тільки-но заглядевши їй. Вони зразу побачили, що новий литавровий кінь — вискочень і не джентльмен. Полковник, видно, і про оркестр думав, що йому бракує бравості, і хотів виганяти його на щоденне стройове навчання. А кавалерійський оркестр — то щось священне. Він виходить на сцену тільки тоді, коли полк оглядає високе начальство, і капельмейстер полкового оркестру — особа на один ступінь значніша за командира полку. Він верховний жрець, а «Низкою!» — то його священний гімн. «Низкою!» — це сигнал до кавалерійської риси; і хто не чув ніколи, як цей мотив злітає над цокотом копит цілого полку, що проходить, салютуючи, повз трибуну з командирами, той ще не все на світі звідав.

Коли полковник відбракував литаврового коня Білих гусарів, полк трохи-трохи не збунтувався.

Офіцери ходили злі, гусари лютували, а музиканти лаялись, як... як прості кавалеристи. Литаврового коня мали продати з аукціону — з прилюдного торгу! — і його, може, купить якийсь парс, щоб запрягати в гарбу! Це ж гірше, ніж виставити на очі всьому світові домашні полкові справи або продати столове срібло з їдальні офіцерського клубу євреєві — місцевому євреєві.

Полковник був чоловік лихий і запальний. Він знав, як сприйняв полк його наказ, і, коли кавалеристи попросили дозволу купити литаврового коня, сказав, що це зухвальство й порушення дисципліни.

Проте один з молодших офіцерів, ірландець Гоген-Бйлл, таки купив коня за сто шістдесят рупій, і полковник розлютувався. Тоді Бйлл навдивовижу смирно перепросив його, виправдовуючись, що, мовляв, зробив це, аби лише врятувати коня від знущання й голоду, а тепер пристрелить його, та й по всьому. Пол-

ковника це видимо власкавило, бо він хотів тільки спекатись литаврового коня. Він почував, що зробив помилку, але визнати цього відверто, певна річ, не міг. А литавровий кінь, поки що зостаючись у полку, дратував його.

Єйл узав із собою склянку старого бренді, три чирuti¹ та свого приятеля Мартіна, і вони разом покинули клуб. Години зо дві радилися Єйл із Мартіном удома в Єйла; одначе тільки бультер'єр, що стереже Єйлові копили для чобіт, знає, про що вони говорили. Потім з Єйлової стайні вивели коня, з головою закутаного в попони, і, хоч він опинаяся, Єйлів конюх повів його геть із табору. А тоді якісь двоє залізли до полкового театру і вкрали кілька банок фарби та великих щіток, якими малюють декорації. А коли на табір упала ніч, із Єйлової стайні почувся грюкіт, немовби там кінь розбивав на дрізки свою загороду. Єйл мав великого, старого білого вейлера — не верхового, а запряжного.

Другого дня — в четвер — солдати, прочувши, що Єйл збирається ввечері пристрелити литаврового коня, вирішили влаштувати йому справжній полковий похорон — пишніший, ніж би самому полковникові, якби він умер того дня. Вони добули гарбу з волами, рядюгу і цілу гору троянд, і труп, укритий рядюгою, відвезли на місце, де спалювали здохлих від пошесті коней. У проводі за гарбою йшли дві третини полку. Оркестру не було, однак гусари співали «Там, де кінь старий упав» — пісню, підходящу до нагоди й досить урочисту та жалібну. А коли труп скинули в яму й гусари стали засипати його оберемками троянд, полковий коваль раптом лайнувся й голосно сказав:

— Та це такий литавровий кінь, як і я!

¹ Чирuti — гатунок сигар з обрізаними кінцями.

Ескадронні старшини спитали його, чи не забув він своєї голови в пивниці. Коваль відповів, що знає ноги литаврового коня не гірше ніж свої власні; але йому показали полкове тавро, випечене на лівій передній нозі, що жалібно стриміла вгору, вже задубіла, і він замовк.

Отак поховано литаврового коня Білих гусарів. Коваль і далі щось мурмотів, а помітивши, що рядюгу, якою було вкрито труп, умащено в чорну фарбу, знову заявив про те вголос. Та старшина п'ятого ескадрону боляче стусонув його носом по нозі й сказав, що він, певне, п'яний.

А в понеділок полковник вирішив помститись на Білих гусарах. На лихо, він тоді тимчасово заступав командира гарнізону і призначив бригадні маневри. Він сказав, що полк у нього «попопріє за таке безбожне зухвальство», і здійснив свій намір дуже ретельно. Той понеділок дався взнаки Білим гусарам. Їх кидали на уявного супротивника, наказували то наступати, то відступати, то спішуватись і ганяли по куряві «за всіма правилами науки», на всякі лади, і вони справді вмивалися потом. Трохи потішились вони аж надвечір, коли налетіли на батарею кінної артилерії та гнали її перед собою добрих дві милі. То вже були особисті рахунки, і майже всі гусари навіть на гроші закладалися, хто кого, бо артилеристи нахвалялись відверто, що поженуть їх; однаке помилились. Маневри скінчилися церемоніальним маршем, і коли полк вернувся до казарми, гусари були вкриті пилюкою від острог до підборідних ремінців.

У Білих гусарів є один великий і своєрідний привілей. Вони здобули його, здається, в бою під Фонтенуа.

Чимало полків мають якесь особливе право — скажімо, в певні дні року посити комірці до щоденної форми, або бант на спині, або червоні й білі троянди

на касках. Деякі з тих привілеїв пов'язані з ім'ям святого — полкового патрона, деякі з бойовими заслугами полку. Всіма ними дуже пишаються, однак жодного не цінують так високо, як права Білих гусарів поїти коней у таборі під музику полкового оркестру. Грають тільки один мотив — завжди той самий. Яка його справжня назва, не знаю, але Білі гусари називають його «Хочу до Лондона знов». Мелодія дуже гарна. І полк скоріше погодиться, щоб його викреслили зі списків армії, ніж зречеться цієї відзнаки.

Коли просурмили «розійдись!», офіцери зразу рушили додому — подбати про коней, а рядові потяглися низочкою до табору, їдучи «вільно» — тобто вони порозстібали тісні мундири, позбивали на потилицю каски й стали жартувати або лаятись, як до чийого настрою. Дбайливіші зісдали з коней і попускали гнущечки та попруги. Добрий кавалерист шанує свого коня не менше, ніж себе самого, і гадає — чи принаймні повинен гадати, — що обидва разом вони не сплюхують ні перед чоловіками, ні перед жінками, ні перед гарматами, ні перед дівчатами.

Потім черговий офіцер скомандував: «Поїти коней!», і полк неквапом рушив до ескадронних жолобів, що стоять між стайнями та казармами. Тих довжелезних жолобів там чотири, по одному на кожен ескадрон, так що весь полк, коли охота, може напоїти коней за десять хвилин. Проте звичайно це поїння під оркестр розтягається більш як на чверть години.

Ескадрони розсинались уздовж жолобів, загравав оркестр, гусари повиймали ноги зі стремен і почали дражнити один одного. Сонце вже сідало за велику, червону, ніби розпечену хмару, і дорога до цивільного селища бігла наче просто в сонячний диск. І ось на тій дорозі показалась якась цяточка. Вона росла й росла, і врешті стало видно, що то біжить кінь, а на спині в нього — щось схоже на клітку. Червона хмара

жаріла крізь пруття тої клітки. Дехто з кавалеристів придивлявся, наставивши дашком долоню над очима; вони питали один одного:

— Що то за чортівня в коняки на спині?

А ще за хвилину вони почули іржання, добре знайоме всім у полку — і людям, і коням, — і побачили, що просто до оркестру біжить похований литавровий кінь!

На шиї в нього погойдувались і підскакували обвиті жалобним крепом срібні литаври, а в сидлі дуже прямо, по-вояцькому сидів людський кістяк з голим черепом.

Оркестр умовк, і на хвилику запала тиша.

А тоді хтось у п'ятому ескадроні — гусари потім казали, ніби сам старшина, — скрикнув, завернув коня й кинувся навтьокпи. Ніхто не може до ладу розповісти, що сталося потім; але, здається, принаймні один кавалерист у кожному ескадроні дав приклад до паніки, а решта сипнула за ним, наче вівці. Коні, що тільки-но повстромляли морди в жолоби, ставали дибки; та коли зірвався з місця оркестр, — це як уже привид литаврового коня був ярдів за двісті від нього, — за ним пустилися всі, і безладний тупіт втечі, зовсім не схожий на розмірений цокіт парадної рисі або звичайну шамотню водопою в таборі, ще дужче налякав коней. Вони відчували, що їхні вершники чогось бояться. А коли коні те зачують, — їх уже не вдержиш.

Ескадрон за ескадроном завертали коней від жолобів і летіли врозтіч, куди очі світять, мов розлите живе срібло. Видовище було справді разюче — люди й коні порозперізувані й порозгнуздуні, а рушничні чохли хляпали коней по боках і ще дужче їх підганяли. Кавалеристи репетували, лаялись і силкувались відірватись чимдалі від оркестру, якому навідав на п'яти литавровий кінь; його страшний їздець припав йому до гриви, неначе гнав його щодуху.

Полковник саме зайшов до клубу перехилити чарку. Майже всі офіцери були з ним, а черговий лейтенант збирався йти до казарм приймати від ескадронних старшин рапорти про водопій. Аж раптом «Хочу до Лондона знов» по двадцятьох тактах урвалось і всі у клубі загомоніли: «Що там у біса сталося?» А ще за хвилинку вони зачули якийсь невійськовий гамір і побачили, що Білі гусари в паніці мчать урозсип по плацу.

Полковникові з люті аж мову відібрало, бо він вирішив, що це полк збунтувався проти нього або ж перепився. Ось повз веранду клубу безладною юрбою промчав оркестр, а навздогін біг рябий кінь — мертвий і похований литавровий кінь Білих гусарів, і на сидлі у нього підсакував та торохкотів людський кістяк. Гоген-Єйль шепнув тихенько Мартінові: «Такого ніякий дріт не витримає»,— а тим часом оркестр, накинувши кільце по-заячому, завернув назад. Але решта полку зeszла з очей і гасала по всій окрузі, бо вже смеркло, і кожен гусар у переляці горлав до свого сусіда, що литавровий кінь наздоганяє його. У кінноті здебільшого занадто жаліють своїх коней. Вони, коли припече, можуть показати, що здатні на дещо, навіть маючи двісті з гаком фунтів на спині, і Білі гусари в тому пересвідчилися.

Як довго тривала та паніка, я не можу сказати. Мабуть, поки зійшов місяць, гусари побачили, що боятись їм нема чого, і по двоє, по троє, чи й по півескадрону стали нишком вертатись до табору, вкрай засоромлені. А тим часом литавровий кінь, образившись на давніх своїх друзів за таку зустріч, спинився, завернув і потюпав до веранди клубу просити хліба. Там ніхто не подумав від нього втікати, але ніхто не наважився й підійти, аж поки полковник сам зрушив з місця й ухопив кістяк за ногу. Оркестр зупинився трохи віддалік і тепер поволі вертався. Полковник

обізвав кожного музиканта зокрема й усіх гуртом усіма лайливими словами, які лишень спали йому на думку в ту мить, бо, поклавши руку на бік литавровому коневі, пересвідчився, що той живісінький, з плоті й крові. А тоді вдарив кулаком по литаврах і виявив, що їх зроблено з бамбуку та срібного паперу. Далі він, не перестаючи лаятися, спробував стягти кістяк із сідла, проте виявилось, що його прикручено до задньої луки дротом. Вигляд у полковника, що руками обхопив кістяк за крижі, а коліном уперся старому коневі в живіт, був досить дивний — щоб не сказати кумедний. Поморочившись хвилину чи дві, він усе ж відірвав кістяк, кинув додолу й гукнув до оркестру:

— Страхонуди! Ось чого ви перелякались!

У вечірній сутіні кістяк був так страшенський. Старшина оркестру, певне, вже десь його бачив і тепер упізнав, бо його враз ніби почав душити сміх.

— Забрати оце, пане полковнику? — спитав він.

— Заберіть к бісовій матері, — відрубав полковник, — і самі туди забирайтеся!

Старшина оркестру віддав честь, перекинув кістяк уперек сідла й рушив до стаєнь. Тоді полковник почав допитуватися, що ж із рештою полку, і лексикон його був гідний подиву. Він, мовляв, розпустить весь полк — віддасть до полкового суду всіх до одного — він не хоче командувати таким набродом — і таке інше. І що більше під'їздило гусарів, то барвистіша ставала його мова — і врешті вийшла за ті крайні межі, яких навіть кавалерійському полковникові не годиться переступати.

Мартін відвів Гоген-Ейла набік і висловив побоювання, чи не доведеться їм подати у відставку, як усе розкриється. Він був слабодухіший з них двох. Бо Гоген-Ейл тільки звів брови й відказав, що, по-перше, він син лорда, а по-друге, він винний у цьому театраль-

ному воскресінні литаврового коня не більше, ніж іще не народжене немовля.

— Я ж тільки наказав, щоб коня вернули до полку якомога ефектніше,— провадив Їйл, напрочуд солодко всміхаючись.— То скажи, чи можу я за те відповідати, коли якийсь там йолоп-приятель вернув його в такому вигляді, що порушив душевний спокій цілого кавалерійського полку її величності?

— Та ти хлопець бравий і ще колись будеш генералом,— відказав Мартін,— але я б віддав свої шанси дістати під команду ескадрон за те, щоб цілому викрутитися з цієї халепи.

Доля пожаліла Мартіна й Гоген-Їйла. Заступник командира відвів полковника до ніші за завісою, де звичайно молодші офіцери Білих гусарів грали вечорами в покер; і там, коли полковник досхочу налаявся, вони довго розмовляли потихеньку. Мабуть, заступник сказав, що паніку напевне збив якийсь один кавалерист, а розшукувати його тепер — марна річ; і я певец, що він довго розводився про те, яка то буде ганьба, коли виставити цей переполох усім на посміх.

— Нас же прозвуть «шічними бігунами»,— казав заступник, наділений багатою уявою,— і «мисливцями на привидів», і кожен полк, скільки їх є в усій армії, наліпить нам якесь прізвисько. І хоч скільки пояснюйте, чужим ви ніколи не втлумачите, що офіцерів не було, коли почалася паніка. Задля честі полку і задля свого власного добра не зчиняйте бучі.

Полковника вже так зморила власна лють, що вкоськати його виявилось легше, ніж можна було сподіватись. Його лагідно, помаленьку переконали, що це неможлива річ — віддати до суду цілий полк, і так само неможливо завести справу на будь-кого з молодших офіцерів, причетних, на полковникову думку, до цієї витівки.

— Але ж ця тварюка жива! Її зовсім не пристрелено! — знову загорлав полковник. — Це ж відвертий непослух! Я пам'ятаю, як офіцера вигнали з полку за меншу — куди меншу провину. Вони ж із мене глузують, Матмене! Я вам кажу, вони з мене глузують!

Іще раз заступник заходивсь умовляти полковника і змагався з ним добрих півгодини. А під кінець з'явився з рапортом полковий старшина. В такому становищі йому ще не траплялось бувати, та не такий він був чоловік, щоб розгубився. Віддавши честь, він доповів:

— Полк увесь вернувся, пане полковнику, — а потім ще додав, щоб уласкавити командира: — І жодного коня не загнали.

Полковник тільки чмихнув і відказав:

— Ну, то йдіть повкладайте всіх у ліжечка та догляньте, щоб уночі не плакали.

Старшина пішов.

Полковника трохи потішив власний нехитрий дотеп, а крім того, йому вже самому соромно було за свою лайку. Заступник напосівся на нього знову, і вони проговорили до пізнього вечора.

А ще через день відбувся гарнізонний огляд, і полковник довго й круто вичитував Білим гусарам. Зміст його промови зводився до того, що коли вже литавровий кінь у таких літах зумів розігнати світ за очі цілий полк, то нехай він вертається на своє почесне місце на чолі оркестру, однак сам полк, мовляв, — зграя неприборканих негідників.

Білі гусари радісно загорлали і стали підкидати вгору все, що лиш могли з себе зірвати; а як огляд скінчився, вони кричали полковникові «слава!», поки не похрипли. А лейтенанта Гоген-Бйла не славив ніхто, і він тільки солоденько всміхався, держачись позаду.

Згодом заступник неофіційно сказав полковникові:

— Такі дрібнички забезпечують командирові любов солдатів і нітрохи не підривають дисципліни.

— Але ж я не дотримав слова,— відказав полковник.

— Дарма,— заспокоїв його заступник.— Зате від сьогодні Білі гусари підуть за вами в вогонь і в воду. Полки схожі на жінок. За марну цяцьку вони ладні зробити що завгодно.

А ще за тиждень Гоген-Ейл одержав якогось чудного листа, підписаного: «Секретар товариства «Доброчинність і ревність». У листі просили «повернути наш кістяк, що перебуває, як ми маємо підстави гадати, у Вас».

— Що це, в дідька, за божевільний, що торгус кістяками? — спитав Гоген-Ейл.

— Перепрошую, пане лейтенанте,— відповів старшина оркестру.— Кістяк тепер у мене, і я його поверну, як дасте дві рупії найняти підводу до цивільного селища. Він же в труні, пане лейтенанте.

Гоген-Ейл усміхнувся, дав старшині дві рупії й сказав:

— Знаєте що? Напишіть на черепі дату.

Коли ви не вірите, що все це було насправді, і знаєте, куди треба піти, то можете самі побачити дату на черепі. Тільки не згадуйте цієї історії при Білих гусарах.

Мені відомо про неї, бо то я готував литаврового коня до воскресіння з мертвих. Кістяк йому зовсім не подобався.

ЖИТТЯ МУХАММЕД-ДИНА

Котра людина щаслива?
Та, що у неї в домі бігають,
падають і плачуть замурзані
діти.

«Мунічандра»

Куля для гри в поло була стара, побита, подряпана. Вона лежала на каміні між люльок, що їх прочищав для мене мій хідматгар¹ Імам-Дін.

— Ця куля дуже потрібна Неборожденному? — шанобливо спитав мене Імам-Дін.

Неборожденному куля була не дуже потрібна; але нащо вона здалася хідматгарові?

— З вашої ласки, сахібе, я маю синочка. Він бачив цю кулю й хоче нею погратися. Я не для себе прошу.

Нікому б і на думку не спало, що літній, опасистий Імам-Дін захоче гратися кулею. Він виніс ту обдерту кулю на веранду, і зразу я почув нестямний радісний виск, тупіт маленьких ніжок і глухий стук дерев'яної кулі об землю. Видно, синочок дожидався жаданої іграшки за дверима. Але як він угледів ту кулю на каміні?

Другого дня, вернувшись зі служби на півгодини раніше, ніж звичайно, я застав у їдальні малесенького чоловічка — пухкенького малюка в кумедно куцій сорочині, що ледве прикривала випнутий животик. Малюк походжав по кімнаті, смокчучи палець, щось муркотів і розглядав картини. Очевидно, то й був Імам-Дінів синочок.

До їдальні він, звичайно, зайшов без дозволу, але

¹ Хідматгар — слуга.

так захопився розгляданням, що й не помітив, як я ввійшов. А як помітив, то перелякався страшенно. Охнув і сів додолу. Очі його широко розплющились, ротик роззявився. Знаючи, що буде далі, я вибіг, а за мною полетів протяглий, хрипкий рев; у кімнатах для прислуги той рев почуто куди швидше, ніж будь-який мій наказ. Через десять секунд Імам-Дін уже був у їдальні. Тоді звідти почулось гірко ридання, і я, вернувшись, побачив, що Імам-Дін вичитує малому провинникові, а той утирає очі й ніс своєю сорочиною.

— Цей хлопець б а д м а ш¹,— докірливо сказав Імам-Дін.— Великий б а д м а ш. Він напевне колись попаде у в'язницю за свої пустощі.

Хлопчик знову заверещав, а Імам-Дін почав пишмовно перепрошувати мене.

— Скажи малому, що сахіб не сердиться, і забери його,— відповів я.

Імам-Дін сказав малому винуватцеві, що я його вибачив; хлопчик тим часом зібгав усю сорочину в джгут на шиї і вже не ридав, а тільки хлипав. Багато на руках поніс його до дверей.

— Його звать Мухаммед-Дін,— сказав мені Імам-Дін таким тоном, немов і те ім'я теж було провинною,— і він великий б а д м а ш.

Порятований від близької небезпеки, Мухаммед-Дін обернувся до мене й поважно промовив:

— Правда, мене звать Мухаммед-Дін, гахібе, але я не б а д м а ш. Я хлопець.

Із того дня й почалось моє знайомство з Мухаммед-Діном. Він більш ніколи не заходив до їдальні, але на нейтральній території садка ми, зустрічаючись, церемонно вітали один одного, хоча він промовляв тільки: «Талам, тахібе», а я теж відповідав коротко: «Салам, Мухаммед-Діне». Щодня, вертаючись зі служби, я бачив пухкенького чоловічка в білій сорочечці,

¹ Б а д м а ш — негідник; про дітей — шибеник.

що підводився назустріч мені в холодку обплетеної зеленню альтанки, і щоразу я спиняв коня, щоб привітати малюка як годиться.

Мухаммед-Дін завжди грався сам. Він цілими днями товкся в садку, порпався в рицинових кущах, заклопотаний якимись своїми таємничими справами. Якось я натрапив у глибині садка на один його витвір: куля для поло була до половини закопана в землю, а кругом неї встромлено шість зів'ялих нагідок. Усе це було обкладено квадратом із битої цегли й білих черепочків, а квадрат обведений валом з піску. Бгішті¹ біля колодязя наважився замовити слово за малого будівничого: мовляв, це тільки дитяча забавка й садка вона не зіпсує.

Бог свідок, я й на думці не мав ламати дитині забавку; проте того самого вечора, прогулюючись по садку, ненароком розтоптав і нагідки, й вал, і черепки з мильниці,— одне слово, знівечив усе так, що й не поправиш. А вранці побачив там Мухаммед-Діна, що тихо плакав над руїною, якої я наробив. Хтось суворо сказав, що сахіб розсердився за таке неподобство в садку, дуже лаявся і сам розкидав усе. Мухаммед-Дін з годину прибирав рештки піщаного валу та черепочки, і коли я вернувся зі служби, сказав мені своє «талаш, тахібе» зі сльозами на очах і з винуватим виразом. Я розпитався, в чому річ, а тоді через батька переказав Мухаммед-Дінові, що з моєї особливої ласки він може бавитись у садку, як йому захочеться. Тоді малий повеселішав і заходився розмічати на землі план споруди, що мала затьмарити розтоптану.

Кілька місяців це пухкеньке диво тихо оберталось по своїй орбіті в рицинових кущах і піску, невтомно будуючи пишні палаци з викинутих на смітник зів'ялих квітів, гладеньких круглих камінців, скляночок

¹ Бгішті — водонос.

та пір'я — добутого, мабуть, на моїй пташарні,— весь час у самоті, весь час щось муркочучи само до себе.

Якось я нишком підкинув до останньої з його споруд строкату морську черепашку і став чекати, що тепер Мухаммед-Дін, використавши ту черепашку, збудує щось особливо величне. З годину він міркував над планом, і ось його мугикання залунало, як пісня тріумфу. Він почав креслити на піску. Палац справді мусив вийти казковий — два ярди завдовжки і ярд завширшки. Але він так і не був збудований.

Другого дня я не побачив на алеї Мухаммед-Діна й не почув його вітання: «Талам, тахібе!» І це стривожило мене, бо я вже звик до того вітання. А ще через день Імам-Дін сказав мені, що дитина трохи занедужала, і попросив хініну. Я дав йому ліки й покликав лікаря-англійця.

— Ні крихти витривалості в цих пущьверінків,— сказав лікар, виходячи з Імам-Дінового помешкання.

Через тиждень — хоч я дорого дав би, щоб цього не сталось — я зустрів Імам-Діна на дорозі до мусульманського кладовища. Поруч нього йшов іще якийсь чоловік; а Імам-Дін ніс на руках згорток у білій полотнині — все, що лишилось від Мухаммед-Діна.

ВИПАДОК З ОДНИМ СОЛДАТОМ

Ура! Люблю життя солдатське я!
Гей, хлопці, гей! Там воленька буя!
«Шомпольний корпус»

Очевидці запевняють, ніби мало є таких дивовижних виявів слабкості людської природи, як масова істерика в дівочій школі. Вибухає вона несподівано, здебільшого в спекотний день, серед старших учениць. Котрась із дівчат раптом починає хихотіти, а тоді вже не може стриматись, закидає голову, і з очей у неї течуть сльози. Розумна вихователька в таку хвилину гримне на неї, та й по всьому. А коли вчителька м'якосерда та посилає когось по склянку води, то дуже можливо, що, дивлячись на першу, почне сміятися ще якась із дівчат — і теж захлинеється невимовним сміхом. Так істерика поширюється і може скінчитися трохи не таким самим гармидером, як буває в шостому класі хлоп'ячої школи. Досить одного тижня жаркої погоди, двох неквапливих прогулянок на день, щоденного ситного обіду — баранина з рисом, — прискіпливих учительок і ще деяких дрібничок, і матимете такі наслідки, що просто диво. Принаймні так твердять люди, що самі це бачили.

Звичайно, і директриса дівочого пансіону, і командир британського піхотного полку цілком слушно обурились би, якби хто порівняв їхніх підопічних. А тим часом за певних обставин Томмі Аткінса їй справді можна довести до істеричної нестями. Він, правда, не плаче, проте виявляє свої почуття дуже недвозначно, а про результати пишуть у газетах, і статечні грома-

дяни, люди, що навряд чи зуміють відрізнити рушницю від карабіна, вимагають: «Заберіть зброю в тварюки!»

Томмі не тварюка, і за своїм фахом — охороняти цих самих статечних людей — він повинен мати зброю при собі. Він, звісно, не носить шовкових панчіх, та й від того прикметника, що ним він квацює все підряд, його варто б відучити; і все ж він — велика людина. А коли ви сьогодні назвете його «героїчним захисником честі нації», а завтра — «брутальною й розбещеною солдатнею», то, звичайно, зіб'єте з пантелику, і він почне ставитись до вас підозріливо. Заступитись за Томмі нема кому, окрім хіба всяких проповідників умоглядних теорій; і ніхто не співчуває Томмі, крім цього самого, а сам він не дуже розуміє, що з ним діється.

Це все був пролог. А саме оповідання таке:

Капрал Слейн вирішив одружитися з міс Дженсі Маккенна, чия історія добре відома і в полку, й поза полком. Він уже виклопотав у полковника дозвіл; солдати любили Слейна, і весілля мало бути, як висловлюється солдат Ортеріс, «ш-шикарне». Призначене воно було саме на пору найбільшої спеки, і після весілля молоде подружжя збиралося поїхати в гори. Та Слейнові прикро було, що їхати вінчатись доведеться найманою каретою, а це ж не бозна-як «ш-шикарно». Міс Маккенну це не дуже турбувало. Вона мала досить свого клепоту — з допомогою сержантової дружини шила весільну сукню. В ті дні капрал був єдиний більш-менш задоволений життям чоловік на всі казарми. Решта нудили світом.

Та й від чого їм було веселитися? Всяка робота кінчалась о шостій годині ранку, а тоді до самого вечора лежи собі, дивися в стелю, кури тютюн з полкової крамнички та лай служників-індійців, що орудують віялом-панкхою. Опівдні — смачний, ситний

м'ясний обід; потім солдати знов падали на ліжка і, обливаючись потом, спали, поки надворі хоч трохи похолоднішає і можна буде вийти прогулятися з земляком, чий лексикон складається з несповна шестисот слів, та ще горезвісного прикметника, і чиї думки про все на світі давно-давно відомі.

Звичайно, був ще полковий буфет, а при ньому — «безалкогольна зала» зі старими газетами; але не тільки солдат, а й будь-хто не зможе читати вісім годин на день, коли спека — тридцять п'ять — тридцять шість градусів у холодку, а до півночі часом набігає й сорок. І мало хто, навіть роздобувши казанок теплого, каламутного, несмачного пива і поставивши його під ліжком, може пити по шість годин на день. Один був спробував, та й урізав дуба, і майже весь полк виїшов на похорон — усе ж таки якийсь діло. На пропасницю чи холеру було ще зарано. Тож солдатам тільки й лишалось чекати, чекати, чекати і стежити, як тінь від казарми повзе через плац по сліпучо-білому піску. Веселеньке життя!

Солдати тинялись по території казарм — для полювання було занадто жарко, і для розпусти теж, — та наливалися ввечері пивом, та напихалися ситною білковою їжею, яку для них готували, і чим більше вони їли, тим менше рухались і тим запальніші ставали. Людей нападала дратливість, вони поринали в похмурі думки про всякі образи — справжні чи уявні. Адже їм не було про що думати. Тон пересварок змінився; солдати вже не казали один одному беззлобно: «Ось я тобі пику розтовчу», — а вимучено-ввічливо натякали, що їм із ворогом стало тісно в казармах і одному з них слід би перебратись у просторіше місце, яке не годиться називати.

Може, все це були підступи диявола; та хай там як, а Лоссон дуже довго знічев'я знущався з Сіммонса. Все-таки розвага. Їхні ліжка стояли поряд, і вони,

бувало, всю пообідню пору гарикались один з одним, але викликати Лоссона на бійку Сіммонс боявся. Душними тихими ночами він перебирав у пам'яті всі образи й половину своєї ненависті до Лоссона зганяв на нещасному слугникові-індійцеві.

А Лоссон купив на базарі папугу, посадив його в клітку й спускав ту клітку в темний прохолодний колодязь, а сам сідав на цямрині й гукав папузі всякі лайки. Він навчив птаха казати: «Сіммонсе, ти — с у у р!», що означає «свиня», і ще деякі слова, що зовсім не надаються до друку. Лоссон був рослий, огрядний і трусився від сміху, мов холодець, коли папуга схоплював якийсь вислів. А Сіммонс трусився від люті — бо вся казарма сміялася з нього: адже папуга, цей нікчемний жмутик зеленого пір'я, так кумедно говорив по-людському! Лоссон сидів на краєчку свого ліжка і, теліпаючи товстими ногами, питав папугу, що той думає про Сіммонса. Папуга відповідав: «Сіммонсе, ти — с у у р!» — «Молодець! — хвалив Лоссон папугу й чухав йому голівку.— Ти чуєш, Сіммонсе?» І Сіммонс, перевернувшись ницьма, відповідав: «Та чую. Тільки гляди, щоб і ти чого не почув».

Виспавшись за день, Сіммонс не спав ночами, і, тремтячи від нестямної люті, придумував усякі способи, як убити Лоссона. То він уявляв, ніби затоптує його до смерті важкими солдатськими чобітьми, а то — ніби розтовкує йому обличчя прикладом або стрибає йому на плечі й заламує назад голову, поки не хруснуть хребці. В роті йому робилось гаряче й сухо, і він діставав з-під ліжка казанок з пивом.

Та найчастіш і найдовше мариласть йому товста складка жиру під правим Лоссоновим вухом. Уперше він помітив ту складку однієї місячної ночі, і відтоді вона все стояла в нього перед очима. Вона просто заворожила його. За ту складку можна було вхопитись рукою й відірвати півшиї; або вдавити в неї дуло

рушниці й одним пострілом відстрелити голову. Яким це правом Лоссон такий спокійний і вдоволений, коли з нього, Сіммонса, сміється вся казарма? Та стривайте, він ще покаже тим, хто сміється з папужиної мови, що він нічим від них не гірший і може вирядити будь-кого на той світ одним порухом вказівного пальця на курку рушниці. А коли Лоссон хріп, Сіммонс ненавидів його ще лютіше. Чому це Лоссон може собі спати, коли він, Сіммонс, годину за годиною мучиться без сну, перевертається й совається на постелі, і правий бік йому гризе тупий біль, а в голові аж гупає від випитого ввечері? Він ніч за нічю думав про це, і світ став йому немилий. Навіть апетит його, завжди добрий, притупився від пива й тютюну; а папуга весь час теревенив і глузував з нього.

А спека тривала, і солдати з дня на день робились усе похмуріші й дратливіші. Дружина одного сержанта вмерла вночі від теплового удару, і пішла чутка, що це холера. Солдати відверто раділи, сподіваючись, що пошесть копіряться і їх переведуть у польові табори. Але тривога виявилась фальшивою.

Якось у вівторок, пізно ввечері, коли солдати дожидали на широких галереях відбою, Сіммонс зайшов до казарми, взяв люльку зі своєї скриньки, що стояла в ногах ліжка, і так грюкнув віком, що в порожній казармі неначе розітнувся постріл. Звичайно за гомоном ніхто б того не почув, але тепер у всіх нерви були напнуті, мов струни. Солдати посхоплювались, і троє чи четверо вбігли до казарми й побачили, що Сіммонс стоїть навколішки над своєю скринькою.

— А! Це ти! — сказали вони, безглуздо засміявшись. — А ми думали...

Сіммонс повільно підвівся.

Коли цей стук так їх сполохав, що ж буде від справжнього пострілу?

— Ви думали? Ви думали? Чого це ви думали? —

огризнувся він, розпалюючи себе до шалу.— Чхав я на те, що ви думали, нишпорки паскудні!

«Сіммонсе, ти — с у у р!» — сонно озвався папуга на веранді, почувши знайомий голос. І це була остання крапля.

Струна луснула. Сіммонс позадкував до стояка з рушницями — ті, що вбігли, були в дальшому кінці кімнати — і вхопив свою рушницю та пачку патронів.

— Не клей дурня, Сіме! — сказав Лоссон.— Постав рушницю на місце.

Але голос його ледь затремтів.

Інший солдат нахилився, стяг з ноги чобіт і по-жбурих Сіммонсові в голову. У відповідь зразу пролунав постріл. Сіммонс вистрелив не цілячись, проте куля влучила Лоссонові в шию. Лоссон упав, навіть не писнувши, а решта втекли.

— Ви думали! — репетував Сіммонс.— Це ви мене довели! Чуєте? Це ви мене довели! Вставай, Лоссоне, годі прикидатись! Це ти зі своїм падлючим папугою довів мене до цього!

Та в Лоссоновій позі була така непідробна природність, що Сіммонс за мить уже збагнув, чого накоїв. Солдати галасували на веранді. Сіммонс ухопив ще дві пачки патронів і вибіг на місячне світло, мурмоючи:

— Буде вам нічка! Тридцять набоїв, останній для мене. Начувайтесь, собаки!

Він упав на одне коліно й вистрелив у темну масу солдатів на галереї, але куля пролетіла зависоко й ударила в цегляну стіну, свиснувши так зловісно, що дехто з молодших поблід. Адже, як твердять фахівці зі стрільби, коли стріляєш ти — це одна річ, а коли стріляють у тебе — зовсім інша.

Тоді в солдатах спалахнув інстинкт переслідування. Звістка полетіла від казарми до казарми, і солдати висипали надвір ловити Сіммонса, дикого звіра,

а той біг через учбовий плац, час від часу обертаючись, щоб вистрелити в переслідувачів і кинути їм лайку.

— Я вас навчу шпигувати за мною! — кричав він. — Я вас навчу обзивати мене! Гайда, виходьте всі! І ти, полковнику Джоне Ентоні Діпер, кавалере ордена Лазні! — він обернувся до офіцерської їдальні й труснув рушницею. — Ти думаш, що ти бозна-який зух, та покажись-но надвір, старий шкарбан, і я з тебе таке зроблю, що й подивитись не буде на що. Виходь, полковнику Джоне Ентоні Діпер, кавалере ордена Лазні! Виходь, подивись, як я вправляюсь у стрільбі! Я найкращий стрілець у батальйоні! — і на доказ цього Сіммонс пальнув по освітлених вікнах їдальні.

— Солдат Сіммонс із п'ятої роти на кавалерійському плацу, пане полковнику, і в нього тридцять патронів, — доповів полковникові захеканий сержант. — Стріляє куди попадає, пане полковнику! Убив солдата Лоссона. Що робити, пане полковнику?

Полковник Джон Ентоні Діпер, кавалер ордена Лазні, вийшов надвір, і вмить біля ніг його бризнув фонтанчик піску.

— Верніться, — сказав йому помічник. — Я не хочу підвищення по службі такою ціною. Він небезпечний, як скажений собака.

— Ну то й пристрельте його, як скаженого собаку, — похмуро відказав полковник, — коли він не хоче послухатись. І це в моєму полку! Якби ще в ірландців, можна б зрозуміти.

Солдат Сіммонс зайняв надійну позицію біля колодязя в кінці плацу і звідти кидав виклик усьому полку. Полк не дуже квапився приймати той виклик — невелика честь загинути від кулі свого ж таки однополчанина. Тільки капрал Слейн з рушницею в руці впав і поповз до колодязя.

— Не стріляйте, — сказав він своїм сусідам. — Бо ще в мене влучите. Я його, злидня, живцем візьму!

Коли Сіммонс на хвилину перестав стріляти й репетувати, всі почули, що на дорозі торохтять колеса двоколки. То їхав з обіду в цивільному селищі майор Олдайн, командир кінної батареї — за своєю звичкою, гнав коня щодуху.

— Офіцер їде! Чепурунчик-офіцер! — закричав Сіммонс.— Ось я й з нього опудало зроблю!

Двоколка зупинилася.

— Що тут робиться? — суворо спитав майор-артилерист.— Киньте рушницю, чуєте, ви там!

— А, це Джеррі Чорт! Мені з тобою нічого ділити, Джеррі Чорте! Ідь собі далі, красунчику, не займай мене!

Та Джеррі Чорт зовсім не збирався їхати собі далі, минувши небезпечного вбивцю. Як палко присягались віддані йому артилеристи, він не відав страху,— а кому ж і знати, як не їм. Казали, ніби щоразу, коли батарея була в бою, Джеррі Чорт будь-що намагався сам убити хоч одного ворога.

Він попростував до Сіммонса, щоб кинутись на нього й повалити.

— Не змушуйте мене, сер,— остеріг його Сіммонс.— Я проти вас нічого не маю... А, ти так? — Він побачив, що майор уже біжить.— То на ж тобі!

Майор упав з простреленим плечем, і Сіммонс став над ним. Йому не пощастило натішитись, убивши Лоссона так, як йому мріялось; зате ось перед ним лежала беззахисна людина. Всадити їй ще одну кулю й розтрощити голову? Чи розтовкти прикладом біле обличчя? Він завагався — а на другому кінці плацу пролунав крик: «Убив Джеррі Чорта!» Але під захистом колодязя Сіммонс був у безпеці, поки не вистромлявся, щоб стрільнути.

— Зараз я прострелю тобі голову, красунчику.— вголос думав Сіммонс.— Шість і три це дев'ять, та один — це десять, та ще лишається дев'ятнадцять і

один для себе...— Він почав розв'язувати другу пачку патронів.

Капрал Слейн виповз із тіні під насипом на місячне світло.

— Я тебе бачу,— сказав Сіммонс.— Ну, йди, йди сюди, я тебе вколошкаю.

— Іду,— коротко відказав капрал Слейн.— Накоїв же ти, Сіме. Виходь, та ходімо зі мною.

— Аякже,— засміявся Сіммонс, великим пальцем заганняючи на місце набій.— Ні, спершу я впораю тебе її Джеррі Чорта.

Капрал лежав, розплатавшись на землі. Рушниця його була під ним. Здалеку хтось нетерпляче загукав:

— Застрель його! Застрель його, Слейне!

— Ворухни лиш рукою чи ногою, капрале,— сказав Сіммонс,— і я розтовчу голову Джеррі Чортові, а потім пушу кулю в тебе.

— Я ж не ворухуся,— відказав капрал, підводячи голову.— Ти не посмієш зайняти чоловіка, що стоїть на ногах. Облишмо Джеррі Чорта, виходь звідти. Навкулачки! Виходь і вдар мене. Що, боїшся, собачнику?

— Ні, не боюсь.

— Брешеш, душогубе. Брешеш, різник поганий. Ось дивися!— Слейн відкинув рушницю геть і безстрашно підвівся.— Ну, виходь!

Такої спокуси Сіммонс не міг витримати: адже капрал у білій сорочці був чудовою мішенню.

— Не обзивай мене! — закричав Сіммонс і вистрелив. Одначе схибив — і, зневазівши від люті, пожбурив рушницю й кинувся зі свого захистку на Слейна. Добігши, він замахнувся ногою, щоб ударити капрала в живіт, але щуплявий капрал знав, у чому Сіммонсова слабина, і йому відомий був несхибний спосіб захисту. Нахилившись уперед, Слейн підібгав праву ногу так, що п'ята піднялась вище коліна лівої, і, стоячи на одній нозі — як ото стоять гонди, віддаючись медита-

ції,— зустрів удар, знаючи, що й сам упаде. Гомілка стукнула об гомілку, Сіммонс лайнувся, капрал упав на лівий бік, а солдат теж осів додолу: його права нога була зламана над кісточкою.

— Треба було знати цей спосіб, Сіме,— сказав Слейн, підводячись і спльовуючи пісок. Тоді гукнув голосніше: — Ідіть заберіть його. Я йому ногу зламав.

Це була не зовсім правда, бо солдат, власне, зламав її сам; адже вся суть цього способу в тому, що чим сильніший твій удар, тим тяжче ти й скалічишся.

Слейн підійшов до Джеррі Чорта й нахилився над ним з перебільшеною турботою, а Сіммонса, що плакав від болю, понесли геть.

— Сподіваюся, вас не дуже тяжко поранено,— сказав Слейн.

Та майор був непритомний, і на плечі в нього зяяла страшна дірка з рваними краями. Слейн став над ним навколішки й розгублено промурмотів:

— Йй же богу, неживий! Ну й не щастить же мені.

Та майорові судилося ще довго з непохитною відвагою водити в походи свою батарею. Його віднесли, перев'язали, довго лікували, оточивши турботою, а батарея все обговорювала, чи не захопити їм Сіммонса й прив'язати до дула гармати, а тоді вистрелити. Вони обожнювали свого майора, і коли він знову з'явився на огляді, відбулася сцена, не передбачена ніякими військовими статутами.

Велика слава припала й Слейнові. Артилеристи принаймні два тижні поїли його доп'яну тричі на день. Навіть командир полку похвалив його за самовладання, а місцева газетка оголосила його героєм. Та від цього він нітрохи не запишався. Коли майор став дякувати йому й давати гроші, добродішній капрал гроші взяв, а подяку відхилив. Він тільки мав одне прохання і висловив його, спочатку перепросивши кілька

разів. Чи не зміг би майор дати йому на весілля четверню батарейних коней — запрягти в найману карету? Майор погодився — та й батарея, звісно, теж. Ще й дуже радо! І весілля вийшло на славу.

— Навіщо я це зробив? — спитав капрал Слейн.— Заради коней, звісно. Хоча Дженсі й не бозна-яка красуня, та однаково що це за весілля — з найманими кіньми! Джеррі Чорт? Якби в мене свої потреби не було, то хай би йому Сіммонс розтовк голову на драглі. Про мене.

І солдата Сіммонса повісили — повісили серед вишикуваного квадратом полку; і полковник сказав, що все це наробило пияцтво, а капелан був певен, що це підступи диявола; а сам Сіммонс гадав, що було трохи й того, й того, але напевне сказати не міг і тільки сподівався, що його доля буде наукою товаришам. А шестеро «проникливих публіцистів» написали шість чудових передовиць про поширення злочинності в армії.

Та нікому й на думку не спало порівнювати «кровожерного Сіммонса» і верескучу істеричну школярку, з якої починається наше оповідання.

Бо це було б занадто безглуздо!

ТРИ МУШКЕТЕРИ

Як настав воєнний час, то афганець біг від нас,

І газі¹ прожогом мчали, кляті,
І вступили ми в Кабул, і взяли Балар-Гісар,
І навчили всіх британця шанувати.

Казармена балада

Малвені, Ортеріс і Ліройд — солдати другої роти одного піхотного полку і мої щирі приятелі. Гадаю (хоча й не певен), що другої такої трійки паливод і проноз нема в цілому полку.

Цю історію вони розповіли мені у станційному буфеті в Амбалі, де ми чекали поїзда на північ. Я замовив пива. Оповідка обійшлась мені недорогого — півтора галона.

Ви, мабуть, знаєте лорда Бінайру Тріга — хто ж його не знає! Він має титул чи то герцога, чи то графа, чи ще який, крім того, він пер Англії, а також завзятий турист. З усіх трьох поглядів він, як каже Ортеріс, «не варт ніякісінької уваги». Він приїхав до Індії на три місяці — збирати матеріали для книжки «Наші східні тили» — і насакував на кожного, мов якийсь козак у фраку.

Була в нього одна особлива вада — мабуть, через те, казали, що він радикал. Він любив робити огляди гарнізонам. А після огляду обідав з командиром і просто за столом у їдальні офіцерського клубу лаяв його за погану виправку солдатів. Ото така була в Бінайри звичка.

¹ Газі — у магометан назва воїнів, захисників віри.

Тими оглядами він захоплювався аж надміру. До військового табору Гелантамі він прибув у вівторок, у середу захотів походити по базару і «висловив побажання», щоб у четвер улаштували огляд. У четвер! Командир гарнізону, звісно, не міг відмовитись, бо ж Бінайра таки лорд. У офіцерському клубі відбувся мітинг обурених молодших офіцерів, і полковникові там перепало чималенько ласкавих слів.

— Але справжня демонстрація була в казармі другої роти, і влаштували її ми втрюх,— сказав Малвені. Він посунувся з стільцем ближче до буфетної стойки, вмовився вигідненько біля пива і повів далі: — Як розходилась буча на всю силу і друга рота ладна вже була вийти та вколошкати того Тріга посеред плацу, Ліройд скидає шолома й каже — що ти тоді сказав, Ліройде?

— Я сказав,— відповів Ліройд,— трусіть капшуками. Складайте складку, хлопці, коли хочете, щоб той огляд скасували, а як не скасують — вертаю гроші. Ось що я сказав. А друга рота мене знала. Скинулись на чималий гріш — чотири рупії й вісім ан, і я рушив облагодити це діло. А Малвені з Ортерісом за мною.

— Ми як надумаємо щось устругнути, то завжди втрюх беремося,— пояснив Малвені.

Озався й Ортеріс:

— Ви газети читаете? — спитав він.

— Часом читаю,— відповів я.

— Ото й ми читаємо. І надумали влаштувати фальшиве дакайство¹ — викрадення. Прибрати того Бінайру кудись, поки четвер минеться, або зробити так, щоб йому не до огляду було. І не хто як я сказав: «Ми на цьому ділі ще й скількись заробимо».

¹ Калічене від індійського дакайт — розбійник.

— Провели ми військову раду, гуляючи поза артилерійськими казармами,— підхопив Малвені.— Я був за президента, Ліройд за міністра фінансів, а наш малий Ортеріс за...

— Самого чортячого Бісмарка! Це ж я все діло зладив.

— Той настирний Бінайра сам усе за нас і зробив,— провадив Малвені,— бо ми, їй-богу, й гадки не мали, що станеться за хвилину. Він ходив по базару, купував то те, то се. А вже сутеніло. Ми стояли га дивились, як той курдуплик бігас з крамнички в крамничку та силкується, щоб чорношкірі малум¹ його бат. Аж ось він підкочується до нас із оберемком усякого дріб'язку, що накупив, та й каже так поважно, випнувши черевце: «Слухайте, солдатики,— каже,— ви не бачили полковникової коляски?» — «Коляски? — перепитує Ліройд.— Ніякої коляски тут нема, тільки одна ікка».— «А що це таке?» — питає той Тріг. Ліройд і показав йому ту ікку, що стояла трохи віддалік на вулиці, а він тоді: «Ох, та це ж справжній Схід! Поїду іккою!» Я й бачу, що наш полковий святий віддає нам цього Тріга в руки з усіма тельбухами. Біжу до тої ікки й кажу чортяці візникові: «Чуєш, ти, чорнопикий, онде той сахіб хоче твою ікку найняти. Щоб ти його джальді відвіз до Падшахі-джхілью,— а це миль за дві звідти,— постріляти чірія — куликів. Вези його джа-

¹ Тут і далі індійські слова, часом калічені: малум — розуміти; бат — мова, слово; джальді — хутко; джхіль — озеро; чірія — пташка; джаханнум ке муафік — як у пеклі; самджа — зрозумів; боло — скаже; чуп — мовчи; чал — їдь; дехка — бач; адха — пів; ахіста — поволі; шайтан ке муафік — як чорт; хуш — задоволений; бахут ачча — дуже добре; тат, тату — коник; лакрі — дрючок.

ханнум ке муафік, малум? Як сто чортів! І не балакай до сахіба, бо він однаково твоєї мови не самджа. А як він що боло, ти собі чуп та чал. Дехка? Перші адхамлі від табору їдь ахіста. А тоді чал, шайтан ке муафік, і що довше будеш чуп та що джальдіше будеш чал, то дужче хуш буде сахіб. І на ось рупію». Візник зразу дотямив, що тут чимсь непростим пахне. Вишкірив зуби й відказує: «Бахут ачча! Гнатиму чимдуж!» А я молюся, щоб полковникова коляска не надїхала, поки мій любий Бінайра з ласки божої відїде. А кур-дуплик кладе свій накуплений мотлох у ікку й сам туди лізе, як гладка морська свинка. Хоч би був на пиво дав нам за те, що помогли додому дістатись. Я тоді своїм хлопцям кажу: «Він поїхав до Падшахі-джхілью».

Далі повів Ортеріс:

— А тут якраз надбіга малий Балду, синок одного артилерійського конюха. В Лондоні з нього був би добрячий газетяр, такий хлопець кмітливий та на всякі штуки вдатний. Він бачив, як ми садовили Бінайру в ту вутленьку коляску, ото ж і питає: «Що ви хочете з ним зробити, сахіби?» А Ліройд піймав його за вухо та й каже...

— Та й кажу,— підхопив Ліройд.— «Чуєш, хлопче, той пан хоче, щоб завтра, в четвер, викочували гармати, а це ж тобі зайва робота. Отож сідай на тат, бери лакрі та жени чимдуж до Падшахі-джхілью. Перейми оту ікку й скажи візникові по-своєму, що ти їдеш його змінити. Той сахіб твоєї бат не тямить, і він чоловічок миршавенький. Ти заже-ни ікку в Падшахі-джхіль, просто в воду. Покинь сахіба там, а сам махай додому. І на ось рупію».

Потім заговорили наперемінку Малвені з Ортерісом.

Почав Малвені, а далі ви вже самі розбирайте, хто що сказав.

— Той Балду був з біса хитре чортеня... Каже: «Б а х у т а ч ч а»,— та й побіг... Та ще й моргнув нам... А я кажу, що тут можна грошенят добути... А я хотів побачити, чим скінчиться наша кампанія... То я й кажу: «Гайда, хлопці, до Падшахі-джхілю... Та порятуємо курдуплика від кровожерного дака й та Балду... З'явимося, наче рятівники у п'єсі, що ото в театрі Вікторії... Отож поперли ми до джхілю, аж чуємо, ззаду ніби чорти женуться, і випереджає нас чвалом троє хлопчаків на косарських конячках... Щоб я скис, коли Балду не зібрав цілу армію дака й тів... Аби все як слід упорати. Отож вони летять, і ми летимо, просто лускаємо зі сміху, а добігаємо до джхілю... і чуємо — жалібні зойки линуть у вечірній тиші. (Ортеріса пиво вже вкинуло в поетичний настрій).

Далі дуєт знову повів Малвені:

— Еге ж, чуємо, як дака й т Балду горлає на візника, а котрийсь із тих чортенят гатить ломакою по верху ікки, а Бінайра Тріг усередині репетує: «Гвалт! Убивають!» Балду, вибивши візника з позиції, вхопив віжки й помчав як скажений до джхілю... А візник нам назустріч та й каже: «Той сахіб,— каже,— ума рішився з зереляку! В яку це чортівню ви мене вплутали?» — «Не бійся,— ми йому,— піймай он шкапу та гайда за нами. На сахіба дака й ти напали, а ми біжимо його визволяти!» А він: «Дака й ти? Які дака й ти! То бадмаш Балду!» — «Кий у біса Балду! — це ми йому.— То дикий розбійник-патан з гір! Там їх аж восьмеро чинять гвалт сахібові. Затям це, то ще рупію дістанеш!» А тоді чуємо: лусь-лусь-лусь — ікка перевертається та бурх у воду! А Бінайра Тріг уже волає до бога, щоб простив йому гріхи... А Балду з товаришами хлю-

пощуться в воді, як лондонські хлопчаків в Серпентайні¹.

Три мушкетери воднораз приклалися до кухлів з пивом.

— Ну, а далі? Що ж далі? — допитувався я.

— Що далі? — відказав Малвені, втерши вуса. — Та неже б таки ми, троє бравих молодців-солдатів, попустили, щоб окрасу палати лордів пограбували й утопили в джх'їлі? Ми вишикувались зімкнутою колоною й налетіли на ворога. Певне, з десять хвилин там діялось таке, що ви б свого голосу не почули. Шкапина ірже в один голос із Бінайрою Трігом та військом Балду, а ломаки аж свистять довкола і к к и, а Ортеріс садить по її верху кулаками, а Ліройд горлає: «Стережися ножів!» — а я рубаю в п'їтмі на всі боки, розганяючи цілий корпус патанів. Матінко пресвята! Більше гармидеру було, ніж під Ахмед-Келом та Майвандом заразом. Ну, врешті Балду зі своїми шибениками втекли. Чи ви коли бачили, як справжній лорд ховає своє лордство під півтора футами іржавої болотяної води? Ну достеменно водоносів козячий міх, та ще й труситься весь. Не хутко ми переконали нашого Бінайру, що йому кишок не випущено, а ще довше витягали з води і к к у. Після бою вернувся й візник, та все божиться, що й він помагав проганяти ворога. А Бінайра ледь живий з переляку. Ми допровадили його до табору — поволеньки-поволеньки, щоб його тим страхом та холодом пройняло як слід. І таки пройняло! Хвала нашому полковому святому, лорда Бінайру Тріга пройняло до кісток!

Тоді озвався Ортеріс — повільно, з безмежною гордістю в голосі:

— А він каже: «Ви мої одважні рятівники,— каже.— Ви слава британської армії!» — каже. І починає

¹ С е р п е н т а й н — ставок у лондонському Гайд-парку.

розписувати, яка страшенна ватага дакайтів на-сіла на нього. Мовляв, їх було душ сорок, і вони його тільки числом подужали, а то б нізачо в світі, й не злякався він, мовляв, нітрохи. Візникові дав п'ять рупій за його рицарську поміч, а нам сказав, що од-дячить потім, як побалакає з полковником! Бо ми, мовляв, слава свого полку.

— А ми трое,— докинув Малвені з ангельською усмішкою,— вже не раз при-вер-тали до себе о-соб-ливу увагу Бобса Бахадура¹. Але він таки добрячий чо-лов'яга, наш Бобс. Ну, Ортерісе, розповідай, синку, далі.

— Ну, висадили ми його біля полковникового до-му, зовсім розкислого, а самі мерщій до своєї казар-ми й кажемо хлопцям, що ми порятували Бінайру од лютої смерті й що огляд у четвер навряд чи буде. А ще за десять хвилин несуть три конверти — кож-ному по конверту. Щоб я скис, коли старий шкарбан не одвалив нам по п'ять фунтів на писок — а це ж на базарі шістдесят чотири рупії! Четвер він пролежав у лазареті — оклигував після кривавої сутички з бан-дою патанів, а друга рота повзводно перепилась до гауптвахти. Отож ніякого огляду в четвер не було. Зате полковник як почув про нашу відвагу, то й ка-же: «Я знаю, що тут якась чортівня,— каже,— тільки нема чим довести, що це ваша робота».

— А моя гадка така,— сказав Малвені, підводячись із-за стойки й перевертаючи свій кухоль догори дном,— що якби й знали, то б навряд чи стали дуже доказувати. Бо робити огляди в четвер — це було б усупереч, по-перше, природі, по-друге, військовому статусу, а по-третє — волі Теренса Малвені.

¹ Б о б с Б а х а д у р — прізвисько графа Фредеріка Робертса Кандахарського, командувача англійців під час II афганської війни. (Б а х а д у р — герой; дода-валося до титулів вищих англійських офіцерів).

— Гарно сказано, синку,— озвався Ліройд,— тільки нащо записувати?

— А нехай,— мовив Малвені.— Однаково ми за місяць відпливаємо на «Серапісі». Адже ж добродій нам хоче невмирущу славу подарувати. Тільки не пускайте нічого в світ, поки ми не будемо там, де нас мій приятель Бобс Бахадур не дістане.

І я виконав цей наказ Малвені.

БОЖЕВІЛЛЯ СОЛДАТА ОРТЕРІСА

Де краще бути нам, як спрага рот
пече?
Де краще бути нам, як дощ із куль
січе?
Де краще бути нам, як кров із ран
тече?
Там, де наш друг, лиш там —
А де ж іще?
Напитися він дасть, як має сам,
В хвилину смерті буде при мені,
А як помру — напише до рідні.
Дай, боже, друга нам!

Казармена балада

Мої приятелі Малвені й Ортеріс якось вибралися на цілий день полювати. Ліройд тоді лежав у лазареті, видужував від пропасниці, що підчепив у Бірмі. Вони через посланця запросили й мене з собою і цілком щиро образились, коли я приніс пива — в кількості майже достатній для двох солдатів лінійного полку... і для мене.

— Ми не задля цього кликали вас, добродію,— похмуро сказав Малвені.— Ми вам і без пива завжди раді.

Ортеріс порятував мене.

— А з пивом що, вже й не раді? Ми ж не вельможі які, а просто ледащі томмі, причепо ти ірландська. Ну, будьмо ж здорові, добродію!

Ми полювали аж до обіду і застрелили двох бродячих собак, чотирьох зелених папуг, одного стерв'ятника над полем для спалювання трупів, одну змію, одну болотяну черепаху і вісім гав. Одно слово, здо-

бич була багата. А тоді посідали над річкою підобідати — «простою воловиною й чорним хлібом», як висловився Малвені,— і, краючи їжу по черзі єдиним нашим складаним ножем, стріляли не цілячись по крокодилах. Потім випили все пиво, покидали пляшки у воду і стали палити по них. А нарешті порозпускали пояси, попростягались на піску й закурили. Полювати нам було вже ліньки.

Ортеріс, що лежав долічерева, підперши голову кулаками, раптом гучно зітхнув. А тоді спокійно вилаявся — ні на кого, просто так.

— 'Кого дідька? — спитав Малвені.— Мало випив, чи що?

— Згадався Тоткем-Корт-род¹ та одна дівчина, що я там на неї оком накидав. Ех, прокляте життя солдатське!

— Ортерісе, синку,— почав квапливо Малвені,— тобі, напевне, пиво в кишках завадило. Мені самому так буває, як печінка розвередується.

А Ортеріс провадив спокійно, мовби й не чуючи:

— Хто я тепер? Томмі, ледащо томмі за вісім ан, собачий крадій з номером замість людського імені. Кому я на що здався? А був би zostався дома, то оженився б, може, з тією дівчиною та держав крамничку на Гаммерсміт-гай: «С. Ортеріс, майстер-таксидерміст»². У вітрині опудало лисиці, як ото в молочарні на Гейлзбері, та скринька з голубими й жовтими скляними очима, а жіночка, тільки дзвінок біля дверей задзеленчить, так і гукає: «Стенлі, в крамницю!» А так я томмі, та й годі — ледачий, богом забутий, пивом налитий томмі. «Рушниці до ноги. Вільно! Струнко! Приклади догори! Перша шеренга

¹ Тотнем-Корт-род — вулиця в Лондоні.

² Таксидерміст — майстер, що виготовляє опудала тварин та птахів.

право-, друга ліво-руч! Кроком — руш! Взвод — стій! Рушниці до ноги! Холостими заря-джай!» Ото такий мені кінець.

То Ортеріс вигукував команди до похоронного салюту.

— Годі! — гримнув Малвені.— Якби тобі довелося стільки, як мені, стріляти в білий світ над могилами достойніших за себе людей, то ти б не передражнював цих команд. Це ж більше паскудство, ніж жалібний марш у казармі свистіти. Лежиш налитий пивом по зав'язку, й сонечко не пече, і якого ще дідька! Аж сором бере. Тв гірший за поганина — зі своїми салютами та зі скляними очима. Може, ви його вгамуєте, добродію?

А що я міг удіяти? Чи міг я розповісти Ортерісові щось таке про принади солдатського життя, чого б він сам не знав? Я ж не полковий священик і не офіцер, і Ортеріс мав право казати що йому заманеться.

— Нехай вибалакається,— відповів я.— Це пиво.

— Ні, це не пиво,— відказав Малвені.— Я вже знаю, що зараз буде. На нього таке час від часу на-ходить, і так воно мені прикро, так прикро... бо я ж люблю хлопця.

Малвені наче й не мав причини так непокоїтися; але я знав, що він піклується про Ортеріса справді по-батьківському.

— Не перебивайте, дайте вилити, що на серці на-кипіло,— озвався Ортеріс ніби сонно.— Чи ти, Малвені, борониш своєму папузі кричати в гарячий день, як йому клітка рожеві пальчики пече?

— Рожеві пальчики! Може, й у тебе в черевиках рожеві пальчики? Ах ти,— Малвені аж напружився, шукаючи дошкульнішого слова,— гувернанточко роз-маніжена! Рожеві пальчики! А скільки пляшок «Бас-са» вихлептало наше дитятко бідолашне?

— Це не «Басс»,— відказав Ортеріс.— Це гіркіше питво. Я за домівкою знудьгувався!

— Чули ви його! Наче це не він за чотири місяці відпливає додому на «Серапісі»!

— Ну то й що? Хіба не однаково? Як ти знаєш, а може, я боюся здохнути перше, ніж одержу вільні папери?— і Ортеріс знову став виспівувати похоронні команди.

Доти я не знав цього боку Ортерісової вдачі, але Малвені, мабуть, знав, і тому по-справжньому стурбувався. Поки Ортеріс мурмотів, поклавши голову на руки, він зашепотів до мене:

— На нього завжди таке нападає, як занадто допече котрий з отих шмаркачів, що нині в сержантах ходять. Та ще нудьга, робити нічого. І я тут ради не дам.

— Ну, а що такого? Нехай собі вибалакається.

А Ортеріс уже заспівав пародію на «Піший корпус», повну веселеньких згадочок про битви, душогубства та наглу смерть. Співаючи, він дивився кудись через річку, і на обличчі в нього був зовсім не знайомий мені вираз. Малвені смикнув мене за лікоть.

— Що такого? Ще й питаєте! Це в нього як напад. Я знаю, бачив уже! Тепер його до завтра до ранку не відпустить. Серед ночі схопиться й почне на вішалці нишпорити, свою муніцію шукати, а тоді підійде до мене й скаже: «Я їду в Бомбей. Відгукнися за мене вранці на перекличці». Тоді ми з ним зачнемо борюкатись, як і перше бувало— він пориватиметься йти, а я його держатиму, і обидва попадемо в штрафну книгу «за порушення нічного спокою в казармі». Я вже його й ременем шмагав, і голову йому розбивав, і добром умовляв, та як на нього оце нападе, то все марно. Поки при доброму глузді— золото, не хлопець. Але я знаю, що буде цієї ночі в казармі.

Хоч би не пальнув у мене, як я схоплюсь його втихомирювати. Ось що мені не йде з думки день і ніч.

Тепер справа постала переді мною в куди менш приємному світлі, і я вже цілком зрозумів тривогу Малвені. А той, видно, хотів будь-що-будь прогнати Ортерісів настрій, бо гукнув до товариша, що лежав на березі трохи нижче:

— Слухай-но, ти, рожеві пальчики й скляні очі! Ти перепливав за мною вночі Іраваді, як годиться солдатів? Чи, може, ховався під ліжком, як тоді, коли Ахмед-Кел брали?

То була водночас тяжка образа й свідомо брехня — Малвені видимо провокував товариша на бійку. Та Ортеріс ніби запав у якийсь транс. Він відповів повільно, нітрохи не дратливо, таким самим розмірено-співучим голосом, як вигукував похоронні команди:

— Ти сам знаєш, що я переплив уночі Іраваді, й Лангтангпен голяка брав¹, і нічого не боявся. А що я робив під Ахмед-Келом, ти теж знаєш, і ще четверо клятущих патанів знають. Тільки ж там діло було, і я про смерть не думав. А тепер мені додому хочеться. Додому! Додому! Не до мамуні, я сирота, в дядька виріс! Ні, я за Лондоном скучив! Мені хочеться гамір лондонський почути, і вулиці побачити, і духом лондонським дихнути! Знаєш, як потягне з Воксхольського мосту апельсиновими лущайками, та асфальтом, та газом! Або поїздом проїхатись до Бокс-Гілу, посадивши дівчину на коліна, з новенькою череп'яною люлечкою в зубах. А все оте світло ввечері на Стренді, де ти кожного в вічі знаєш, де й фараон, що тебе забирас,— твій давній приятель, бо він тебе

¹ В одній Кіплінговій новелі оповідається, як англійські солдати, роздягшись, щоб перепливати річку, потім голяка брали бірманське місто.

підбирав ще малого, як ти качався по бруку між Темплом та Темними арками, і ніякої тобі варті, і ніякої муштри «з пісочком», ні уніформи, й ти сам собі хазяїн, у неділю йдеш із дівчиною попідручки дивитись, як рятівниче товариство-вчиться на Серпентайні потопельників з води витягати. І все те я покинув, щоб служити Вдові¹ за морем, де ані дівчат нема, ані випити чого путящого, ані побачити, ані зробити, ані сказати, ані почути, ані подумати. Хай тебе бог помилує, Стенлі Ортерісе, але ти більший йолоп, ніж увесь твій полк, і з самим Малвені разом, на одну купу складений! Удова там сидить собі за морем у золотій короні, а я, Стенлі Ортеріс, нидію тут — Удовина худібка, дурень заплішений!

Під кінець він підніс голос і завершив свою мову шестиповерховою англо-тубільною лайкою. Малвені не сказав нічого, тільки подивився на мене, ніби сподівався, що я ввіллю мир у збурену душу бідного Ортеріса.

А я пригадав, що бачив колись під Равалпінді, як одного чоловіка, п'яного майже до безтями, витверезили, піднявши на глум. У деяких полках зрозуміють, що я маю на увазі. Я вирішив спробувати, чи не вгамую так і Ортеріса, хоча він був тверезісінький. Я сказав:

— А яка рація бурчати отут та ганити Вдову?

— Та що ви! — відказав Ортеріс. — Боронь боже, я на неї ніколи слова лихого не сказав — і не скажу, хоч би й дезертирувати прийшлося цю хвилину.

Тепер я мав за що зачепитись.

— А, ось що у вас на думці! Тільки нащо дурно язиком балакати? Втекли б ви справді, якби вам оце тепер дати нагоду?

¹ В д о в а — тобто королева Вікторія, що овдовіла 1861 року.

— Ще й як! — гукнув Ортеріс, схопившись, мов ужалений.

Малвені теж підхопився.

— Що ви хочете зробити? — спитав він.

— Помогти Ортерісові дістатися до Бомбея або Карачі, куди вже він схоче. А ви можете доповісти, що він пішов від вас ще до обіду, покинувши рушницю на березі.

— Це я маю таке доповісти? — повільно перепитав Малвені.— Ну, гаразд. Коли Ортеріс будь-що-будь хоче зараз дезертирувати, і ви, добродію, приятель нам обом, хочете йому допомогти, то я, Теренс Малвені, присягаюсь — а я ще зроду не ламав своєї присяги,— що доповім, як ви кажете. Але ти, Стенлі Ортерісе,— він підступив до товариша й потрусив у нього перед носом мисливською рушницею,— як де потім трапишся мені на дорозі, начувайся!

— Дарма! — відмовив Ортеріс.— Годі вже з мене цього собачого життя! Поможіть мені! Не дражніться! Дайте мені втекти.

— Ну, то роздягайтеся,— сказав я.— Поміняємось одежею, а тоді я скажу вам, що робити.

Я сподівався, що така безглузда пропозиція його спантеличить, але він струснув з ніг черевики і здер з себе мундира, ще поки я тільки сорочку розстібав. Малвені вхопив мене за руку:

— Це ще дур у ньому, ще напад не минувся! Йй же богу, тепер ми з вами будемо причетні до дезертирства. Не те страшно, добродію, що двадцять вісім діб дадуть, чи там п'ятдесят пість! Ганьба ж яка, подумайте! Ганьба яка йому й мені!

Я ще не бачив Малвені такого схвильованого. Однак Ортеріс був спокійнісінький; тільки-но ми помінялись одежею і я перетворився на солдата лінійного полку, він хапливо сказав:

— Ну? Що далі? Ви ж це справді? Що мені зробити, щоб вирватися з цього пекла?

Я йому пояснив, що коли він зачекає дві-три години біля річки, я поїду верхи додому й привезу йому сто рупій. А тоді він з тими грішми дійде пішки до найближчого полустанку, миль за п'ять звідти, і там візьме квитка першого класу до Карачі. У полку, знаючи, що він не мав при собі грошей, коли виряджався полювати, не кинуться зараз телеграфувати до портів, а шукатимуть його по тубільних селищах над річкою. А крім того, нікому не спаде на думку ловити дезертира по вагонах першого класу. А в Карачі нехай купить собі білий костюм і сяде, коли пощастить, на вантажний пароплав.

Ортеріс перебив мене: аби тільки я поміг йому добутись до Карачі, а далі він сам знає, що робити. Тоді я йому звелів чекати, поки смеркне настільки, що я зможу доїхати до селища, не впавши нікому в очі. Але бог у премудрості своїй дав британському солдатові, хоча той часто буває великим урвиголовою, серце таке м'яке, як у малої дитини, щоб він вірив у своїх офіцерів і слухняно йшов за ними у всілякі незручні й небезпечні місця. Змусити його повірити в «цивільного» не так легко; але вже як він повірить, то безоглядно, по-собачому. Я мав честь приятелювати з солдатом Ортерісом більш як три роки, хоча й не підряд, і ми завжди були чесні один з одним. Отож він і вирішив, що я говорю з ним не так собі, а цілком щиро.

Ми з Малвені покинули його у високій траві коло берега й пішли, теж ховаючись у траві, до мого коня. Солдатська сорочка на мені кусалась немилосердно.

Щось зо дві години чекали ми, поки смеркне і я нібито зможу поїхати. Про Ортеріса ми говорили пошепки, зате пильно прислухалися, чи не доле-

тить який звук з того місця, де ми його покинули. Одначе не чули нічого, крім вітру, що шелестів травою.

— Скільки разів уже я його лупцював,— поважно казав Малвені.— Ременем трохи не до смерті вбивав, а ніяк не міг отих нападів сказу з його дурної голови вибити. Де там! Та й не дурна в нього голова, від природи він розважний і кмітливий. То в чому ж річ? Чи так його виховано — але хто там його виховував? Чи так навчено — але де там він учився? От ви, мовляв, багато знаєте, то скажіть мені!

Але я теж не знайшов відповіді. Я все думав: чи довго ще витримає Ортеріс там, на березі, і чи не доведеться мені справді допомогти йому дезертирувати, як обіцяв?

Уже як смерклося і я з великим гнітом на серці заходився сідлати коня, ми раптом почули з річки дикий репет.

Злі духи вийшли з солдата Стенлі Ортеріса, № 22639, другої роти. Самотність, присмерк і довге чекання вигнали їх, як я й сподівався. Ми чимдуж кинулись туди й побачили, що він гасає в нестямі на траві, вже скинувши з себе мою куртку. І репетує, кличучи нас, мов навіжений.

Коли ми добігли до нього, він обливався потом і тремтів, мов схарапуджений кінь. Насилу ми його заспокоїли. Він скиглив, що на ньому «цивільна шкура», і хотів просто поздирати з себе все моє. Я наказав йому роздягатись, і ми якомога хутчіш удруге помінялись одежею.

Шурхіт власної цупкої сорочки й рипіння черевиків неначе зовсім вернули його до тям. Він затулив руками очі й пробелькотів:

— Що ж це таке було? Я не здурів і голови на сонці не напік, а був... а робив... а був... а наробив... Що я наробив?

— Що ти наробив? — перепитав Малвені.— Ти зганьбив себе — та це ще пусте. Ти зганьбив другу роту, а що найгірше — ти зганьбив мене! Мене, того, хто навчив тебе ходити між людьми як людина — коли ще ти був шмаркатим, недотепним, плаксивим новобранцем. Та ти й нині такий, Стенлі Ортерісе!

Ортеріс якусь хвилину мовчав. Тоді розстібнув пояса, аж важкого від півдесятка значків інших полків, що з ними разом колись стояв його полк, і подав товаришеві.

— Битися з тобою, Малвені, я не доріс,— сказав він,— однаково ти мене налупцюєш; то на ось оце і хоч надвоє ним мене розрубай, коли бажаш.

Малвені обернувся до мене:

— Залиште нас удвох, добродію.

Я залишив їх удвох і дорогою додому багато думав про Ортеріса зокрема і про мого приятеля солдата Томаса Аткінса, що його я люблю,— взагалі.

Але так ні до якого висновку й не дійшов.

ДАНГАРИНА КАРА

Поглянь на блідного мученика
у вогненній сорочці.

Друкарська помилка

Цю легенду ще й досі розповідають у шалевих лісах Бербудських гір і на підтвердження показують колишній будинок місії — нині пустку без вікон і даху. Зробив це великий бог Дангара, Бог того, що є, прегрізний, одноокий, з червоним слонячим іклом; і хто зречеться віри в Дангару, того неминуче покарає шаленство Ята — недуга, що впала на синів і дочок народу бур'я-колів тоді, коли вони відвернулись від Дангари і натягли на себе одержу. Так каже Атхон Дадзе, верховний жрець храму і охоронець Червоного Слонячого Ікла. Та коли ви спитаєте помічника начальника округи, що наглядає за плем'ям бур'я-колів, він тільки засміється — не тому, що не любить місіонерів, а просто тому, що сам бачив Дангарину помсту над духовними дітьми Юстуса Кренка, пастора Тюбінгенської місії, та його шановної дружини Лотти.

А тим часом коли хто й заслужив ласки богів, то якраз пастор Юстус Кренк із Гейдельберга, що, повіривши в своє покликання, приїхав у ті дикі нетрі й привіз із собою біляву голубооку Лотту.

— Ми будемо цих поган, що в темноті ідолівірства скніють, кращими зробити, — казав Юстус на початку своєї місіонерської діяльності. — Авжеж, — додав він переконано, — вони стануть добрі й своїми власними руками працювати навчатися. Бо всі добрі християни повинні працювати.

І на платню, скромнішу, ніж одержує в Англії причетник, Юстус Кренк якось жив у своїй місії за Камалою й Малаїрською ущелиною, над річкою Бербулдою, під голубою горою Пантх, на вершині якої стоїть храм Дангари,— в самому осередді краю бур'яколів — голих, добросердих, несміливих, безсоромних і ледачих бур'яколів.

Чи знаєте ви, як то жити на такому аванпості віри? Спробуйте уявити собі самотність, більшу, ніж на найменшому провінційному посту, куди закидала вас служба,— самотність, що огортає вас, тільки-но вранці ви розплющите очі, й стрімголов жене поринати в денні труди? Листів ви не одержуєте, жодної білої людини, щоб хоч побалакати, біля вас нема; поїхати ви нікуди не можете, бо нема й доріг; звичайно, їжа, щоб не вмерти з голоду, у вас є, але смаку в ній немає; і все, що може бути у вашому житті доброго, гарного й цікавого, ви мусите шукати в собі або в благодаті, зісланий на вас.

Зранку, лопочучи босими ногами, до вашої веранди збігаються навернені, й нерішучі, й відверті невіри. Ви повинні бути безмежно добрі й терплячі, а крім того, ще й проникливі, бо маєте діло з наївністю дитини, досвідом дорослої людини й хитрістю дикуна. У вашої пастви сотні всіляких матеріальних потреб, що про них вам слід пам'ятати; а головне — ви повинні, коли вже вірите в свою особисту відповідальність перед Творцем, не прогавити жодної іскорки духовності в цій галасливій юрбі. А якщо, опріч зцілення душ, ви ще беретесь лікувати й тіло, то ваше завдання тим тяжче, бо недужі й покалічені ладні визнати яку завгодно віру, аби тільки ви зцілили їх, а тоді ще й насміються з вас, що ви так наївно їм повірили.

А коли день хилиться до вечора й ваш уранішній запал вигасне, на вас нападає гнітюче відчуття мар-

ності ваших зусиль. Це почуття ви повинні поборювати, і єдина ваша спонукка — віра в те, що ви змагаєтеся з дияволом за живі душі. Це велика й радісна віра, але зберігати її двадцять чотири години підряд можуть тільки люди, наділені дуже міцним здоров'ям — фізичним і духовним.

Спитайте сивоголових Баннокбернських хрестоносців-гоїтелів, яке життя у їхніх проповідників; побажайте з членами Рейсінської євангелічної спілки — отими худими американцями, що хваляться, ніби проникають туди, куди не зважиться поткнутися жоден англієць; умовте пастора з Тюбінгенської місії — коли зумієте — розповісти вам про все, чого йому довелося зазнати. Вас відішлють до офіційних звітів, але там не згадується про людей, що втратили в дикій пустелі молодість, і здоров'я, і все, що може втратити людина, крім віри; не згадується там і про англійських дівчат, які вибирались у пропасничні джунглі Пантхських гір, знаючи наперед, що йдуть майже на певну смерть. Мало хто з пасторів скаже вам про все це, як і про молодого Давіда з Сент-Біза, що, висланий працювати на господній ниві, не витримав цілковитої самотності й вернувся до центральної місії напівбожевільним, твердячи: «Бога нема, але я жив поруч із дияволом!»

Про все це звіти мовчать, бо що важать героїзм, невдачі, сумніви, відчай і самозречення якоїсь там цивілізованої білої людини проти врятування однієї напівлюдської душі від безглуздої віри в лісових, гірських та водяних духів!

А Гальйо, помічників начальника округи, було до всього того байдужісінько, його власними словами кажучи. Він пробув на своїй посаді вже довгенько, і бур'я-коли любили його й носили йому дарунки: вбп-ту острогами рибу, орхідеї з темних вологих хащів і стільки дичини, скільки він міг з'їсти. А він нато-

мість давав їм хініну й разом з Атхоном Дадзе, верховним жерцем, вирішував їхні нехитрі громадські справи.

— Як проживеш у цій країні кілька років,— сказав Гальйо за обідом у Кренків,— то починаєш розуміти, що всі віри одна за одну не гірші. Я, звичайно, помагатиму вам, скільки моєї змоги, але глядіть не кривдіть моїх бур'я-колів. Вони непогані люди й довіряють мені.

— Я стану їх слова божого навчити,— відповів Юстус Кренк, і круглий його вид аж променів захватом.— Але не стану, звісно, їхні забобони зопалу, не подумавши, розбивати. Одначе, друже мій, ваша байдужість до питань віри є дуже негарна.

— Ет! — вигукнув Гальйо.— Я мушу дбати за їхні земні тіла й за свою дільницю, а ви вже пробуйте спасати їхні душі. Тільки не поведіться так, як ваш попередник, а то навряд чи я зможу поручитись за ваше життя.

— А що з ним було? — незворушно спитала Лотта, подаючи йому чашку чаю.

— Він зійшов на гору, до храму Дангари — певна річ, ще не обізнавшись тут як слід,— і став гамселити старого Дангару парасолькою по голові. А бур'я-коли витурили його з храму і самого налупцювали немилосердно. Я був тоді у від'їзді, і він прислав до мене гінця з запискою: «Терплю кривду за божу справу. Викличте роту солдатів». А до найближчого військового табору більш як двісті миль. Та я здогадався, що сталося, поїхав на Пантх до старого Атхона Дадзе й побалакав з ним по-батьківському. Сказав йому: такий мудрий чоловік, як він, мусив би зрозуміти, що сахібові сонце напекло голову і він був не при собі. Побачили б ви, як вони каялись! Атхон Дадзе сам перепросив Макнамару, прислав дров, молока, курей і всякої всячини, а я пожертвував на храм п'ять рупій

і сказав Макнамарі, що він повівся нерозважно. А він відповів мені, що я потураю ідоловірству. Але якби він надумався піти за гору та образити Палін-Део, бога сур'я-колів, то його посадили б на палю з обсмаленого бамбуку перше, ніж я встиг би його врятувати, а мені б тоді довелося повісити кількох бідолах. Будьте лагідні з ними, отче... Але я не вірю, щоб ви тут багато досягли.

— Не я, а мій господь,— поправив його Юстус.— Ми будемо з малих дітей почати. Багато їх будуть хворіти, адже так? Після дітей — матері; а потім і чоловіки. Однак я б волів, щоб ви душею з нами були.

Гальйо попрощався й поїхав важити життям, лагодячи перегнилі мости, вбиваючи занадто нахабних тигрів, почувучи в задусі джунглів та вистежуючи сур'я-кольських воїнів, що вирядились по голови своїх братів з коліна бур'я. Він був незграбний, клишоногий молодик, той Гальйо, від природи не схильний до побожності, зате наділений жадобою абсолютної влади, що нею він і тішився в своїй непринадній окрузі.

— Ніхто не зазіхає на мою посаду,— не раз казав він похмуро.— Начальник мій заглядає сюди тільки тоді, коли певен, що тут не лютує пропасниця. Я в своїй окрузі самодержець, а Атхон Дадзе — мій намісник.

Певне, з великої зневаги до людського життя, якою він так пишався — хоча на ділі прикладав її тільки до свого власного,— Гальйо проїхав верхи сорок миль до місії, везучи на луці сідла малюсіньке брунатне немовлятко.

— Ось привіз вам, отче,— сказав він.— У колів звичай кидати зайвих дітей у лісі. Це, власне, їхнє діло, але оцього-о можете виглядіти. Я підібрав його над Бербулдою, вище острова. Мені здається, що мати весь час ішла лісом назирці за мною.

— Вона й буде перша з моєї пастви,— відказав Юстус, а Лотта, пригорнувши верескливу крихітку до грудей, ураз її втихомирила. А тим часом Матуї, що породила її і згідно з законом свого племені покинула на смерть, зачала у бамбукових хащах, неначе та вовчиця, змучена, зі зраненими ногами, і стежила жадібними материнськими очима за будинком. Що хотів зробити всемогутній помічник начальника? Невже маленький чоловічок у чорному з'їсть її доньку живцем? Казав же Атахон Дадзе, що такий звичай тих людей у чорному!

Цілу довгу ніч чекала Матуї в бамбуках; а вранці з будинку вийшла білолиця жінка з жовтими косами — Матуї ще зроду такої не бачила. На руках вона несла Матуїну доньку в чистенькому сповиточку. Лотта не дуже знала бур'я-кольську говірку, та коли мати звертається до матері, їм легко порозумітися. Побачивши руки, боязко простягнені до неї, повні туги очі, почувши палку горлову мову, Лотта відразу збагнула, хто це перед нею. А Матуї взяла свою дитину; вона ладна була стати служницею, ба навіть рабинею цієї чудесної білої жінки, бо її власне плем'я тепер її не прийме. А Лотта наплакалася з нею до знемоги на німецький манір, тобто раз у раз сякаючись.

— Спершу дитина, потім мати, а нарешті чоловік, і все для слави божої,— сказав Юстус Упователь. І чоловік справді прийшов — з луком і стрілами, дуже сердитий, бо тепер не було кому варити йому їсти.

Але оповідати всю історію Юстусового місіонерства було б задовго, і я не описуватиму докладно, як Юстус, забувши приклад свого нерозважного попередника, з важким серцем ударив Мото, чоловіка Матуї, за його жорстокість; як Мото перелякався, однак впевнившись, що його не вбито, посмілішав й став

Юстусовим вірним прихильником і першим наверненим; як мала громадка неофітів зростала, на превелику досаду Атхона Дадзе; як жрець Бога того, що є, повів хитру суперечку зі слугою Бога того, що мало б бути, і зазнав поразки; як пожертви до храму Дангари птицею, рибою і медовими стільниками чимраз скупішали; як Лотта полегшувала жінкам прокляття Євине, а Юстус силкувався обтяжити чоловіків прокляттям Адамовим; як бур'я-коли повставали проти цього, кажучи, що їхній бог — ледачий бог, і як Юстус поборов хоч почасти їхню нехоть до праці та навчив їх, що чорна земля може родити не тільки земляні горіхи.

Усе те забрало не один місяць часу, і протягом усіх тих місяців сивоголовий Атхон Дадзе обмірковував помсту над своїм плем'ям за те, що воно зреклося Дангари. По-дикунському хитро він удавав приязнь до Юстуса і навіть натякав, ніби сам хоче навернутись до нової віри, але поклонникам Дангари він сказав загадково: «Ті, хто пристав до отари отця, надягли одержу й моляться роботящому богові. За це Дангара нашле на них пекучий біль, вони залементують і кинуться у води Бербулди». Ночами Червоне Слоняче Ікло сурмило й завивало в горах, і вірні Дангарі бур'я-коли прокидалися й казали: «Бог того, що є, готує помсту на відступників. Дангаро, будь милостивий до нас, твоїх дітей, і віддай нам усі їхні лани».

Восени, як добре похолоднішало, до краю бур'яколів завітав начальник із дружиною.

— Сходіть подивіться на Кренкову місію,— сказав їм Гальйо.— Він по-своєму робить добре діло, і я гадаю, йому буде приємно, коли ви урочисто відкриєте бамбукову каплицю, яку він спромігся поставити. Ну, і самі ви побачите цивілізованих бур'яколів.

Як заворушилася місія!

— Тепер пан начальник і його ласкава пані будуть на власні очі побачити, що ми добре діло зробили, і ми... тес... будемо їм своїх навернених у їхніх власними руками зроблених убраннях показати. Це буде великий день — на славу господню, — сказав Юстус, а Лотта докінчила: — Амінь.

Юстус потай трохи заздрих Базельській місії, де навернених учили ткати, — адже його паства того не вміла; однак Атахон Дадзе останнім часом напоумив кількох бур'я-колів тіпати лискуче, шовковисте прядиво з однієї рослини, що її вдосталь було на горі Пантх. Із того прядива виходила тканина, біла й гладенька, майже як тапа, що її тчуть на островах Океанії. І того дня навернені мали вперше надягти зроблене з неї вбрання. Юстус пишався безмежно.

— Вони будуть, у білі шати прибрані, пана начальника і його ласкаву пані на горі зустріти співом: «Віддаймо хвалу богові нашому!» А потім він каплицю відкриє, і... тес... навіть Гальйо почне вірити. Станьте отак, діти мої, по двоє, і... Лотто, чого вони чухають себе так? Не годиться корчитись, Налю, дитя моє. Пан начальник прийде сюди, і йому буде прикро.

Начальник із дружиною й Гальйо піднялись узгір'ям до місії. Навернені стояли ясною білою лавою, вишикувані в два ряди — всього душ до сорока.

— Ого! — сказав начальник; маючи власницьку натуру, він уже схильний був думати, що все це з самого початку його заслуга. — Я бачу великий стрибок уперед!

І то була щирісінька правда. Бо місіонерова паства раптом почала стрибати — спершу ніяково, засоромлено, з ноги на ногу, а тоді — наче згедзані коні або ошаленілі кенгуру. А з гори Пантх долетіло хрипке, болісне ревіння Червоного Слонячого Ікла. Лави навернених схитнулись, розпались і сипонули врозтіч із

гучними криками болю. А Юстус і Лотта застигли на місці в жаху, мов громом биті.

— Це Дангарина кара! — зарепетував хтось.— Я горю! Я горю! В річку, а то ми пропали!

Юрма завернулася і помчала до скель, навислих над Бербулдою. Всі корчилися, дригалися, здирали з себе й кидали пове вбрання.

А навздогін їм летів рев Дангариної сурми. Юстус і Лотта підбігли до начальника, трохи не плачучи.

— Я не можу розуміти! — видихнув із себе Юстус.— Ще вчора вони десять заповідей... Що це таке? Сили небесні! Налю! Як тобі не соромно!

На скелю над головами в них, вереснувши, скочила Нала, гордість місії, чотирнадцятирічна дівчина, лагідна, слухняна, чемна — а тепер гола-голісінька й розлючена, як дика кішка.

— То задля цього я покинула своє плем'я і Дангару? — нестямно зарепетувала вона, жбурнувши на Юстуса свою спідницю.— Щоб спектися в твоєму пеклі? Сліпа мавпо! Земляний хробаче! Сушена риба! Ти мені сказав, що я не горітиму? Ой, Дангаро! Я вже горю! Я горю! Змилуйся, Боже того, що є!

І вона кинулася в Бербулду. А Дангарина сурма заревла переможно. За хвилику бистра вода вже віднесла останню наверхнену душу Тюбінгенської місії на чверть милі від її вчителів.

— Ще вчора вона в школі абетку вчила,— белькотів Юстус.— Це диявольські підступи!

А Гальйо вже зацікавлено розглядав Налину спідницю, що впала йому до ніг. Помацав тканину, закотив собі рукав і тернув нею по руці там, де вже не було густої засмаги. На білій шкірі враз набігла червона пляма.

— А! Я так і думав,— сказав Гальйо спокійно.

— Що це? — спитав Юстус.

— Я б це пазвав сорочкою Несса...¹ А де ви взяли прядиво на цю тканину?

— Це Атхон Дадзе,— відповів Юстус.— Він нам показав, як його слід виробляти.

— Ох, старий лис! Та ви знаєте, що він дав вам нільгірійську кропиву, *Girardenia heterophylla* — траву-скорпіона! Не диво, що вони так показалися! З неї роблять мотузи для висячих мостів, то вимочують півтора місяця, щоб не пекла. От хитра потвора! Треба було півгодини, щоб пропекти їхню товсту шкіру, а тоді...

Гальйо зареготав, одначе Лотта вже плакала в обіймах у начальникової дружини, а Юстус затулив обличчя долонями.

— *Girardenia heterophylla*! — ще раз промовив Гальйо.— Чом же ви мені не сказали, Кренку! Я б вас не допустив до цієї халепи! Це ж тканий вогонь! Усім відома ця рослина, крім голих колів, і якщо я хоч трохи знаю їхню натуру, більше вони до вас не повернуться.

Він поглянув на річку, де неофіти ще хлюпались, лементуючи, на мілинах, і сміх у його очах умер, бо він побачив, що справі Тюбінгенської місії серед бур'я-колів настав кінець.

Хоч Лотта з Юстусом іще цілих три місяці смутно тинялись біля спустілої школи, вони не змогли принадити туди навіть найбагатонадійніших зі своєї пастви. Де там! Адже навернення на нову віру закінчується пекельним вогнем — вогнем, що біжить по всьому тілу й пропікає до кісток. Хто зважиться вдруге накликати на себе Дангарин гнів? Нехай маленький чоловік і його жінка йдуть кудись-інде. Бур'я-коли їх

¹ Герой античного міфу Геракл загинув у муках, надягши сорочку кентавра Несса, просочену його кров'ю, в якій була отрута з Гераклової стріли.

не хочуть. Неофіційне попередження Гальйо, що він повісить у храмі всіх жерців Дангари й самого Атхона Дадзе, коли з голови Кренків хоч волосина впаде, захистило Юстуса й Лотту від куценьких отруєних стріл бур'я-колів, одначе ні риби, ні курей, ні стільників, ні солі, ні поросят до їхніх дверей ніхто не приносив. А жити, на жаль, доводиться не тільки душу, а й тіло.

— Ідьмо звідси, моя дружино,— сказав Юстус.— Тут нам нема чого робити, і господня воля була, щоб хтось інший це діло зробив — у кращий час. А ми поїдемо звідси, і я... тес... стану ботаніку вивчати.

Якщо комусь захочеться знову навертати бур'я-колів, то знайте, що під горою Пантх іще стоять принаймні стіни місії. Але каплицю й школу вже давно поглинули джунглі.

У ПОВІНЬ

Сміється з Тіла Твід:
«Ну, ти ж бо й тиховід!»
А Тіл відповіда:
«Прудка твоя вода,
А я тихесенько течу
І не киплю,
Та де ти втопиш одного,
Я двох втоплю».

— Ні, сахібе, цього вечора броду нема. Кажуть, одну гарбу з волами вже понесло, а он і кка, що відїхала за півгодини, ще не дісталась до того берега. А що, сахіб дуже поспішає? Ось я зараз пожену слона в воду, то самі побачите. Агей, ви там, у повітці, махаути¹! Виведіть Рама Першада, і як він не побоїться бистрини — гаразд. Слон ніколи не збреше, сахібе, а ще й друг Рама Першада, Кала Наг, по тім боці, то він і сам хоче туди, до нього. О, молодця! Молодця, царю мій! Дійди до середини, махаутджі, й подивися, що скаже річка. Молодця, Раме Першаде! Перлино між слонів, іди в річку! Та дай йому по голові, бовдуре! Що в тебе, стрекало на те тільки, щоб ним свою гладку спину чухати, вилупку? Поганяй його! Поганяй! Що тобі те каміння, Раме Першаде, мій Рустеме, горо сили! Іди в воду! Іди!

Ні, сахібе, шкода! Чуєте, як сурмить? То він гукає Кала Нагові, що не зможе перебрести до нього. Дивіться! Повернувся й хитає головою. О, він не дурень. Він знає, яка буває Бархві, коли вона розсердиться.

¹ Махаут — погонич слонів.

Еге! Ти таки не дурень, дитя моє! Салям, Раме Першаде, бахадуре! Заведи його під дерева, махауте, та дай йому чогось поласувати. Молодець, найперший між ікlačів! Уклонись панові та йди спати.

Що ж діяти? Доведеться сахібові чекати, поки повінь мине. Завтра вранці вода спаде, коли божя ласка, або щонайпізніш післязавтра. А чого сахіб так сердиться? Я сахібів слуга. Далєбі, не я ж створив цю річку. Що я можу вдіяти? Моя хатина і все, що є в ній, до послуг сахібові. І дощ починається. Ходімо, пане мій. Невже річка спаде від того, що ви її клястимете? Е, колись англійці не такі були. Це їх вогняна колісниця розбестила. Давніш, як вони їздили кіньми хоч удень, хоч уночі, то не казали нічого, коли річка дорогу перепинить чи колеса в багнюці загрузнуть. То була божя воля — не так, як тепер, коли вогняна колісниця мчить, і мчить, і мчить — і мчатиме, хоч би всі чорти з усього краю почепились їй на хвіст. Вогняна колісниця зіпсувала англійців. Кінець кінцем — що таке один утрачений день? Чи хай навіть два дні? Хіба сахіб на своє весілля їде, що так квапиться, мов несамовитий? Хе-хе-хе! Я старий чоловік і не часто сахібів бачу. Даруйте мені, коли я забув про належну їм пошану. Сахіб не сердиться?

На своє весілля! Хе-хе-хе! В старої людини розум — як дерево нума. На ньому й плід, і цвіт, і сухе листя з усіх минулих літ заразом. Старе, й нове, й те, що вже в непам'ять пішло, — все тут. Сядьте на ліжку, сахібе, та напийтесь молока. Чи, може, сахіб не погребує покурити з мого кальяна? Тютюн у мене добрий, з Нуклао. Це мені син прислав, він там служить. Курить, сахібе, коли вмієте з кальяна. О, сахіб курить, як справжній мусульманин. Вах-вах! Де це він так навчився? На своє весілля! Хе-хе-хе! Сахіб каже — на яке там весілля? Та де ж би сахіб сказав

мені правду — я ж тільки темношкірий! Тоді нема дива, що він так квапиться. Тридцять років я дзвоню в гонг на цьому броді, але ще не бачив, щоб який сахіб так поспішав. Тридцять років, сахібе! Це дуже довгий час. Тридцять років тому цей брід був на шляху б а н д ж а р ¹, і я бачив, як за одну ніч дві тисячі волів із в'юками його перебродили. А тепер прийшов залізний шлях, вогняна колісниця каже «чах-чах-чах», і сто л а к х і в ² мішків із зерном їдуть через отой здоровезний міст. Це велике діло, проте брід збезлюднів, бо тепер б а н д ж а р и не стають табором під деревами.

Та вгамуйтеся, не визируйте надвір, не поглядайте на небо. Дощ ітиме до ранку. Слухайте-по! То каміння гомонить на дні. Чуєте? Воно б вам кості потрощило, якби ви спробували вбрід. Ось я зачиню двері, та й що нам дощ! Вай! Ай! Вах! Тридцять років на броду! Старий я вже... Вигоріла олива в каганці.

Вибачайте, сахібе, але я в моїх літах сплю чутко, мов собака. Ви шукаєте дверей? Послухайте, сахібе! Послухайте мене. Річка тепер добрих п і в к о с а ³ від берега до берега — зорі ж світять, можете побачити — і завглибшки десять стіп. Вона не спаде від того, що ви на неї дивитиметесь сердитими очима, і не втихне через ваші прокльони. Що гучніше, сахібе,— ваш голос чи голос річки? Покричіть на неї — може, засоромиться? Лягайте, сахібе, та спить собі. Я знаю, яка сердита буває Бархві, коли в горах дощ упаде. Я раз перепливав її у повінь, і ніч була в десять разів гірша, ніж оце, і з ласки аллаха я врятувався від смерті, коли був уже на самому її порозі.

¹ Б а н д ж а р а — торговець збіжжям.

² Л а к х — сто тисяч.

³ К о с — індійська міра відстані, близько 4 км.

Може, розповісти? Дуже цікаво. Ось тільки тютюну в кальян накладу. Тридцять років уже відтоді минуло. Я був тоді молодий і тільки-но осів на цьому броді. Я був дужий тоді, і банджари вірили, коли я скажу: «Бхід безпечний». Я, бувало, цілу ніч мотався в бистрій воді аж під пахви, серед сотні ошалілих від страху волів, і переганяв їх, не втративши ані ратиці. А по тому переправляв тремтячих людей, і вони в заплату віддавали мені найкращого вола з каравану — того, що йшов з дзвіночком попереду. Он у якій я був тоді шані! А тепер, як упаде дощ та річка розіллється, я заб'юсь у хатину й скавулю, як собака. Сила моя покинула мене. Я старий чоловік, а бхід збезлюднів через вогняні колісниці. Тепер мене вже не звуть бархвійським силачем.

Подивіться на моє лице, сахібе. Це ж лице мавпи. А рука? Це ж рука старої баби. Але я присягаюсь, сахібе, що це обличчя кохала жінка і ця рука обіймала її. Двадцять років тому, сахібе. Повірте мені, що це справді було — двадцять років тому.

Підійдіть до дверей та гляньте на той берег. Бачите малесенький вогник далеко-далеко вниз за водою? То світло в храмі Ханумана, в селищі Патірі. Саме селище на північ від нас, під отією великою зіркою, але його не видно за високим берегом, за коліном річки. Далеко плисти, еге, сахібе? Може, роздягнетесь та спробуєте? А я плавав до Патірі — не раз, багато разів; а в річці крокодили є.

Кохання не знає вір; а то як би я, мусульманин і син мусульманина, покохав індуску, вдову індуса, сестру патірьського старшини? А так воно було. Ще як вона тільки заручилась, уся старшинина рідня якось вирядилась на богомілья до Муттри. Колеса в гарби були перевиті срібним дротом, а дівчина сиділа за шовковими запонами. Я не дуже квапився переправити їх, сахібе, бо вітер розгорнув ті запони і я

побачив її. Як вони повернулися з богомілья, той хлопець, що з ним її заручили, вже вмер, а я знов побачив її в гарбі. Ох, які ж ці індуси дурні! Що мені до того, чи вона індуска, чи джайна¹, чи парія², чи прокажена, чи здорова? Я б оженився з нею, і мала б вона свій дім біля броду. Сьома з дев'ятох заповідей буцімто каже, щоб чоловік не брав собі жінки з ідоловірців. Це правда? І шіїти, і сунніти³ кажуть, що мусульманин не повинен женитися з ідоловірницею? Може, сахіб мулла, що він знає так багато? То я скажу йому те, чого він ще не знає. Кохати не заборониш ні шіїтові, ні суннітові, ні ідоловірцеві. А дев'ять заповідей — то лиш дев'ять жменьок хмизу, що вмиють згорять на вогні кохання. Я хотів її викрасти, але що я міг удіяти? Старшина послав би своїх людей, і вони б мені розвалили голову киями. Я не боюся — чи то я б не побоявся — п'ятох чоловік, але проти півселища хто може встояти?

А тому, коли ми з нею порозумілись, я став ходити до Патіри ночами, і ми з нею зустрічались на полі, й жодна душа про те не знала. Ось дивіться! Я звичайно перебродив річку тут, а тоді йшов берегом по-під хащами до того коліна, де залізний міст, а далі навпростець через луку до Патіри. Коли ніч бувала темна, дорогу мені вказував вогник у храмі. А в тих хащах над річкою повно гадюк — малих карайтів, що сплять на піску, і крім того, її брати вбили б мене, якби застали на своєму полі. Але ніхто нічого не знав, крім неї та мене. А сліди моїх ніг на піску понад річкою до ранку замітав вітер. У сухі місяці дійти від броду до Патіри було дуже легко, та й у

¹ Д ж а й н і з м — одна з індійських релігій, близька до буддизму.

² Парії — найнижча каста в Індії.

³ Шіїти і сунніти — дві головні секти магометанської релігії.

перші дощі, коли річка розливається поволі,— теж не важко. Я ставив силу свого тіла проти сили річки — і щовечора наїдався тут, у своїй хатині, а напивався по той бік, біля Патіри. Моя кохана сказала мені, що до неї в'язне одне там ледащо, Хірнам Сінх, з іншого села, вище над річкою, теж по той бік. Сікхи всі собаки, і з дурості своєї вони відкинули божий дар — тютюн. Я ладен був знищити того Хірнама Сінха, тільки-но він підійде близько до неї; а ще більше за те, що він її лаяв: мовляв, вона коханця має,— та намагався підстеретти його й виказати старшині, коли вона не піде з ним, Хірнамом Сінхом. Які ж бо вони плюгавці, ті сікхи!

Відколи я те почув, то завжди, плывучи на той бік, чіпляв на пояс невеликого гострого ножа, і біда була б тому, хто б спробував мене зупинити. Я того Хірнама Сінха у вічі не знав, але зарізав би кожного, хто став би між нею і мною.

Тієї ночі, як почались дощі, я збирався плисти до Патіри, хоч річка була розгнівана. А в Бархві така вдача, сахібе: за двадцять віддихів вона добігає сюди з гір валом у три п'яді заввишки, і я сам бачив, як вона, поки розпалиш вогонь та спечеш коржа, з нікчемного потічка робиться сестрою Джамни.

Відплив я від цього берега, а за півмилі нижче за водою була обмілина, і я звернув туди, щоб передихнути, перше ніж плити далі, бо річка таки добре хапала мене за п'яти. Але чого не зробить молодий хлопчаина задля кохання? Зорі світили не дуже, і на півдорозі до обмілини мене тернуло по губах гіллякою смердючого деодара¹, що плыв за водою. То був знак, що в підгір'ї й у горах упали дуже рясні дощі, бо деодар дебеле дерево, не так легко воді змити його з корінням. Я заквапився, і течія мені помагала, та

¹ Д е о д а р — гімалайський кедр.

перше ніж я став ногами на дно, річка піби стрепенулась, і обмілина зосталась позаду, а мене понесло на хребті хвилі, що простяглась від берега до берега. Чи потрапляв коли сахіб у бурхливу воду, що хапає чоловіка за руки й за ноги і не дає йому плисти? Моїм очам з-над самої води здавалось, наче весь світ затопило водою, і річка несла мене разом з вирваними деревами. Людина — то дрібненька крихітка в череві повені. А та повинь, хоч я тоді цього й не знав, була Велика повинь, що про неї люди згадують і досі. Печінка моя розм'якла, і я лежав на воді горілиць, мов колода, в смертельному страху. А довкола мене пливли всякі живі створіння, жалісно скиглячи та виючи,— дикі звірі, й худоба, а раз я почув людський голос, що кричав: «Рятуйте!» Та налетів дощ, і вода аж побіліла від піни, і я вже більш нічого не чув — тільки гуркіт каміння на дні та шум дощу зверху. Отак мене несло за водою, і я змагався за своє життя. Дуже тяжко вмирати, коли ти молодий. Бачить сахіб звідси залізний міст? Дивіться, ото ліхтарі поштового поїзда на Пешавар! Тепер міст підноситься над водою на двадцять футів, але тої ночі вода ревля між штабами мостової кліті, і на ту кліть я й налетів уперед ногами. Правда, там уже накопичилось багато плавучого дерева, і я не дуже забився. Річка тільки притисла мене, як дужчий чоловік притискає кволішого. Насилу я встиг ухопитись за штабу і видертись на верхній брус. Вода бігла на цілу п'ядь вище рейок, сахібе! Самі поміркуйте, що то була за повинь! Я нічого не чув, нічого не бачив. Тільки лежав на брусі й відсапувався.

За якусь часину дощ ущух, на небі виступили зорі, ясні, ніби промиті, і при їхньому світлі я побачив, що чорній воді краю не видно, скільки око сягає, і річка піднялась вище рейок. Поміж деревами, що нанесла до мосту вода, було чимало тваринячих трупів, а інші

позастрягали у мостовій кліті, а що було живого, силкувалось видертися на міст — буйволи, й корови, і дикі свині, й декілька оленів, а гаддя та шакалів без ліку. Весь лівий бік мосту від них аж чорнів, а дрібніших проносило крізь кліть і мчало далі за водою.

А потім зорі згасли і дощ линув знову, а вода піднялася ще вище, і я відчув, що міст піді мною во-рушиться, як ото ворухиться сонна людина, коли має прокинутись. Проте я не злякався, сахібе. Їй же богу, не злякався, хоч руки й ноги мої були зовсім без сили. Я знав, що не вмеру, поки не побачу її ще раз. Але я геть заляк, і я побачив, що міст не встоїть.

Вода раптом задвиготіла, як ото бува, коли надходить велика хвиля, і міст аж піднявся під її натиском так, що правий бік кліті пірнув під воду, а лівий увесь виринув. Бородою присягаюсь, сахібе, щирі правду кажу! Як ото мірзапурська баржа з камінням хилиться набік під вітром, так і Бархвійський міст нахилився. Достеменно так.

Я зслизнув з бруса в глибоку воду, а позаду вже набігала хвиля гніву річки. Я ще почув її рев і скрегіт середнього мостового прогону, що зсунувся з біків і пішов на дно, а більше вже не тямив нічого, поки не виринув серед безкрайого розливу. Гребнув рукою — і зачепив пальцями скудлану людську голову. То був мертвяк, бо хто ще, крім мене, бархвійського силача, міг би зостатися живий у тій шаленій бистрині! Він, видно, вже добрих два дні як утопився, бо колихався на воді геть здутий, і за нього можна було держатись. Я тоді засміявся, зовсім упевнившись, що не пропаду і ще побачу її, і вчепився руками в патли трупові, бо вже був украй знесилений, і обидва ми попливли за водою разом: він — мертвий і я — живий. Без тієї опори я був би втопився, бо вже заляк з холоду і тіло моє затерпло, наче здерев'яніло. Але

він, що вже до краю спізнав усю силу річки, не боявся нічого, і я поплив за ним, куди його воля. Врешті нас почало прибивати до правого берега, і я замолотив ногами, помагаючи течії. Але мертвяка крутило та гойдало в нуртах, і я боявся, щоб яка деревина не вдарила його та не потопила. Та вже коліна мої черкались об вершечки тамарисків, і я здогадався, що нас несе над затопленим полем; а за хвилику я спушив ноги і дістав дна — грядки на чиемусь лану; а ще за хвилику мертвяка прибило до пагорка з фіговим деревом, і я, зраділий, вибрів із води.

Чи вгадає сахіб, куди занесла мене течія? До пагорка, що позначає східну межу села Патіри, он куди! Я витяг мертвяка на траву — за те, що він мені так прислужився, а ще й того, що не знав, чи не знадобиться він мені вдруге. А тоді провів тричі по-шакалячому й подався на умовлене місце — до старшининого хліва. Кохана моя була вже там і плакала, лице уткнувши в коліна. Вона боялася, що повинь змила мою хатину біля броду. А як я тихенько підійшов по мілкій воді, подумала, що це привид, і була б кинулась навтікача, але я обняв її, і я тоді був не привид, їй же богу, хоч тепер я старий дід, хе-хе-хе! Стоптанний шкарбан. Сухий кукурудзяний качан. Хе-хе-хе!¹

Я розповів їй, як зірвало міст, і вона сказала, що я не простий смертний, бо ніхто ще не перепливав Бархві у Велику повинь, ото ж очі мої бачили те, чого людські очі ще не бачили. Взявшись за руки, дійшли ми до того горба, де лежав мертвяк, і я показав їй, хто поміг мені переплисти річку. Вона поглянула на трупа — а вже вияснилось і світили зорі — та й скрикнула, закривши обличчя руками: «Це ж Хірнам Сінх!»

¹ Мушу з прикрістю відзначити, що наглядач броду підпустив тут два вкрай непристойні дотепи.—
P. Kipling.

А я їй сказав: «Ну що ж, кохана моя, зі свинюки мертвого більше користі, ніж із живого»,— і вона відказала: «Авжеж, бо він урятував мені тебе, дорожчого за всіх на світі. Одначе залишити його тут не можна, бо це буде неслава для мене». Адже труп лежав ближче, ніж на постріл, від її дверей.

Тоді я мовив, скотивши руками трупа в воду: «Бог нас сам розсудив, Хірнаме Сінху, щоб твоя кров не впала на мою голову. Нехай я й кривду тобі роблю, що не даю твоєму тілові згоріти на вогнищі, та дарма, йди собі годувати ворон». Отож я відішхнув трупа на глибше, його підхопила течія, і він поплив, киваючи густою чорною бородою, мов той проповідник на помості. І більш я не бачив Хірнама Сінха.

Вдосвіта ми з коханою попрощались, і я сховався в незатоплених хащах. А як зовсім розвиднілось, я побачив, що вчинив уночі, і все тіло моє отерпло, бо між Патірою й деревами по тім боці мчало добрих два косяки ревучої води, а посередині стриміли бики мосту, мов пеньки зубів у роті в старого діда. І нічого живого не видно було на тій воді — ані птахів, ані човнів з людьми; лише тьма-тьменна трупів — волячих, кінських та людських. І сама річка була червоніша, ніж кров, від змитої в підгір'ї глини. Ніколи ще не бачив я такої повені, та й по тому більш такого не бачив — і повірте, сахібе, ніхто в світі не спромігся б на те, що зробив я. Одначе вернутись того дня додому мені не було як. За всю старшинину землю не зважився б я пливати вдруге не під покровом темряви, що ховає небезпеку. Я пройшов ще з косяком понад річкою, проти води, до ковалевої оселі, сказав там, що мене занесла сюди повінь, і мені дали попоїсти. Сім днів пробув я в коваля, поки трапився човен і я вернувся додому. Від хатини моєї не лишилось ні покрівлі, ні стін, ні долівки — тільки латка розкислої глини. От і зважте самі, сахібе, як високо

була вода. Мені, видно, так судилося, щоб я не згинув ні в своїй хатині, ані серед повені, ані тоді, як зірвало міст, ото ж бог послав мені на порятунок Хірнама Сінха, вже два дні як мертвого, хоча як він умер — не знаю. Хірнам Сінх ці двадцять років карається в пеклі, і спомин про ту ніч — то, певне, самий верх його муки.

Слухайте-но, сахібе! Річка вже змінила голос. Вона засне трохи перед світанком, а до нього вже лишилося хіба з годину. А на світанку вона знов розбурхається. Звідки мені відомо? А де ж пак, проживши тут тридцять років, та не знати голосу річки, як батько знає голос свого сина? Вона гомонить уже не так сердито. Можу забожитися, що годину чи й дві брід буде безпечний. Тож поспішайте, сахібе! Я покличу Рама Першада, і цей раз він уже не заверне назад. Чи добре обіп'ято полотном ваші речі? Агов, махаєте, глиняна твоя голова, подавай слона сахібові! Та скажи на тім боці, що вдень броду не буде.

Гроші? Ні, сахібе, я не такий чоловік. Навіть дітлахам на ласощі не треба. Самі ж бачите, що дім мій порожній, і я вже старий.

Д у т¹, Рама Першаде! Д у т! Д у т! Д у т! Нехай щастить вам, сахібе!

¹ Д у т — іди!

КРІЗЬ ВОГОНЬ

Поліційний офіцер їхав верхи гімалайським лісом, попід замшлими дубами, а за ним трюхикав його ординарець.

— Негарне діло, Бір Сінху,— мовив поліцай.— Де вони?

— Дуже негарне,— відповів Бір Сінх.— А вони... вони тепер, напевне, печуться у вогні, гарячішому, ніж можна розпалити з ялинових дров.

— Сподіваюся, що ні,— сказав поліцай.— Адже, як відкинути різницю між народами, це та сама історія Франчески да Ріміні, Бір Сінху.

Та Бір Сінх нічого не знав про Франческу да Ріміні, отож він мовчав, поки доїхали до вуглярської вирубки, де над купою білого вугілля, догоряючи, тихенько посвистували тремтливі вогники: фіть-фіть-фіть... Мабуть, у повному розпалі то було величезне вогнище. Аж у Донга-Па, по той бік долини, люди бачили, як воно пломеніло в нічному мороці, і казали, що то, мабуть, вуглярі в Кодру перепилися. Але то були тільки Сукет Сінх, сіпай із сто другого полку панджабської тубільної піхоти, та жінка на ім'я Атхіра, і вони горіли... горіли... горіли...

Ось як усе сталось; і запис у поліційному журналі підтвердить мої слова.

Атхіра була дружина вугляра Мадугу, одноокого і лихого чоловіка. За тиждень по шлюбі він уже налупцював Атхіру важким дрюком. А ще за місяць до Кодру завітав сіпай Сукет Сінх, що прибув з полку у відпустку до прохолодного гірського краю, і збен-тежив усіх людей у селищі своїми оповіданнями про

військову службу і славу та про те, в якій він шані у сахіб-бахадур полковника. І Дездемона слухала Отелло, як слухають Дездемони всього світу, а слухаючи — покохала.

— Та в мене вже є жінка,— сказав Сукет Сінх.— А втім, як подумати, це пусте. І до полку мені скоро треба вертатись, а втекти зі служби я не можу, бо хочу дослужитись до хавальдара¹.

В Гімалаях нема своєї версії рядків:

Так палко я б не зміг тебе любити,
Якби палкіше честі не любив²,—

але Сукет Сінх був недалекий від того, щоб її придумати.

— Дарма,— відказала Атхіра.— Зоставайся поки що зі мною, а як Маду почне мене бити, то ти відлупцюєш його.

— Гаразд,— погодився Сукет Сінх і справді немилосердно налуцював Маду, на превелику втіху всім вуглярам у Кодру.— Ну, годі,— промовив сіпай, турнувши Маду з косогору.— Тепер ми матимемо спокій.

Однаке Маду підкрався травистим косогором назад і з люттю в очах тинявся довкола своєї хатини.

— Він мене вб'є,— сказала Атхіра Сукетові Сінхові.— Забери мене з собою.

— Ох, буде в полку буча. Жінка мені бороду вискубе; та дарма,— відказав Сукет Сінх.— Я тебе заберу.

В полку справді збилася чимала буча, і жінка скубла Сукета Сінха за бороду, а тоді забрала дітей і пішла жити до своєї матері.

— От і добре,— сказала Атхіра.

¹ Хавальдар — сержант у тубільних військах.

² Рядки з вірша англійського поета Річарда Лавлейса (1618—1658) «До Лукасти, йдучи на війну».

І Сукет Сінх погодився:

— Авжеж, добре.

Отак Маду залишився сам у своїй хатині на горі, навпроти Донга-Па: а таким нещасливим чоловікам, відколи світ світом, ніхто не співчуває.

І він пішов до Джасіна Дадзе, ворожбита, що сте-реже Голову Балакучої Мавпи.

— Верни мені мою жінку,— сказав Маду.

— Не можу,— відказав Джасін Дадзе,— поки ти не завернеш Сатледжу, щоб тік нагору, до Донга-Па.

— Ти мені баків не забивай,— розсердився Маду й потрусив сокиркою над сивою головою Джасіна Дадзе.

— Віддай усі свої гроші старійшинам селища,— порадив Джасін Дадзе,— і вони зберуть громадську раду, а рада пошле твоїй дружині наказ вернутись.

Отож Маду віддав громадській раді Кодру все своє земне багатство — двадцять сім рупій, вісім ан і три пайси, та ще срібний ланцюжок. І рада присудила, як сказав Джасін Дадзе.

Атхіриноного брата послали до табору, де стояв Сукет Сінхів полк, щоб він забрав сестру додому. Сукет Сінх носачами обігнав його раз довкола табору й передав хавальдарові, а той ще відчухрав його поясом.

— Атхіро, вернися! — репетував її брат.

— Куди? — спитала вона.

— До Маду!

— Ніколи в світі!

— Ну, то Джасін Дадзе нашле на тебе проклін, і ти засохнеш, як обдерте дерево навесні! — кричав брат.

З думкою про те Атхіра й заснула. А вранці її схопив ревматизм.

— Я вже сохну, як обдерте дерево навесні,— сказала вона.— Це проклін Джасіна Дадзе.

І вона справді почала сохнути, бо серце її в'ялив страх. Ті, хто вірить у прокляття, й справді вмирають від проклять. Сукет Сінх теж злякався, бо він любив Атхіру дужче за власне життя.

Минуло два місяці, і Атхірин брат знову з'явився біля табору та почав гукати:

— А, бач! Ти вже сохнеш! Вернись!

— Я вернуся,— відказала Атхіра.

— Скажи краще — ми вернемось,— озвався Сукет Сінх.

— А коли? — спитав Атхірин брат.

— Колись ізранку до світанку,— відповів Сукет Сінх і подався просити в сахіб-бахадур полковника відпустки на тиждень.

— Я сохну, як обдерте дерево навесні,— квилали Атхіра.

— Скоро тобі полегшає,— сказав їй Сукет Сінх, а тоді відкрив, що в нього на думці, і обоє разом засміялись, бо вони любили одне одного. Тоді Атхірі справді полегшало.

Вони вибрались удвох — зразу поїздом, третім класом, згідно з правилами для солдатів, а далі, в підгір'я — гарбою, а ще далі, в гори — пішки. Атхіра вдихала сосновий запах рідних своїх гір, вологих Гімалаїв.

— А добре бути живому,— сказала вона.

— Еге,— погодився Сукет Сінх.— А де дорога на Кодру і де лісникова оселя?..

— Я за неї сорок рупій віддав дванадцять років тому,— сказав йому лісник, подаючи рушницю.

— Ось тобі двадцять,— відказав Сукет Сінх.— Тільки дай мені найкращих куль.

— А таки добре бути живому,— мовила Атхіра сумно, вдихаючи запах опалої глици; і стали вони ждати, поки на Кодру й Донга-Па впаде ніч.

На прискалку вище хатини Маду склав сухі дрова, щоб завтра випалити вугілля.

— Чемно вчинив Маду, що позбавив нас хоч цієї мороки,— сказав Сукет Сінх, вилізши на стос дров, що мав дванадцять футів удовж і вишир та чотири фути заввишки.— Заждімо, поки місяць зійде.

Коли зійшов місяць, Атхіра стала на дровах навколішки.

— Якби це хоч солдатський снайдер,— мовив Сукет Сінх із жалем, прицілюючись уздовж ствола скрученої дротом лісничової рушниці.

— Швидше,— сказала Атхіра. І Сукет Сінх упорався швидко. А тоді підпалив стос з усіх чотирьох рогів, виліз на нього сам і знову зарядив рушницю.

Між колодами, накладеними поверх тоншого гілля, вже визирали язички полум'я.

— І чом нас у полку не вчили натискати курок ногою! — похмуро сказав Сукет Сінх до місяця. То були останні слова сіпая Сукета Сінха на цьому світі.

А зранку, на світанку до того похоронного вогнища прийшов Маду і аж закричав з великої досади, а тоді побіг кликати поліцая, що об'їздив свою округу.

— Той низькородний завдав мені збитку на цілих чотири рупії! — пробелькотів захеканий вугляр.— Та ще й жінку мою вбив. І залишив листа, а я не змію прочитати. Прив'язав до гілки на сосні.

Твердим, рівним письмом, якого навчають у полкових школах, сіпай Сукет Сінх написав:

«Нехай нас сплять разом, коли що залишиться, бо ми проказали потрібні молитви. І ще ми прокляли Маду й Атхіриноного брата Малака, бо вони обидва лихі люди. Перекажіть моє шанування сахіб-бахадурові полковникові».

Поліцай довго, зчудовано дивився на шлюбне ложе з червоного жару й білого попелу, де лежав тьмяно-чорний ствол з лісничової рушниці. В задумі він ударив острогою по недогорілій колоді, і з неї, затріщавши, злетів рій іскор.

— Дивовижні люди...— мовив поліцай.

«Ф'ю-ф'ю-ф'ю»,— озвались посвистом вогники.

Поліцай записав до журналу самі сухі факти, бо панджабський уряд не полюбляє романтики.

— А хто ж мені верне чотири рупії? — спитав Маду.

МАЛИЙ ТОБРА

«Обвинувачений не сягав головою й до бар'єру перед лавою підсудних»,— як, буває, пишеться в англійських газетах. А втім, про цю справу ні в яких газетах не писали, бо кого б там хоч на крихту цікавила доля малого Тобри? Кілька довгих, спекотних пообідніх годин морочилися з ним присяжні в червоному будинку суду, та на всі їхні запитання він тільки низько вклонявся й скиглив. Кінець кінцем вони вирішили, що докази недостатні, і суддя погодився з цим вироком. Правда, трупик Тобриної сестри знайшли на дні колодязя, і на півмилі навколо, крім малого Тобри, не було живої душі; але ж дівчинка й сама могла ненароком упасти в колодязь. Отож малого Тобру виправдали й пустили на волю: йди куди хочеш. Той дозвіл був не такий великодушний, як здається, бо Тобра не мав куди йти, ані чого їсти, ані в що вдягтися.

Він вибіг у подвір'я суду й сів на цямрині колодязя, міркуючи: а що як він стрибне зараз в оцю чорну воду, а втопитись не зуміє? Чи не заберуть його тоді знов та не повезуть за іншу Чорну воду¹? Один конюх покинув на викладеній цеглою землі порожню шаньку, і голодний Тобра заходився вибирати з неї сирі зернини, що їх не доїв кінь.

— Ах ти злодюго! І оце його тільки-но випущено з-під грізної правиці Закону! Ану ходімо,— сказав

¹ «Чорною водою» в Індії часом називають море; «повезти за Чорну воду» — тобто на Андаманські острови, де були карні колонії.

конюх, за вухо відвів малого Тобру до високого й гладкого англієця і розказав про крадіжку.

— Ай-ай-ай! — вигукнув англієць тричі вряд (правда, він ужив сильнішого слова). — Укиньте його в клітку та відвезіть до мене.

І малий Тобра, вкинутий у багажну клітку на задку англієцьової коляски, поїхав до нього додому, певнісінький, що буде зарізаний, як порося.

— Ай-ай-ай! — знову вигукнув англієць. — Сире зерно, бодай тобі! Нагодуйте хто-небудь пущверінка, та зробимо з нього форейтора. Чи ви бачили? Сире зерно, господи боже!

— Ану розкажуй, хто ти і що ти, — звелів старший конюх малому Тобрі, як доїли вечерю і вся челядь полягала спочивати в челядні за будинком. — Ти ж родом не з касті конюхів, тебе тільки голод привів між нас. Як ти попав до суду і за що? Кажи, бісове насіння!

— Я не мав чого їсти, — спокійно відповів малий. — А тут добре.

— Не викручуйся, — grimнув старший конюх, — бо я тебе пошлю вчищати гній у рудого жеребця, а він кусається, як верблюд.

— Ми те л і, олійники, — сказав малий Тобра, розгрібаючи пальцями ніг пилюку. — Ми були те л і — батько мій, і мати, і брат, старший за мене на чотирі роки, і сестра.

— Та, що знайшли мертву в колодязі? — спитав один з чоловіків, що вже чув про суд.

— Еге ж, — відповів Тобра поважно. — Та, що знайшли мертву в колодязі. Давно-давно, я вже не скажу до пуття й коли, на наше село, де ми держали олійницю, напала пошесть. Спершу заслабла сестра і осліпла, бо то була м а т а — віспа. А згодом від тої самої пошесті вмерли наші батько й мати, і zostались ми самі: брат — по дванадцятому році, я — по восьмо-

му і сестра, що на очі не бачила. Правда, в нас була ще олійниця й віл, тож ми пробували бити олію, як і перше. Та віл був ледачий і впертий, а Серджан Дас, що збіжжям торгує, обдурював нас на платі. Ми уквітчували і шию воліві, і великий стовп у олійниці, що крізь дах стримить, аби тільки богів уласкавити, та ніщо не помагало, і Серджан Дас не мав до нас жалю.

— Б а п р е б а п¹,— замурмотіли жінки конюхів,— отак обкрадати малих дітей! Та чи ми, сестриці, не знаємо, що за люди ті б а н і ї²?

— Олійниця наша була вже стара, а ми з братом ще не мали досить сили, щоб як слід закріпити п'ятку стовпа в хомуті.

— Ще б пак,— озвалась пишно вбрана дружина старшого конюха, упхавшись у коло.— Це робота для дужого чоловіка. Як я була ще дівчиною, в батьковому домі...

— А ти помовч, жінко,— спинив її старший конюх.— Розкажуй, хлопче, далі.

— А що далі! — відказав Тобра.— Стовп, я вже не пам'ятаю, як і коли, вискочив з хомута й зірвав покрівлю, а разом з покрівлею завалилось пів задньої стіни, і все впало на нашого вола та й перебило йому спину. Отак ми zostались і без хати, і без олійниці, і без вола — брат, та я, та сестра, що на очі не бачила. Тоді ми побралися за руки й пішли плачучи з села навмання, полями; а всіх грошей у нас було сім ан і шість пайс. А в краю був голод. Я не знаю, як той край зветься. Тоді якось уночі, коли ми заснули, брат мій забрав ті п'ять ан, що в нас лишилися, і втік. Я не знаю, куди він пішов. Хай на нього впаде батьків проклін. А ми з сестрою пішли далі по селах, просячи їсти, та люди не мали чого нам дати.

¹ Б а п р е б а п — здивований або скрушений вигук.

² Б а н і я — крамар, часом і лихвар.

Всі казали тільки: «Йдіть до англійців». Я не знаю, що то за англійці, та мені сказали, що вони білі видом і живуть у наметах.

І я пішов далі; а куди ми йшли, вже не скажу. І їсти вже не було чого ні мені, ні сестрі. А тоді раз увечері, у велику духоту, вона все плакала та просила їсти, і ми натрапили на колодязь. Я сказав їй, щоб сіла на цямрину, та й зіпхнув її вниз, вона ж бо не бачила очима; а краще вмерти, ніж голодувати.

— Ай! Ай-яй! — хором застогнали жінки конюхів.— Він зіпхнув її в колодязь, бо краще вмерти, ніж голодувати!

— Я б і сам туди скочив, та вона була ще жива й гукала мене з колодязя, то я злякався й кинувся навтьоки. А тоді з поля прийшов якийсь чоловік і сказав, що я вбив її й запоганив колодязь, і вони повели мене до англійця в наметі, білого й страшного, а той відіслав мене сюди. Але свідків не було, і краще вмерти, ніж голодувати. Та й однаково вона очима не бачила і була лиш мала дитина.

— Лиш мала дитина? — підхопила дружина старшого конюха.— А що ж ти таке — кволий, як курча, й дрібний, як одноденне лошатко?

— Я? Я був голодний, а тепер ситий,— відказав Тобра, простягаючись у пилюці.— І я хочу спати.

Конюхова дружина вкрила його попоною, і малий Тобра заснув сном праведника.

МІСТО СТРАШНОЇ НОЧІ

Густа, волога спека, що ніби ковдрою вкривала лице землі, відразу вбивала всяку надію заснути. Спеці помагали ще й цикади, а цикадам — шакаляче виття. Несила було сидіти тихо в темному, порожньому лункому домі й слухати, як панкха¹ молотить мертве повітря. Отож годині о десятій я поставив свою палицю на землі посеред садка, щоб побачити, в який бік вона впаде. Вона показала просто на осяяну місяцем дорогу до Міста Страшної Ночі. Упавши, палиця сполохала зайця. Він вискочив з нори й чкурнув до занедбаного магометанського кладовища, де, безжально оголені липневими дощами, перламутрово білили на поритій дощовими потоками землі черепи без щелеп та маслакуваті гомілки. Розпечене повітря й важка земля навіть мерців вигнали нагору шукати прохолоди. Засць пострибав далі, цікаво понюхав закурений черепок із світильника і зник у тіні тамарискового гайка.

Хатина плетільника мат, притулена під індуським храмом, була повна сонних людей, що лежали, мов трупи в саванах. А вгорі сяяло некліпне око місяця. Темрява дає бодай ілюзію прохолоди. Важко перекопати себе, ніби оця повинь світла, що ллється згори, не тепла. Хай, думалось, вона не така гаряча, як сонце, а все ж гнітюче тепла, і вона нагріває важке повітря дужче, ніж можна витерпіти. Рівна, мов штаба лискучої криці, простягалась дорога до Міста Страшної Ночі, й по обидва боки її лежали на

¹ П а н к х а — велике підвішене віяло.

постелях тіла, скорчені в щонайхимерніших позах,— сто сімдесят людських тіл. Декотрі — вгорнені в біле, з позав'язуваними ротами; а ті оголені й чорні, мов ебенове дерево, при яскравому місяці; а одне — воно лежало горілиць із роззявленим ротом, віддалік від решти — сріблясто-біле й попелясто-сіре. «Один сонний — прокажений; решта — потомлені кулі, служники, дрібні крамарі та візники з сусідньої стоянки. Місце дії — головний в'їзд до міста Лахора, час — душна серпнева ніч». Ото й усе, що можна було там побачити, одначе далеко не все, що можна було вбачити. Чари місячні були повсюди, і цілий світ страхітливо змінився. Довга шеренга оголених мертвяків із застиглою срібною статусю на одному кінці не дуже тішила погляд. У ній були самі чоловіки. Отже, жінки мусять спати у душних валькованих хатинах? Жалісний дитячий плач із низької глиняної покрівлі відповів на те запитання. Де діти, там повинні бути й матері, щоб глядіти їх. Як же лишати малих без догляду в таку спекотну ніч? Ось над стінкою, що обгороджує покрівлю, виткнулася кругла чорнява голівка, тоді через стінку перекинулась тонесенька, аж за серце бере, ніжка й потяглась до ринви. Тоді різко дзенькнули скляні обручки, над стінкою на мить показалась жіноча рука, обвила худеньку шийку і потягла хлоп'я, хоч воно кричало й опиалося, назад у постіль. Тонкий, пронизливий дитячий вереск зазмер у густому повітрі майже враз, бо навіть дітям цієї землі занадто жарко, щоб плакати.

Знову тіла; знову відтинки залитої місяцем білої дороги; ось рядком на узбіччі сонні верблюда; он мелькають прудкі шакали; он сплять просто в збруї візницькі конячки; далі сільські гарби блискають на місяці головками мідних цвяхів, і знов людські тіла. Повсюди, де лиш є хоч трохи тіні,— чи під хлібною гарбою з задертим дишлем, чи під деревом, чи під

колодою, чи під кушем бамбуку або порістю компашу,— земля встелена ними. Лежать хто як: ті ницьма на голій землі, уткнувши обличчя в сплетені руки; ті — простягши їх і зчепивши пальці на голові; ті — скорчені клубком по-собачому; ті — звиснувши з гарб, наче порожні мішки; а ті — увіткнувшись у коліна лобом. Усіх заливає різке місячне світло. Було б якось легше, якби хоч вони хропли, але вони не хрупуть, і подібність їхню до трупів порушує тільки одне: худючі собаки, прийнявшись, відбігають геть. То там, то там на батьковій постелі лежить і малесеньке дитинча, завжди обвите дбайливою рукою. Але здебільшого діти сплять з матерями на покрівлях: чи далеко до лиха, коли стільки отих рудих, білозубих бездомних псів тиняється довкола!

Задушливо гарячий повів із пащі Делійської брами трохи не вбив у мені відвагу входити в таку годину до Міста Страшної Ночі. В ньому змішалися всі смороди, рослинні й тваринні, які лиш можуть напаритись за день і за ніч у обгородженому мурами місті. Проти тієї жароти спека в непорушних бананових та апельсинових гаях поза міським муром видається прохолодою. Змилуйся, боже, цієї ночі над усіма недужими та малими дітками в місті! Високі стіни будинків ще й досі випромінюють лютий жар, а з темних завулків пашисть смородом, спроможним, здавалось би, отруїти буйвола. Одначе буйволам байдуже. Ось черідка їх неквапно простує порожньою головною вулицею; часом вони спиняються, тикаються м'ясистими мордами в зачинені віконниці зернових крамниць і сопуть, наче кити.

Далі — тиша. Тиша, повна нічних звуків великого міста. Ледь-ледь чутно — саме ледь-ледь — бренькіт якихось струн. Високо вгорі хтось розчиняє вікно, і стук рами відлунює на порожній вулиці. На одній покрівлі розпалено хукку; в ній булькоче вода, й

тихо гомонять чоловічі голоси. Трохи далі чути вже виразнішу розмову. Між розсувними віконницями крамниці світиться щілина. В крамниці сидить між паками вибивного ситцю купець із щетинястою бородою і втомленими очима й підбиває рахунки в книзі. Біля нього ще три вгорнені в біле постаті, що час від часу кидають слово. Купець занесе щось у книгу, тоді щось скаже, тоді рукою втре спітніле чоло. Спека на вузькій вулиці жахлива. А в крамницях вона, мабуть, і зовсім нестерпна. Однак робота не спинається: запис, горлове буркання й рух піднятої руки повторюються з точністю годинникового механізму.

Навпоперек вулиці, що веде до мечеті Вазір-Хана, лежить сонний поліцай без тюрбана на голові. Пасмо місячного світла падає йому на лоб і очі, але він і не ворухнеться. Вже близько північ, а спека начебто ще більшає. Майданчик перед мечеттю весь укритий тілами, і доводиться йти обережно, щоб ні на кого не наступити. Місячне світло посмугувало високий, оздоблений барвистим візерунком фасад мечеті широкими скісними смугами, і кожен сонний голуб у ніші чи закуточку стіни відкидає куцу, тупу тінь. Закутані в біле привиди зводяться мляво зі своїх сінників і пливуть у темні глибини будівлі. Чи не можна зійти на вершок великого мінарета й поглянути на місто звідти? В усякому разі, спробувати варт: може, двері на сходи не замкнено. Авжеж, не замкнено; але на порозі лежить у глибокому сні воротар, звернувши обличчя до місяця. Зачувши мою ходу, з його тюрбана вискакує паціок. Воротар буркає, розплющує на хвилюку очі, перевертається й знов засинає.

В чорних, як смола, лискучих стінах гвинтових сходів згромадилась уся спека доброго десятка палючих індійських літ. На півдорозі натикаюся на щось живе, тепле, в пір'ї; воно хроне. Приступка за

приступкою воно втікає від мене, лопочучи крильми, а нагорі виявляється жовтооким, сердитим шулікою. Десятки тих шулік сплять на цьому й на інших мінаретах і нижче, на банях мечетей. На такій височині вже чути ледь-ледь прохолодний чи бодай не такий гарячий вітрець; освіжені ним, гляньмо ж на Місто Страшної Ночі.

Картина для олівця Доре! Тема для пера Золя — оце видовище сну тисяч людей у місячному світлі й тінях. Усі покрівлі встелено чоловіками, жінками, дітьми, і повітря сповнене невизначеного шелесту. У Місті Страшної Ночі не знають спокою, та це й не диво. Диво те, що вони ще можуть хоч якось дихати. Коли пильно вдивлятись у те лежбище, можна побачити, що воно майже таке неспокійне, як і денний натовп. Тільки рух у ньому не такий помітний. Всюди, де падає яскраве світло, видно, що сонні перевертаються з боку на бік, зсовують постелі, знов поправляють їх. І в схожих на провалля подвір'ях такий самий рух.

Безжальний місяць виставляє все те на очі. Він показує й рівнину довкола міста, і вузьку, з долоною, смужечку Раві¹ ген за мурами. Показує врешті сплеск блискучого срібла на даху майже під самим мінаретом. Якийсь сердега встав вилити глек води на своє змучене спекою тіло, і до мого вуха долітає ледь чутний хлюпіт. Ще дві чи три душі в далеких закутках Міста Страшної Ночі наслідують його приклад, і вода блискає, мов сигнали геліографа. На лице місяця набігає хмаринка, і все місто з його жителями, тільки-но виразно вималюване чорним по білому, темнішає — видно лише чорні плями по ще чорнішому тлі. Та невпинний рух триває — зітхання великого міста, подоланого спекою, і людей, що марно шукають

¹ Раві — річка, на якій стоїть місто Лахор.

спочинку. То тільки жінки з простішого люду сплять на покрівлях. А яка ж має бути мука в заграбованих зананах¹, де ще блимають декілька світильників? На подвір'ї внизу чути чийсь ходу. То муедзин — ревний слуга божий; але й йому слід би ще годину тому бути тут, нагадати правовірним, що молитва краща за сон — той сон, який не хоче зійти на місце.

Хвилинку помарудившись перед дверима одного мінарета, муедзин зникає в ньому, а незабаром якесь немов бугаяче ревіння — чудовий, громовий бас — сповіщає, що він зійшов на верх мінарета. Певне, поклик його чути аж до берега змілілої Раві! Навіть здалеку, через широке подвір'я він приголомшує. Хмаринка пропливла, і муедзин вимальовується чорним силуетом на тлі неба. Вуха він затулив руками, і широкі груди його здіймаються й опадають — набравши повітря, він вигукує: «Аллах-о-акбар!»²; тоді замовкає, щоб другий муедзин десь у напрямі Золотої брами підхопив той поклик: «Аллах-о-акбар!» Іще й ще, всього чотири рази; і вже з десятків людей попідводилися з ліжок. «Свідчу, що нема бога, окрім бога!» Який чудесний то клич — це оповіщення віри, що опівночі десятками підіймає людей з ліжок! І ще раз громом лунають ті самі слова, і муедзин аж сам стрясється від моці свого голосу; а потім нічне повітря починає густі новим перегуком: «І Магомет пророк його!» Здається, наче муедзин кидає виклики далекому обрієві, де грають спалахи літніх блискавиць, як помах голого меча. Всі муедзини в місті кричать на повний голос, і люди на дахах потроху зводяться та стають навколішки молитися. По довгій паузі лунає останній поклик: «Ля іллаха іль Ал-

¹ З а н а н а — жіноча половина дому.

² А л л а х - о - а к б а р! — Аллах великий!

лах!»¹ — а потім знов спадає тиша, як пресувальна баба на паку бавовни.

Муедзин помацки спускається темними сходами і бурчить собі в бороду. Поминає вхідну арку й зникає. І на Місто Страшної Ночі налягає душне безгоміння. Шуліки на мінареті знов засинають і хропуть ще гучніш, гарячий вітрець то налітає, то ліниво стихає, а місяць сповзає вниз, до обрію. Спершися ліктями на парапет вежі, можна до самого ранку споглядати цей мордований спекою людський мурашник і чудуватися: «Як вони живуть там унизу? Про що думають? Коли вони пробудяться?» Знов чути плюскіт води з глеків, і тихе рипіння ліжок, пересовуваних у тінь чи на світло, і одноманітний бренькіт струн, притишений далечиною до жалібного стогону, а потім один раз тихе бурчання далекого грому. На подвір'ї мечеті воратар, що лежав на порозі мінарета, коли я заходив, ураз схоплюється, як несамовитий, здіймає над головою руки, щось белькоче і знов падає навзнаки. Приспаний хропінням шулік — вони хропуть, немов пересичені люди, — я западаю в неспокійну дрімоту, усвідомлюючи крізь неї, що вже минула третя година і що повітря ледь-ледь — тільки ледь-ледь — похолоднішало. Місто вже зовсім затихло, чутно тільки любовну пісню якогось бездомного пса. Ніде нічого, крім важкого, мертвого сну.

Потім настає неначе кілька тижнів темряви. Бо місяць зайшов. Навіть собаки стихли, і я чекаю, коли замріє на сході світанок, щоб тоді вертатися додому. Знов унизу човгають чийсь ноги. Настав час уранішнього заклику, і моя нічна прогулянка скінчилась. «Аллах-о-акбар! Аллах-о-акбар!» Небо на сході сіріє, а тоді шафраново жовтіє; налітає передсвітній вітер,

¹ Ля іллаха іль Аллах! — побожний вигук у магометан.

немовби муедзин викликав його, і Місто Страшної Ночі, як одна душа, підводиться зі свого ложа та звертає лице до прийдешнього дня. Разом із життям до міста вертаються й звуки. Зразу тихий шепіт, тоді басовитий стугін: згадайте, що вся людність на дахах. З повіками, обтяженими сном, я спускаюся з мінарета в подвір'ячко, тоді виходжу на майдан, де розбуджені вже попідводилися, поприбирали постелі і смакують дим першої вранішньої хукки. Недовга прохолода минулася, знов жарко, як і було.

— Може, сахіб, з ласки своєї, трохи оступиться?

Що це? В ранковій півсутині кілька чоловіків щось несуть на плечах, і я відступаю їм з дороги. То несуть спалювати мертву жінку, і хтось поруч мене каже:

— Вмерла опівночі від спеки.

Отже, це не тільки місто Ночі, а й місто Смерті.

БУНТАР МОТІ ГАДЖ

Був колись у Індії один плантатор, і захотів той плантатор розчистити ділянку лісу під кавові посадки. Як зрубали ліс і випалили підлісок, лишилися ще пеньки. Рвати їх динамітом — дорого, палити вогнем — занадто довго. Найкращий засіб корчувати пні — це цар усіх звірів, тобто слон. Він видирає їх із землі іклами, коли має ікла, а коли ні — висмикує за мотузку. Отож плантатор найняв слонів — по одному, по два, по три, — та й заходився корчувати. Найкращий з усіх слонів належав найгіршому з усіх погоничів, чи то махаутів, і звали ту чудову тварину Моті Гадж. Вона була цілковитою власністю свого махаута, чого ніколи не могло б статись за тубільної влади, бо Моті Гадж був воістину царський слон, і його назвисько в перекладі означає Перлина Слонів. Та країною правила Британія, і махаут Діса міг вільно користуватися своєю власністю. А він був велике ледащо. Заробивши своїм слоном досить грошей, він напивався і бив Моті Гаджа кілком від намету по ніжних ратицях передніх ніг. Одначе Моті Гадж у таких випадках не поривався розтоптати Дісу, бо знав, що після того биття Діса обійматиме його за хобот, плакатиме, називатиме любов'ю своєю, і життям, і печінкою своєї душі, і дасть йому випити. А Моті Гадж любив хмільне — найдужче арак, але пив і брагу з пальмового соку, коли не дадуть чого кращого. А потім Діса лягав спати між передніми ногами в Моті Гаджа: і, оскільки він здебільшого робив це серед шляху, а Моті Гадж вірно стерег його, не пропускаючи ні пішого, ні кінного, ні воза, то весь рух спинявся, поки Діса не зволить проспати.

Одначе вдень на плантації йому було не до сну: за- надто добра платня, щоб нею ризикувати. Діса сидів на шії в Моті Гаджа й поганяв його, а слон видирав із землі пеньки — бо він мав пару могутніх іклів — або ж висмикував їх мотузом, бо мав могутні плечі; а Діса стусав його ногами поза вухами та називав царем слонів. Увечері Моті Гадж запивав триста фунтів сві- жої зеленої паші квартою араку, і Діса теж випивав свою пайку, а тоді сидів та виспівував між передні- ми ногами в слона, поки наставав час спати. Раз на тиждень Діса водив Моті Гаджа до річки, там Моті Гадж блаженно простягався на мілкому, а Діса тер його кокосовим віхтем та цеглиною. Слон ніколи не плував важкого гупання цеглини з ляпанням віхтя, що було йому наказом перевернутися на другий бік. Потім Діса оглядав йому ноги, очі, вивертав величез- ні вуха — чи нема де виразок, запалення. Після того огляду обидва «верталися з піснею з моря» — Моті Гадж, чорний та лискучий, розмахував виломленою дванадцятифутовою гіллякою в хоботі, а Діса скручу- вав вузлом свої довгі мокрі патли.

Отак і тривало те мирне, добре оплачуване життя, поки Діса відчув, що йому вже знову хочеться напи- тися як слід. Йому кортіло справжньої пиятики. Бо невеличкі випивки, що ні до чого не приводили, тіль- ки виганяли з нього мужній дух.

Він пішов до хазяїна і, плачучи, сказав:

— Моя мати вмерла.

— Вона вже два місяці як умерла — ще на тій ді- лянці. І торік уже раз була вмерла, коли ти в мене працював,— відказав плантатор, що трохи знався на звичках своїх робітників.

— Ну, то тітка вмерла, а вона була мені однаково як мати! — заголосив Діса ще дужче.— По ній лиши- лось вісімнадцятеро малих дітей голодних, і хто ж їх

нагодує, як не я? — вигукував він, б'ючись головою об долівку.

— А звідки ти дізнався? — спитав плантатор.

— З листа, — відказав Діса.

— Таж пошти вже цілий тиждень не привозили! Йди працюй.

— На наше село страшна пошесть напала, й усі мої жінки вмирають! — заверещав Діса, тепер уже справді облившись сльозами.

— Покличте Чігуна, він з Дісиного села, — сказав хазяїн. — Чігуне, в оцього чоловіка є жінка?

— В оцього? — перепитав Чігун. — Та де! В нашому селі на нього жодна жінка й глянути не схоче. Краще вже за його слона заміж вийти!

І зневажливо пирхнув. А Діса все голосив.

— Гляди, бо перепаде, — сказав плантатор. — Іди до роботи!

— Ну, то я скажу правду, як перед богом, — у пориві натхнення пробелькотів Діса. — Я не напивався вже два місяці. Я хочу піти, щоб надудлитися як слід десь далі звідси, від цієї священної ділянки, й не наробити тут бешкету.

На хазяїновому обличчі майнула усмішка.

— Коли вже ти, Дісо, сказав правду, — промовив він, — то я б радий тебе відпустити, якби ж тільки хто міг дати раду твоєму слонові без тебе. Ти ж знаєш, що він тільки тебе слухається.

— Щоб ви, сяйво небесне, сорок тисяч років жили! Я ж піду тільки на десять маленьких деньочків. А потім повернуся, вірою своєю, і честю, й душею присягаюсь. А на цей коротенький час... чи дозволить мені неборожденний покликати Моті Гаджа?

Діставши дозвіл, махаут пронизливо крикнув, і на відповідь могутній іклач вплив із холодку під купою дерев, де він посипав себе пилукою, дожидаючи володаря.

— Світло мого серця, захиснику п'яних, горо сили, схили своє вухо! — сказав Діса, ставши перед ним.

Моті Гадж схилив до нього вухо й привітав його хоботом.

— Я йду, — сказав Діса.

Моті Гадж блиснув очима. Він любив тинятись без діла, як і його хазяїн. Адже тоді можна зривати понад дорогою то се, то те смачненьке.

— А ти, стара сердита свинюко, зостанешся тут і працюватимеш.

Блиск у очах Моті Гаджа погас, хоч слон і силкувався не показувати невдоволення. Він ненавидів корчувати пні, бо в нього тоді боліли ікла...

— Я піду на десять днів, солодкий мій! Підійми праву передню ногу, і я це тобі закарбую на ній, ти, кострубата жабо з висохлої ковбані! — Діса взяв кілок від намету й десять разів ударив Моті Гаджа по ратиці. Слон хоркнув і переступив з ноги на ногу.

— Десять днів, — сказав Діса ще раз, — ти працюватимеш, тягатимеш колоди й корчуватимеш пеньки, а Чігун, оцей от чоловік, тобі наказуватиме. Підними Чігуна й посади собі на шию!

Моті Гадж загнув хобота гаком, Чігун поставив туди ногу, і слон підкинув його собі на шию. Діса подав Чігунові важкий анкас — залізне слоняче стрекало.

Чігун гепнув ним по Моті Гаджевій голові, як мостильник гепає молотком по каменюці.

Моті Гадж засурмив.

— Тихо, ти, вепре з дикої пупці! Чігун буде твій махаут на десять днів. А зараз попрощаймося, серце моє! Царю мій, владарю мій! Самоцвіте між слонів, лілес табуна, бережи своє неоціненне здоров'я і будь чемним слоном. Прощай!

Моті Гадж обвив Дісу хоботом і двічі підняв його вгору. Така була в нього манера прощатися.

— Тепер він працюватиме,— сказав Діса хазяїнові.— Можна мені йти?

Плантатор кивнув головою, і Діса щез у лісі. А Моті Гадж вернувся тягати пеньки.

Чігун був з ним дуже ласкавий, та однаково він почував себе самотнім і нещасним. Чігун дав йому грудку смачних приправ і чухав його під губою. Чігунів малий синочок ластився до нього ввечері, а Чігунова жінка називала його «рідненький мій»; та Моті Гадж був старий парубок натурою, як і Діса. Він не розумів принад родинного життя. Він скучав за світлом очей своїх, за вечірньою квартою араку і за п'яною дрімотою, за шаленими побоями і за шаленими пестоцями.

Одначе працював він добре, і плантатор дивом дивувався. А Діса тинявся дорогами, поки спіткав весільну процесію із своєї касты, пристав до неї і в гульні, танцях, пиятиці врешті згубив лік дням.

Зазоріло на одинадцятий день, а Діса не вернувся. Моті Гаджа відв'язали з припони до денної праці. Він вийшов із загороди, оглянувся довкола, знизав плечима і подався геть, мов за якимось своїм ділом.

— Гей! Агей! Вернися! — загорлав Чігун.— Вернись та посади мене собі на шию, виплодку гори! Вернись, квітко пагорбів! Окрасо Індії, спинись, бо я повідбиваю всі ратиці на твоїх товстих ногах!

Моті Гадж тільки тихенько забурчав, але не послухався. Чігун наздогнав його з мотузкою і наливав. Та слон наставив уперед вуха, а погонич знав, що це означає, хоча й пробував ще вгамувати слона погрозами.

— Ану, не дуже в мене! — крикнув він.— Гайда до загороди, бісів сину!

— Гр-р-румф! — відповів слон, і цього, разом з нашорошеними вухами, було досить.

Моті Гадж, так би мовити, заклав руки в кишені й пішов тинятися по вирубці, жуючи гілку — ніби це він

копирсався в зубах — та глузуючи з решти слонів, що саме взялись до роботи.

Чігун доповів про все хазяїнові, і той вибіг надвір, люто ляскаючи собачим батіжком. Моті Гадж ушанував білого чоловіка тим, що з грізним «гр-р-румф!» прогнав його чверть милі по вирубці і загнав на веранду, а тоді спинився перед домом, аж трусячись увесь зі сміху, як уміють слони.

— Налупцюймо його,— сказав плантатор.— Треба дати йому такої прочуханки, щоб пам'ятав. Дай Кала Нагові й Назімові по дванадцять футів ланцюга, і нехай відважать йому разів з двадцять.

Кала Наг — тобто Чорний Змії — і Назім були два найбільші слони в табуні, і одним з їхніх обов'язків було виконувати суворіші покарання, бо ж людина неспроможна як слід побити слона.

Вони взяли в хоботи по уривку ланцюга і, брязко-чучи ними, посунули до Моті Гаджа, щоб узяти його в шори з двох боків. Моті Гадж іще зроду, за всі свої тридцять дев'ять років, не куштував ланцюгів, то й надалі не мав охоти. Отож він чекав, крутячи головою на обидва боки та приміряючись, куди можна глибше всадити ікло в гладкий Кала Нагів бік. Кала Наг не мав іклів, і хоча ніс у хоботі ланцюг — знак влади,— та в останню хвилину обминув Моті Гаджа зда-леченька, вдаючи, ніби носиться з ланцюгом так, для забавки. Назім теж повернувся й рушив назад. Того ранку йому не хотілося битись; отож Моті Гадж зостався сам, з нашорошеними вухами.

Хазяїн, побачивши, що нічого не вдіє, дав слонові спокій, і Моті Гадж подався назад — з власної охоти інспектувати вирубку. Неприв'язаному слонові, що не хоче працювати, не легше дати раду, ніж вісімдесятитонній гарматі, що під час бурі зірвалася зі свого місця на кораблі. Він плескав старих друзів по спині та допитувався, чи легко вириваються пеньки; він те-

ревенив про тяжку працю та про невід'ємне право слонів на довгий обідній відпочинок; і отак, тиняючись по ділянці, підривав лад у праці аж до вечора, а тоді прийшов до загороди вечеряти.

— Як не хочеш працювати, то не дістанеш і їсти,— сердито сказав Чігун.— Ти дикий слон, а зовсім не вчений. Іди собі до свого лісу.

Чігунове брунатне хлоп'ятко качалось по долівці в халупі й простягало товстенські рученята до здоровезної тіні за дверима. Моті Гадж добре знав, що це маля для Чігуна дорожче за все на світі. Він простяг до нього хобота з таким знадливым гачечком на кінці, і брунатне хлоп'я, завищавши, вчепилося в нього. А Моті Гадж ураз підхопив маля й підняв у повітря ф'ютів на дванадцять над батьковою головою.

— Великий боже! — закричав Чігун.— Зараз дам тобі найкращих коржів, дві п'яді завбільшки, цілих дванадцять, намочених у ромі, й двісті фунтів свіжої, шийно накошеної цукрової тростини! Тільки, будь ласка, поклади обережненько додолу оте нікчемне дитинча, що дорожче мені за моє життя!

Моті Гадж дбайливо вмовив брунатне малятко в себе між передніми ногами, що могли б розтоптати на трісочки всю Чігунову халупу, і став дожидатись вечері. А як її принесли, хлоп'я відповзло геть. Наївшись, Моті Гадж задрімав. Йому приснився Діса.

Одна з багатьох таємниць, пов'язаних зі слонами,— це те, що при такому величезному тілі вони потребують сну менше, ніж будь-яке інше створіння. Їм досить чотирьох чи п'яти годин на добу: дві години до півночі на одному боці та дві після півночі на другому. Решту ночі вони пасуться, товчуться й подовгу бурчать про щось самі до себе.

Отож опівночі Моті Гадж вибрався з загороди, бо йому набігло на думку, що Діса, може, лежить десь п'яний у темному лісі й нікому його охороняти. І він

цілу ніч гасав по кущах, сурмлячи в хобот та ляпаючи вухами. Він спускався до річки й довго ревів над мілинами, де Діса звичайно купав його, але відповіді не було. Знайти Дісу він не зміг, зате побудив усіх слонів на вирубці й трохи не на смерть перелякав якихось циган у лісі.

Вранці Діса прийшов на плантацію. Він увесь час пиячив без просипу й тепер був певен, що йому нагорить за те, що не вернувся вчасно. У нього вирвалося зітхання полегкості, коли він побачив, що хазяїнів будиночок і вся плантація ціла, бо він трохи знав вдачу Моті Гаджа; а тоді він став перед очі плантаторів, раз у раз кланяючись та вибріхуючись на всі лади. Моті Гадж тим часом вернувся до своєї загороди по сніданок, бо виголодався, набігавшись за ніч.

— Поклич свого слона,— сказав плантатор, і Діса щось гукнув тією таємничою мовою, про яку махаути кажуть, ніби вона виникла у Китаї, ще на початку світу, коли не люди, а слони були панами. Моті Гадж почув його й підійшов. Слони не вміють бігати чвалом. Вони ходять або трюхикають, повільніше або хутчіше. Якби слон захотів наздогнати кур'єрський поїзд, він би не побіг чвалом, але поїзд наздогнав би. Отож Моті Гадж опинився біля плантаторових дверей трохи не раніш, ніж Чігун помітив, що він вийшов із загороди. Він кинувся Дісі в обійми, радісно сурмлячи, і обидва, чоловік і слон, у ревних сльозах заходились обмацувати один одного з голови до п'ят, щоб пересвідчитись, чи вони цілі.

— А тепер ходімо до роботи,— сказав Діса.— Підійми мене, сину мій, радість моя!

Моті Гадж закинув його собі на шию, і вони вдвох подались вишукувати трудніших пеньків.

А хазяїн з подиву навіть не дуже розсердився на махаута.

БІМІ

Початок розмові поклав орангутанг у великій залізній клітці, принайтовленій до загородки для овець. Ніч була парка, і коли ми з Гансом Брайтманом проходили повз клітку, тягнучи свої постелі на форпик, він підвівся й непристойно заджерготів. Його спіймали десь на Малайському архіпелазі й везли показувати англійцям — шилінг за квиток. Чотири дні він безперестану метався, торсав товсті залізні прuti своєї в'язниці й мало не вбив матроса-індійця, що необачно ступив туди, куди діставала довга волохата лапа.

— Тобі, друже мій, не завадило б трохи морської хвороби,— сказав Брайтман, зупинившись біля клітки.— В твоєму Космосі забагато Его.

Орангутанг ліниво простромив лапу між прутами. Годі було повірити, що він може так блискавично, мов змія, шарпнутись до німцевих грудей. Тонкий шовк піжами луснув, Ганс байдуже ступив назад і відірвав банан від грона, що висіло коло шлюпки.

— Забагато Его,— ще раз сказав він, облупивши банан і простягаючи його полоненому дияволу, що шматував клопоть шовку.

Ми розстелили постелі на носі пароплава серед сонних матросів-індійців, щоб нас хоч трохи обвівало зустрічним вітром від руху судна. Море було наче сиза олія, але під форштевнем, утікаючи назад, у темноту, воно загорялося струменями тьмяного полум'я. Десь далеко бушувала гроза: на обрії блискало. Корабельна корова, пригнічена спекою й запахом звіра в клітці, час від часу тужливо мукала, і щогодини в тон їй озивався на оклик з містка вахтовий матрос. Ви-

разно було чути важкий стугін парової машини, і тільки брязкіт ковша зі шлаком, що висипався за борт, переривав цю плетеницю приглушених звуків. Ганс ліг поруч мене й закупив перед сном сигару. Це, звичайно, схиляло погомоніти. Ганс мав заспокійливий, ніби шум моря, голос і запас оповідань, невичерпний, як саме море,— бо фак його був мандрувати по світу й збирати орхідеї, диких тварин та етнографічні пам'ятки для німецьких і американських замовців. Спалахувала й пригасала в присмерку жарина його сигари, речення лилося за реченням, і незабаром мене охопила дрімота. Орангутанг, розтривожений якимись снами про ліси й про волю, завив, мов грішна душа в чистилищі, й шалено заторсав пруту клітки.

— Якби він зараз вийшов, від нас би мало що лишилося,— ліниво промовив Ганс.— Гарно кричить. Дивіться, я зараз буду його вгамувати, коли він трохи затишне.

Крик на мить змовк, і з Гансових уст почулося зміїне сичання, таке природне, що я ледь не схопився. Протяглий звук, від якого хололо серце, поплив над палубою, і орангутанг кинув торгати пруту. Він тремтів від нестямного жаху.

— Я його спинив,— сказав Ганс.— Мене навчили ця штука в Могун Танджунзі, коли я ловив маленькі мавпочки для Берліна. Всі на світі бояться мавпочок, крім змії. Ось я й удаю змія проти мавпочка, і вона зовсім холодне. В його Космосі забагато Его. Це така натура у мавп. Ви спите, чи ви хочете послухати, і тоді я вам розкажу історія, така, що ви не повірите?

— Нема на світі такої історії, щоб я не повірив,— відповів я.

— Коли ви навчилися вірити, то вже дечого навчилися у житті. Ну, то я зараз буду випробовувати ваша віра. Слухайте ж. Коли я ці маленькі мавпочки збирав у сімдесятому чи вісімдесятому році на островах

архіпелагу, он там, де темно,— він показав на південь, у той бік, де лежала Нова Гвінея.— *Mein Gott!*¹ Краще живі чорти збирати, ніж ці мавпочки. То вони вам пальці відкушують, то вмирають від ностальгії — туга за рідним краєм, бо в них недосконала душа, що спинилась у розвитку на півдорозі, і — забагато Его. Я там пробув майже рік і зустрічався там із чоловіком на ім'я Бертран. Він був француз і непогана людина — наскрізь натураліст. Кажали, ніби він утікав з каторга, та він був натураліст, і з мене цього досить. Він викликав з лісу всі живі створіння, і вони виходили. Я казав, що він святий Франціск Ассізький у новому втіленні, а він сміявся й казав, що ніколи не проповідував рибам. Він продавав їх за трепанг — *bêche-de-mer*.

І цей чоловік, що був король приборкувачів, він мав у своєму домі отакий самісінько, як цей диявол у клітці, великий орангутанг, що думав, ніби він людина. Він його знайшов, коли він був ще дитина, той орангутанг, і він був дитя й брат і *komische Oper*² для Бертрана. Він мав у його домі власна кімната, не клітка — кімната, з ліжком і простирадлами, і він лежав у ліжку, і вставляв уранці, і курив своя сигара, і їв свій обід з Бертраном, і гуляв з ним попідруч — страхіття! *Herrgott!*³ Я бачив, як цей звір розсідався в кріслі й реготав, коли Бертран жартував з мене. Він був не звір, він був людина: він говорив з Бертраном, і Бертран його розумів — я сам бачив. І він завжди був чемний зі мною, якщо тільки я не говорив занадто довго з Бертраном, а зовсім не говорив з ним. Тоді він мене відтягував — великий чорний диявол — своїми здоровезними лапами, наче я дитина. Він був

¹ Боже мій! (Нім.)

² Комічна опера (нім.).

³ Господи боже! (Нім.)

не звір, він був людина. Я це зрозумів, ще як не знав його й трьох місяців,— і Бертран теж розумів; а Бімі, орангутанг із сигарою в вовчих зубах із сині ясна, розумів нас обох.

Я був там рік — там і на інших островах — коли шукав мавпи, коли метелики й орхідеї. Якось Бертран мені каже, що одружиться, бо знайшов собі славна дівчина, і питає, як мені подобається ця думка — одружитися. Я нічого не сказав, бо це не я думав женитись. Тоді він почав залицятись до та дівчина, вона була дуже гарненька — метиска від француза й тубілки. Ви маєте вогонь прикурити? Погасло? Дуже гарненька. Але я кажу: «А ви подумали про Бімі? Він же й мене відтягує, коли я з вами говорю; а що він зробить із ваша дружина? Він її на шматки роздере. На вашому місці, Бертрane, я б подарував своїй дружині на весілля опудало Бімі». Я вже тоді дещо знав про ця мавпяча публіка. «Застрелити його?» — каже Бертран. «Це ваш звір,— кажу я,— якби він був мій, то вже був би застрелений».

І враз я відчув на своїй потилиці пальці Бімі. Mein Gott! Ви чуєте, він тими пальцями говорив. То був глухоніми́й алфавіт, та й годі. Він узяв мене своєю волохатою рукою за шию, задер мені голову й глянув у вічі — перевірити, чи я його мову зрозумів так добре, як він мою.

«От бачте! — каже Бертран.— Він вас обнімає, а ви його хочете застрелити? Чисто тевтонська невдячність!»

Та я знав, що зробив Бімі своїм смертельним ворогом, бо його пальці казали вбивство мені в потилицю. Наступного разу, коли я бачив Бімі, то мав на поясі пістолет, і він до нього доторкнувся, а я відкрив затвор — показати, що пістолет заряджений. Він бачив, як у лісі вбивають мавпочки, і він зрозумів.

Одне слово, Бертран одружився й зовсім забув про

Бімі, що бігав сам по березі з половиною людської душі в своєму животі. Я бачив, як він там бігав, і хав гілляку, й гатив нею по піску, поки виходила яма, велика, наче могила. І я кажу Бертранові: «Заради всього на світі, вбий Бімі. Він знавіснів з ревнощів».

Бертран сказав: «Він зовсім не знавіснів. Він слухається й любить мою дружину, і коли вона скаже, приносить їй капці»,— і подивився на свою дружину в другий кінець кімната. Вона була дуже гарненька.

Тоді я йому сказав: «Ти думаєш, що знаєш мавпи і оцього звірюку, що доводить себе на пісках до нестями, бо ти з ним не розмовляєш? Застрель його, коли він вернеться в дім, бо він має в своїх очах вогонь, що промовляє вбивство — убивство». Бімі прийшов у дім, та в очах у нього не було вогню. Він був схований — підступно, о, підступно,— і він приніс Бертрановій дружині капці, а Бертран — він обернувся до мене й каже: «Невже ти краще пізнав його за дев'ять місяців, ніж я за дванадцять років? Хіба дитина заріже свій батько? Я вигодував його, і він моя дитина. Більше не кажи таких дурниць моїй дружині й мені».

Другого дня Бертран прийшов до мене в дім — допомогти мені робити дерев'яні ящики для зразків, і він мені сказав, що лишив тим часом дружину з Бімі в садку. Тоді я швидко кінчаю свої ящики й кажу: «Ходімо до тебе, чогось вип'ємо». Він засміявся й каже: «Ходімо, пересохлий».

Його дружина не була в садку, і Бімі не прийшов, коли Бертран покликав. І дружина не прийшла, коли він покликав, і він почав стукати в її спальня, що була міцно зачинена — замкнена. Тоді він подивився на мене, і обличчя в нього було біле. Я зламав двері плечем, і в пальмовій покрівлі була отакенна дірка, і на підлогу світило сонце. Ви коли бачили папір у кошику для сміття або карти, розкидані по столу під час вісту? Ніякої дружини не видно було. Чуєте, в кім-

наті не було нічого схожого на жінку. Тільки якась маса на підлозі, і більше нічого. Я подивився на це, і мені стало дуже погано; але Бертран — він дивився трохи довше на те, що було на підлозі, на стінах, і на дірку в покрівлі. Потім він почав сміятись, так лагідно й тихо, і я зрозумів, що він, слава богу, збожеволів. Зовсім не плакав, зовсім не молився. Стояв нерухомо в дверях і сміявся сам до себе. Потім сказав: «Вона замкнулась у кімнаті, а він зірвав покрівлю. *Fi donc*. Саме так. Ми полагодимо покрівлю й діждемося Бімі. Він неодмінно прийде».

Ви чуєте, після того ми знов зробили з кімнати кімнату, ми чекали в тому домі десять днів і разів зо два бачили, як Бімі трохи виходив з лісу. Він боявся, бо негарно зробив. На десятий день, коли він підійшов подивитися, Бертран його покликав, і Бімі побіг вистрибом по берегу і кричав, а в руці мав довге пасмо чорного волосся. Тоді Бертран сміється й каже: «*Fi donc!*» — наче він просто розбив склянку на столі, і Бімі підходив ближче, бо Бертран говорив таким ніжним солодким голосом і сміявся сам до себе. Три дні він упадав коло Бімі, бо Бімі не давав до себе доторкнутися. Потім Бімі сів обідати з нами за один стіл, і шерсть на руках у нього була вся чорна й цупка від... від того, що на тих руках засохло. Бертран підливав йому сангарі, поки Бімі не став п'яний і дурний, і тоді...

Ганс замовк, пахкаючи сигарою.

— І що тоді? — спитав я.

— І тоді Бертран убивав його голими руками, а я пішов погуляти по березі. То була Бертранова особиста справа. Коли я прийшов, мавпа Бімі був мертвий, а Бертран — він помирав на ньому; але він іще трошки тихо сміявся, і він був зовсім задоволений. Адже ви знаєте формула сили орангутанга проти людини: це

сім до одного. А Бертран — він убивав Бімі тим, чим його озброїв господь. Це чудо.

У клітці знову знявся пекельний гвалт.

— Ага! Наш приятель ще має в своєму Космосі за багато Его. Замовкни, ти!

Ганс засичав протягло й злісно. Ми почули, як великий звір затремтів у своїй клітці.

— Але чому, скажіть ради бога, чому ви не допомогли Бертранові й дали йому загинути? — спитав я.

— Друже мій,— відказав Ганс, уможуячись на постелі вигідніше,— навіть мені було не дуже приємно, що я мушу жити після того, як бачив ту кімнату з діркою в покрівлі. А Бертран — він був її чоловік. На добраніч вам.

БУДІВНИКИ МОСТУ

Інженер Фіндлейсон з департаменту громадських робіт сподівався одержати щонайменш орден Індійської імперії, а мріяв він про «Зірку Індії». Але його друзі казали йому, що він заслужив і більшого. Три роки він терпів спеку і холод, розчарування, невгоди й нестатки, небезпеки і хвороби, ніс відповідальність майже надмірну для пліч однієї людини; і всі три роки день за днем виростав під його керівництвом Кашійський міст¹ через Ганг.

І ось, коли все буде гаразд, менше як через три місяці його вельможність віце-король Індії урочисто відкриє міст, його освятить архієпископ, по ньому перейде перший поїзд із солдатами, а потім виголошуватимуть промови.

Сидячи в дрезині, на тимчасовій колії, прокладеній понад одним з обмурованих каменем берегових укосів, що тяглися по обох берегах на три милі в обидва боки від мосту, інженер Фіндлейсон уже дозволив собі думати про кінець. Разом з під'їздами витвір його простягався майже на дві милі — міст із фермами його власної конструкції, на двадцяти семи цегляних биках. Кожний бик, облицьований червоним агреським каменем, мав двадцять чотири фути в поперечнику і на вісімдесят футів заглиблювався в пливучі піски дна Гангу. Над биками тягся залізничний поміст п'ятнадцять футів завширшки, а над ним — вісімнадцятифутова вазова дорога з містками для пішоходів по оби-

¹ К а ш і — стародавня назва міста Віранаші, чи Бенареса.

два боки. На обох кінцях мосту височіли червоні цегляні башти з рушничними бійницями і амбразурами для гармат, і насипи залізниці були доведені вже до їхніх підніжжів. Кінці тих насипів аж кишіли сотнями віслючків, що спиналися по схилах із глибочезної ями кар'єру, несучи на спинах мішки з землею, і гаряче полуднєве повітря гуло від тупоту їхніх копирс, і ляскання палиць погоничів, і шурхоту землі, яка висипалася з мішків. Річка зовсім зміліла; на сліпучо-білому піску між трьома середніми биками стояли присадкуваті кліті зі шпал, набиті й обмазані глиною: вони підпирали останні ще не приклепані ферми. Через неширокий стрижень річки, ще не випитий посухою, ходив туди й сюди по естакаді на палях паровий кран і переносив на місце залізні штаби, чачкаючи, задкуючи, хоркаючи, наче слон на складі дерева. Душсто клепальників роїлись на бічних штабах ферм і на залізному перекритті рейкової колії, звішувалися з невидимих здалеку риштовань під фермами, тислися на вершках биків, сиділи верхи на кронштейнах пішохідних містків, і вогонь у їхніх горнах та снопи іскор з-під молотків здавалися блідо-жовтими під сліпучим сонцем. З усіх боків — зі сходу, з заходу, з півночі, з півдня — по допоміжних коліях понад річкою сновигали, грюкотіли й свистіли паровози, тягли за собою платформи бурого та білого каменю, тоді борти платформ відкидались, і ще й ще тисячі тонн каменю грукотіли вниз на укоси, щоб держати річку в покорі.

Інженер Фіндлейсон обернувся й поглянув на довколишній край, вигляд якого він так змінив на сім миль навкруг. Озирнувся на гомінке селище, де жило п'ять тисяч його робітників, тоді скинув оком угору й униз по річці, на насипи й піски, і через річку, до далеких биків, що маліли з відстанню, повиті імлою, і вгору на вартові башти — тільки він сам знав, які вони міцні, — і зітхнув задоволено, побачивши, що діло

його вдалося добре. Перед ним стояв, осяяний сонцем, його міст, майже готовий — лишилось тижнів кілька роботи на фермах трьох середніх прогонів. Його міст, неоковирний, бридкий, як первородний гріх, але п а к к а — тривкий, такий, що стоятиме, коли згасне й сама пам'ять по будівникові, коли люди забудуть, що оці знамениті ферми колись називалися фермами системи Фіндлейсона. По суті, діло було зроблено.

Понад рейками прискакав на невеличкому, рідкохвостому кабульському конику, так уже привченому бігати по шпалах, що пробіг би й по драбині, Фіндлейсонів помічник Гічкок і кивнув начальникові головою.

— Ось-ось уже,— сказав він, усміхнувшись.

— І я про це думав,— відповів Фіндлейсон.— Непоганий шмат роботи, як на двох чоловік, еге?

— Яких двох! Півтора. Господи, яке з мене було тоді щеня, коли я, тільки-но вискочивши з Куперс-Гілу¹, прибув на будівництво!

Гічкок почував себе дуже змужнілим, набравшись за минулі три роки багатого досвіду, що навчив його нести тягар влади й відповідальності.

— Та ні, не щеня, скоріше лошатко,— відказав Фіндлейсон.— Як-то вам сподобається повернення до кабінетної роботи, коли цю докінчимо!

— Хай їй абищо! — вигукнув молодик, а тоді, глянувши в той бік, куди дивився Фіндлейсон, промурмотів: — Добре вийшов, чортяка, еге?

«Мабуть, я zostавлю тебе й далі при собі,— подумав Фіндлейсон.— Шкода такого хлопця комусь віддавати. Був ти «щенья», а тепер ти помічник, мій особистий помічник, і в Шімлі ним будеш, коли тільки я заслужу якоїсь шани за оцей міст».

¹ Куперс-Гіл — технічна школа в Англії, поблизу міста Віндзора, що готувала інженерів-будівельників для Британської Індії.

Справді, весь тягар будівництва лежав на плечах Фіндлейсона та Гічкока. Інженер умисне вибрав такого недосвідченого хлопця, щоб виховати собі помічника, якого сам хотів. Було в них ще з півсотні майстрів-європейців, монтажників і клепальників, позичених із залізничних майстерень, та з двадцят�о десятників, білих і метисів, що керували загонами чорноробів,— але вони обидва добре знали, як мало можна покластись на підлеглих. Численні випробування в раптових аваріях, коли зсувалися залізні балки, рвались канати, ламалися крани чи розливалась річка, не виявили поміж них жодної людини, яку Фіндлейсон і Гічкок визнали б гідною тягти таке ярмо, як тягли вони самі, отож вони могли покладатись тільки один на одного. Фіндлейсон згадував усю історію будівництва з самого початку: і як одним махом було зведено нанівець кілька місяців проектної роботи, бо уряд Індійської імперії в останню хвилину вирішив розширити міст на два фути — певне, гадаючи, що мости вирізують ножицями з паперу,— і таким чином пустив на вітер добрих пів-акра розрахунків — тоді Гічкок, ще не звиклий до таких розчарувань, сховав обличчя в долоні й заплакав; і до нестями прикрі затримки з виконанням замовлень у Англії; і нескінченні листи з натяками на щедрі хабарі, коли буде прийнято одну, одну-єдину партію матеріалів непевної якості; і відверту війну, що розгорілася вслід за відмовою; і чемний, обережний саботаж замовлень, що тягся за тією війною, аж поки Гічкок, склавши докупи дві місячні відпустки та випросивши у Фіндлейсона ще десять днів і витративши свої скромні заощадження за цілий рік, подався до Лондона і там, як він сам запевняв і як підтвердили дальші надходження матеріалів, нагнав страху божого на чоловіка такого могутнього, що він боявся самого тільки парламенту і відверто тим хвалився, аж поки Гічкок насів на нього за його влас-

ним обіднім столом і він таки злякався Кашійського мосту й тих, хто говорив від його імені! Потім одної ночі до селища при будівництві вдерлась холера, а за холерою по ньому вдарила чорна віспа. Пропасниця — та не покидала їх ніколи. Щоб легше було порядкувати в селищі, Гічкокові виклопотали чин судді третього класу з правом присуджувати тілесну кару, і Фіндлейсон задоволено спостерігав, як помірно користується він своєю владою, зважуючи, за що слід покарати, а що й пробачити. Довго, довго витав у спогадах Фіндлейсон — згадував і бурі, і раптові повені, і смерть у всяких виглядах і подобах; і страшний, нестямний гнів на бюрократичну тяганину, яка може звести з розуму того, хто знає, що в нього повно важливіших справ; посуха, клопоти санітарні і фінансові; народини, весілля, похорони і чвари в селищі, де жило двадцять каст, що ворогували між собою; суперечки, догани, умовляння; і безпросвітний відчай, що поймає людину, і вона тоді мусить бути вдячна за те, що рушниця її лежить розібрана в футлярі. А за всім тим виростав чорний кістяк Кашійського мосту — штаба за штабою, ферма за фермою, прогін за прогоном,— і кожен його бик нагадував про Гічкока, на все придатного помічника, що з самого початку і до оцього от кінця ні разу не сплехував, не підвів начальника.

Отож міст був ділом двох чоловік — якщо не рахувати Піру, а Піру, звичайно, сам себе рахував. Він був лашкар, кхервар з-під Булсара¹, знайомий з усіма портами від Рокгемптона² до Лондона; він дослужився до серанга³ на суднах Британської Індії, одначе, знудившись тісним корабельним світом та необхід-

¹ Я ш к а р — матрос; к х е р в а р и — одна з народностей Індії; Б у л с а р — порт на північ від Бомбея.

² Р о к г е м п т о н — порт на східному узбережжі Австралії.

³ С е р а н г — боцман.

ністю чисто одягатись, покинув морську службу і зі-
йшов на суходіл, де він зі своїм досвідом не міг зо-
статись без роботи. Він умів так майстерно обдувати
талями і підіймати великі тягарі, що вартий був тро-
хи не будь-якої платні, яку б йому заманулося попро-
сити; одначе платню бригадирам-тубільцям установ-
лює звичай, і таким чином Піру не добирав багато
срібних рупій до своєї справжньої вартості. Ані пруд-
ка вода, ані будь-яка височина не лякали його, і, як
колишній серанг, він умів держати в руках владу. Не
було залізяки такої важкої чи так незручно покладе-
ної, щоб Піру не зумів її підняти, змайструвавши
систему блоків — обвислий, кособокий пристрій, споруд-
жений зі страшним галасом, але для свого призначен-
ня придатний якнайкраще. Не хто як Піру одного
разу врятував ферму сьомого прогону, коли новий дро-
тяний трос застряг у блоці крана і здоровезна заліз-
на плита зависла в повітрі, переважившись на один
бік і загрожуючи вислизнути зі стропів. Робітники-ту-
більці перелякано зарепетували; тавровою балкою,
що впала згори, перебило Гічкокові праву руку, але
він пристібнув її до тіла і зомлів, а опритомнівши, чо-
тири години керував роботою, аж поки Піру гукнув з
вершечка крана: «Все гаразд!» — і плита лягла на
своє місце. Ніхто не вмів краще за серанга Піру стро-
пити, і розчалювати, і найтовити, і орудувати колово-
ротами, і вправно витягати з кар'єра паровози, що па-
дали туди, а коли треба — роздягтися, пірнути й по-
дивитись, чи не підрила прудка течія Матері Ганги
бетонних блоків довкола основи бика, або ж у буря-
ну мусонну ніч попливти човном проти води і потім
доповісти про стан берегових укосів. Він не боявся
втручатись у «військові ради» Фіндлейсона з Гічкоком
і тлумачив, яких вузлів чи скріплень краще ужити,
а коли, бувало, забракне слів у його чудернацькій
англійській мові або ще чуднішій лінгва-фран-

ка — суміші португальської з малайською, — хапав мотузку і показував наочно. Піру сам собі добрав бригаду такелажників — якихось таємничих земляків з Кач-Мандві¹, що їх стягував до себе місяць за місяцем і випробував якнайсуворіше. Ніяке родичівство чи земляцтво не могло примусити Піру держати в бригаді робітника не досить сильного чи не досить міцного на голову.

— Моя честь — честь цього мосту, — звичайно казав він тому, кого збирався прогнати. — Яке мені діло до твоєї честі? Іди наймись на пароплав, бо ти більш ні на що не годишся.

Купка хатин, де Піру жив зі своєю ватагою такелажників, обступала злиденне житло морського жреця. Той жрець, щоправда, зроду не плавав по Чорній воді, однак його обрали за посередника між собою і богами два покоління морських блукачів, які не сприйняли ні науки портових місій, ні жодного з тих віровчень, що їх накидають морякам різні релігійні агентства по берегах Темзи. Жерцеві не було ніякого діла до їхньої касты — та, власне, й ні до чого. Він їв те, що пожертвує йому паства, спав, курив, тоді знову спав — «бо він дуже святий чоловік, — казав Піру, що доправив його сюди за тисячу миль. — Він не дивляється, що ти їси, аби лиш не коров'яче м'ясо, і це добре, бо на землі ми, кхервари, молимося Шіві, але в морі, на судах компанії, ми повинні коритись наказам б а р а - м а л у м а² (тобто старшого помічника капітана), а на цьому мосту слухаємося того, що скаже Фінлінсон-сахіб».

Того дня Фінлінсон-сахіб наказав здійснити риптовання з вартової башти правого берега, і Піру з товаришами відривали та спускали додолу бамбукові

¹ Кач-Мандві — місто на півострові Кач, на заході Індії.

² Бара-малум — дослівно «дуже тямущий».

стояки і дошки так хутко, як, бувало, колись розвантажували каботажні судна.

Зі своєї дрезини інженер чув посвисти срібної серангової дудки і вищання та стук блоків. Піру стояв на самому верху башти, у синіх матроських да н г р і¹, і коли Фіндлейсон насварився на нього рукою — будь, мовляв, обережний, бо твоє життя не таке, щоб ним розкидатись, — він схопився за останній стояк і, поморяцькому наставивши дашком долоню над очима, відповів протяглим покликом вахтового на баку: «Х а м д е к х т а г е!» — «Я пильную!»

Фіндлейсон засміявся, а потім зітхнув. Він уже кілька років не бачив пароплава і страшенно скучив за батьківщиною. Коли дрезина проходила під баштою, Піру спустився вниз по тросу, наче мавпа, і гукнув:

— А гарно тепер, еге, сахібе? Наш міст ледь-ледь не готовий. Як ви гадаєте, що скаже Матір Ганга, коли рейки побіжать через неї?

— Досі вона небагато казала. Як нас що й загаювало, то не Матір Ганга.

— А їй ніколи не пізно. Одначе були загайки і через неї. Хіба сахіб забув осінню повідь торік, коли баржі з каменем потопило без попередження — чи не більш як за півдня після попередження?

— Правда, але тепер нам уже ніщо не страшне, хіба дуже велика повідь. Дамби на західному березі міцні.

— У Матері Ганги паща велика. Там на укусах знайшлося б іще місце для каменю. Я про це казав ч х о т а - с а х і б о в і², — так Піру називав Гічкока, — а він сміється.

¹ Д а н г р і — пушка синя бавовняна тканина; тут — штани з такої тканини.

² Ч х о т а - с а х і б — «молодший пан», тобто помічник.

— Дарма, Піру. На той рік можеш сам збудувати міст, який тобі до вподоби.

Лашикар вискалив зуби.

— Ну, то він не буде такий, як цей,— не на кам'яних биках, потоплених у воду, як «Квета». Я люблю висячі мости, що перелітають від берега до берега одним великим кроком, наче кладка з пристані на борт. Тоді ніяка повинь не страшна. А коли приїде лорд-сахіб відкривати міст?

— За три місяці, як трохи похолоднішає.

— Овва! Він такий, як б а р а - м а л у м. Той спить собі в каюті, поки робота зробиться. А тоді вийде на палубу, мазне пальцем сям-там і кричить: «Брудно! Бісові д ж і б у н в а л и ¹!»

— Ну що ти, Піру! Лорд-сахіб не називає мене бісовим д ж і б у н в а л о ю.

— Та ні, сахібе, зате він так само не виходить на палубу, поки роботи не скінчено. Он б а р а - м а л у м на «Нербудді» якось сказав у Тутікоріні ²...

— Ну, годі. Йди вже. Мені ніколи.

— Мені теж,— відказав Піру, і оком не моргнувши.— Можна мені взяти малого човна та пропливти понад дамбами?

— Руками ти їх підпреш, чи що? Я гадаю, вони досить міцні.

— Та ні, сахібе. Тут, бач, ось що. На Чорній воді є досить вільного місця, нас підкидає собі вгору і вниз, та й байдуже. А тут вільного місця зовсім нема. Бач, ми загнали річку ніби в док, між кам'яні стіни...

Фіндлейсон усміхнувся на те «ми».

— Ми її загнуздали й осідлали,— провадив Піру.— А вона не така, як море, що може собі хлюпатись у м'який берег. Вона Матір Ганга — в кайданах.

¹ Д ж і б у н в а л а — баковий матрос.

² Тутікорін (Тутукуді) — порт на крайньому півдні Індії.

Він навіть трохи притишив голос.

— Піру, ти вештався по світу навіть більше, ніж я. Скажи мені по щирості: ти дуже віриш у силу Матері Ганги?

— Я вірю в усе, що каже про неї наш гур у¹. Лондон — це Лондон, сахібе, — Сідней — це Сідней, а Порт-Дарвін — це Порт-Дарвін. Отож і Матір Ганга — це Матір Ганга, і коли я вертаюсь на її береги, я це згадую і молюся їй. У Лондоні я молився до великого храму над річкою — тому богові, що в ньому... Ну, гаразд. Подушок я в човен не візьму.

Фіндлейсон сів на коня й потрохикав до будиночка, де він жив удвох з помічником. Той будиночок за останні три роки став йому рідною домівкою. Під його простою комишевою покрівлею інженер пікся у спеку, прів у дощі, трусився від пропасниці; побілена стіна біля дверей була вся ряба від ескізів і цифр, а стежка, протоптана по матах на веранді, показувала, де ходив він на самоті туди й сюди, мов вартовий. Для інженерів нема восьмигодинного робочого дня, і вечеряти вони з Гічкоком сіли, не скидаючи чобіт і острог, а по вечері, закуривши сигари, прислухалися до гомону селища, куди поверталися з мосту робітники. Там уже блимали перші вогники.

— Піру поплив понад дамбами вашим човном, — сказав Гічкок. — Узяв із собою кількох своїх небожів і розсівся на кормі, наче адмірал.

— Я знаю. Йому щось убгалося в голову. А здавалось би, десять років служби на наших суднах мусили вибити з нього майже всю давню віру.

— Та воно так і є, — засміявся Гічкок. — Я недавно підслухав ненароком, як він провадив з тим їхнім старим гладуном - гур у вельми безбожну розмову. Піру заперечував силу молитви і пропонував старому

¹ Гур у — духовний учитель; тут ідеться про жерця.

поїхати разом до моря, діждатись там бурі, і нехай тоді г у р у спробує зупинити її.

— А спробуйте ви прогнати звідси того г у р у, то й самого Піру більше не побачите. Він мені розказував, що молився на собор святого Павла, як був у Лондоні.

— А мені казав, що як попав уперше до машинного відділення на пароплаві, ще підлітком, то молився на циліндр низького тиску.

— А чого ж! Чим не підходяща річ, щоб на неї молитись? Тепер він уласкавлює своїх давніх богів і хоче знати, що думає Матір Ганга про міст, покладений через неї. Хто там?

Відчинені двері заступила чиясь тінь; Гічкок простяг руку і взяв телеграму.

— Та слід би їй уже й звикнути до мосту... А, це просто т а р¹. Певне, від Реллі, про нові заклепки. О господи! — Гічкок раптом схопився.

— Що там таке? — спитав начальник і взяв у нього папірець.— А, то ось що думає Матір Ганга,— сказав він, перебігши очима телеграму.— «Повінь па Рамганзі. Стережіться». Спокійно, юначе! Хіба нам первина? Прикиньмо-но. Півгодини, як Мюр оце телеграфував. Отже, маємо одну, дві... дев'ять з половиною годин, поки повінь досягне Меліпур-Гхата, далі ще сім годин до Латаолі — разом шістнадцять з половиною... ну, скажімо, п'ятнадцять годин, поки дійде до нас.

— Бодай вона запалась, ота смердюча канава Рамганга, що з усіх гір дощі збирає! Адже ж це на два місяці раніш, ніж можна було чекати, Фіндлейсоне! Лівий берег ще завалено всякою всячиною. На цілих два місяці раніше!

— Отож-бо й є! Я ще тільки двадцять п'ять років знайомий з індійськими річками і не претендую на те, щоб знати їх. О, ще один т а р! — Фіндлейсон розпеча-

¹ Т а р — телеграма.

тав телеграму.— Це Кокрен, з Гангського каналу: «Тут рясні зливи. Кепсько». Останнього слова міг би й не додавати. Ну що ж, досить з нас і цих вістей. Треба вигнати людей на цілу ніч, щоб забрали, що встигнуть, з річища. Вам доручаю східний берег, прибирайте все підряд, поки зійдемося на середині мосту. Все, що є на плаву, спускайте нижче мосту: згори й так нанесе всяких посудин, щоб нам бики таранити, і без наших барж. Що у вас є важливого на східному березі?

— Понтон... один великий понтон з краном. Ще один кран на залатаному понтоні, там і заклепки для вазового настилу від двадцятого до двадцять третього бика. Дві рейкові колії, поворотна стрілка. Що на палях, доведеться покинути, хай уже як буде,— сказав Гічкок.

— Гаразд. Повивозьте все, що вдасться. Зачекаймо ще п'ятнадцять хвилин, поки люди повечеряють.

Біля самої веранди стояв великий вічний гонг, у який дзвонили тільки у випадку повені чи пожежі в селищі. Гічкок гукнув, щоб подали свіжого коня, а Фіндлейсон узяв обмотану ганчіркою палицю і вдарив по гонгу з поковзом — тоді метал дзвенить на повну силу.

Ще не догримів останній удар, як усі нічні гонги в селищі підхопили сигнал. Потім хрипко завили мушлі по невеличких храмиках, заторохтіли бубни і там-тами, а коло будиночків, де жили клепальники-європейці, відчайдушно засурмила «кавалерійську тривогу» сурма Маккартні, що допікала всім до живого по неділях та святах. Паровози, що вже котилися на спочинок після кінця денної роботи, один за одним відповідали свистками, поки озвалися паровозні свистки і з другого берега. Тоді великий гонг прогримів тричі на знак того, що це повинь, а не пожежа; мушлі, бубни і паровозні свистки тричі відгукнулись, і ціле селище задвигтіло від тупоту босих ніг по м'якій землі.

Всі, як заведено, вертались туди, де працювали вдень, щоб там чекати дальших наказів. Гурт за гуртом пробігали у присмерку; то один, то другий спинявся тугіш затягти стегенну пов'язку чи підв'язати сандалю; бригадири скликали своїх людей до повіток з інструментом і роздавали їм ломи та кайла; паровози повзли по рейках у густому натовпі, як у воді; та врешті потік брунатних пліч і спин розточивсь у присмерку по річищу, розбігся по естакадах, розсипався по фермах, обліпив крани і застиг — кожне на своєму місці.

Потім тривожне гудіння гонга рознесло наказ збирати все і виносити за позначку найвищого рівня води. У чорному залізному плетиві ферм спалахнули сотні ліхтарів, і клепальники почали нічну роботу наввипередки з повинню, що мала набігти. Ферми трьох середніх прогонів — ті, що лежали на клітях із шпал,— були майже готові, тільки не приклепані на кінцях, і треба було загнати в них чимбільше заклепок, скільки лиш можна встигнути, щоб вони не впали кінцями на верхки биків, коли вода вирве з-під них підпори. Сотня ломів підважувала шпали тимчасової колії, що вела до недокінчених прогонів. Рейки разом зі шпалами піднімали, вантажили на платформи, і паровози, натужно чахкаючи, задкували з ними на високий берег, куди не дістане повінь. Під натиском горлатих орд на піску річища ніби танули повітки з інструментами і стоси окутих залізом ящиків із заклепками, кліщами, свердлами, запасними частинами до клепальних машин, ланцюгами, помпами. Великий кран малося забрати останнім, бо він подавав важкі деталі нагору, на міст. З цілої флотилії барж скидали у воду під биками бетонні плити, де лишень глибина дозволяла підпливти, а порожні баржі сплавляли нижче мосту, відпихаючись жердинами. Якраз там гучніш за все свистіла серангова дудка, бо на перший удар гонга човен примчав назад, мов на перегонах, і Піру зі своїми

людьми, голі до пояса, працювали навзаводи задля честі й доброї слави — речей дорожчих за життя.

— Я знав, що вона подасть голос! — гукнув Піру.— Я знав, але це добре, що телеграф нас попереджує. О сякі-перетакі сини сякого-перетакого роду! Чи ви тільки з-під оцього-о вмісте працювати?

«Оце-о» — то був розчухраний на кінці двофутовий уривок дротяного троса, і Піру творив ним дива, стрибаючи з баржі на баржу та горлаючи моряцькі лайки.

Баржі з каменем турбували Фіндлейсона найдужче. Маккартні зі своїми клепальниками встигне закріпити кінці трьох ще не готових ферм, але баржі, якби вода піднялась дуже високо, могли являти небезпеку для мосту, а їх на змилілій річці був цілий флот.

— Поспускайте їх нижче мосту! — гукнув він униз до Піру.— Заведіть за башту! Там буде тиховіддя!

— А ч х а! Добре! Я знаю. Ми їх дротяним тросом швартуємо,— гукнув у відповідь серанг.— Агей! Слухайте-но, як ч х о т а - с а х і б налягає!

З-за річки долітали майже без перерви посвисти паровозів та гуркіт каменю. То Гічкок у останню хвилину вирішив підвезти кількасот платформ таракійського каменю та ще зміцнити дамби й берегові укоси.

— Міст викликає на бій Матір Гангу,— засміявся Піру.— Та я знаю, чий голос буде гучніший, коли озветься вона.

Годину за годиною напівголі люди з галасом працювали під ліхтарями. Ніч була задушна, безмісячна, а над ранок ще дужче потемніло від хмар. Налетів несподіваний вітер, і Фіндлейсонове обличчя спохмурніло.

— Вже йде! — сказав Піру перед самим світанком.— Матір Ганга прокинулась! Слухайте! — він перехилився через борт баржі, занурив руку в воду, і течія задзюрчала між пальцями. Невелика хвилька лунко плюснула об бик.

— На шість годин раніше,— сказав Фіндлейсон, сердито насупившись.— Далі ризикувати не можна. Треба вивести всіх з річища.

Знову загудів великий гонг, і ще раз по землі та дзвінкому залізу залопотіли босі ноги. Брязкіт ломів та кайл урвався. У тиші чутно було, як сухо сичить вода, розливаючись по спраглому піску.

Фіндлейсон стояв під баштою, і бригадир за бригадиром гукали йому, що свою ділянку річища впорали. Коли замовк останній голос, Фіндлейсон побіг на міст. Аж там, де кінчався постійний настил із залізних плит і починалась тимчасова дощана кладка через три середні прогони, він зустрів Гічкока.

— Все прибрали? — спитав Фіндлейсон, і хрипкий голос відбився луною в ґратчастому тунелі ферми.

— Усе. Східний рукав уже наливається. Не справдився наш підрахунок. Коли добіжить сюди?

— А хтозна. Вода прибуває — швидше нікуди. Гляньте! — Фіндлейсон показав униз, де пропечений сонцем і засмічений місяцями роботи пісок уже шурхотів і сичав.

— Що далі робити? — спитав Гічкок.

— Перелічіть людей, тоді припаси, а потім сядьте, згорніть руки і моліться за міст. Більш я вам нічого не можу порадити. Добраніч вам. Не пробуйте ловити те, що піде за водою,— не важте життям.

— Ні, ні, я буду обережний, як ви. Добраніч. Боже, як вода прибуває! О, вже й справжній дощ!

Фіндлейсон вернувся на свій берег, кваплячи поперед себе останніх клепальників Маккартні. Не зважаючи на дощ і світанковий холод, усі робітники розсипались понад укосами й чекали повені. Самий тільки Піру держав своїх людей укупці на насипу за баштою, біля барж, пришвартованих за ніс і за корму дротяними тросами та ланцюгами.

Пронизливий зойк перебіг по людській стіні понад берегом, переростаючи в зляканий і зчудований крик: поверхня річки між кам'яними укусами враз побіліла від берега до берега, а далекі дамби зникли в пінистих струменях. Матір Ганга побігла повною силою, пославши перед себе вал шоколадно-брунатної води. Крізь рев повені пробився скрегіт — то був стогін мостових ферм, що осіли на свої місця, коли з-під них вирвало підпори. Баржі рипіли, тручись одна об одну в чорторії, що закрутився поза баштою, і товсті їхні щогли піднімалися чимраз вище над імлистим обрієм.

— Поки її не замкнули між цими стінами, ми знали, що вона може зробити. А тепер, коли її отак здушено, самому богу відомо, чого вона наробить! — сказав Піру, дивлячись на шалений крутіж у заводі за баштою. — Хе! Ну, бийся! Бийся запекло, бо лиш так жінка може виснажити свою силу.

Одначе Матір Ганга не хотіла битись так, як бажав Піру. Після першого водяного валу їх більше не набігало, річка тільки рівномірно надималась, мов гад, що в літню спеку п'є воду, і хлюпала в укуси, немов обмацуючи їх, і напирала на бики — навіть Фіндлейсон став подумки обраховувати наново міцність своєї споруди.

Коли розвиднилось, натовп охнув з подиву.

— Таж учора в річищі було ціле місто! — перемовлялись люди. — А тепер гляньте!

І всі дивились і знов чудувалися з глибокої прудкої води, що лизала верхи биків. Другий берег ховала завіса дощу, і далекі прогони мосту теж танули в ній; дамби вище мосту вже позначались тільки пінявими крутіжами на воді, а нижче мосту звільнена з тісних пут річка розливалась, наче море, до самого обрію. По ній, гойдаючись на хвилях, пропливали трупи людей і худоби, а часом комишева покрівля, що розсипалася, зачепившись за бик.

— Велика повинь,— сказав Піру, і Фіндлейсон кивнув головою. Більшої вже й не доведи боже. Таке його міст ще витримає, ну, і ще трохи більше, але не багато. А як випаде один шанс із тисячі і десь в укусах знайдеться слабина, Матір Ганга понесе до моря з усіма уламками і його інженерську репутацію. Найгірше було те, що він не міг нічого робити — тільки сидіти й дивитись; і Фіндлейсон сидів і сидів, накрившись плащем. Корковий шолом на голові в нього геть розкис, чоботи вгрузли в болото вище кісточок. Він не поглядав на годинник, бо річка сама відзначала час, піднімаючись по укусі дюйм за дюймом, фут за футом, а він, задубілий і голодний, вслухався в рипіння барж, глухий рев води коло биків і в сотню інших нот, що складають музику повені. Мокрий служник приніс був йому їсти, але інженерові ніщо не лізло в горлянку. А раз йому вчувся ледь чутний свисток паровоза по тім боці, й він усміхнувся. Його помічника теж тяжко вразила б катастрофа, але Гічкок ще молодий, у нього все попереду. А в Фіндлейсона вона відбере все — все, задля чого варто жити таким нелегким життям. Тоді його колеги-інженери скажуть... Фіндлейсон пригадав власні напівжалісливі слова, сказані, коли нова Локгартова водогінна станція завалилась купою цегли і твані і в Локгартовій душі теж щось надірвалось — він умер. Пригадав і те, що сказав, коли Самаонський міст біля моря зруйнувало великим циклоном; а найвиразніш йому пригадалось обличчя сердешного Гартопа за три тижні по тому, позначене печаттю сорому. Його, Фіндлейсонів, міст удвічі більший за Гартопів, і в ньому ферми системи Фіндлейсона і новітні підшви биків — анкерні, системи Фіндлейсока. Його фах не визнає ніяких виправдань. Уряд, може, й повірить йому, та колеги-інженери судитимуть його по мостові — стоїть він чи впав. І Фіндлейсон подумки перебирав увесь міст — балку

за балкою, прогін за прогоном, цеглину за цеглиною, бик за биком; згадував, порівнював, зважував, обраховував наново — чи нема де помилки; і всі ті довгі години, поки перед ним мигтіли й танцювали формули та цифри, його раз у раз шпигав у серце холодний страх. За свій бік рівняння він був певен; але хто знає математику Матері Гангі? Може, якраз у цю хвилину, коли він заспокоює себе таблицею множення, річка вимиває йому під одним з вісімдесятифутових биків, що тримають на собі його добру славу? Ще раз служник приніс йому попоїсти, але в роті у нього пересохло, він зміг тільки напитись і знову став снувати в голові десяткові дробі. А вода все підіймалась. Піру, обіпнувшись від дощу матою, сидів навпочіпки в нього біля ніг і поглядав то на його обличчя, то на річку, але не казав нічого.

Нарешті лашкар підвівся й почалапав болотом до селища, наказавши, правда, одному зі своїх стежити за баржами.

Незабаром він вернувся, без ніякої поваги женучи перед собою свого жерця — гладкого старигана з сивою бородою, що маяла на вітрі, як і мокра шматина в нього на плечах. Вигляд у того гуру був якнайжалюгідніший.

— Нащо тоді всі пожертви, і гасові світильники, і зерно, — горлав Піру, — коли ти тільки й умієш сидіти скорчившись у болоті? Ти довго розмовляв з богами, коли вони були вдоволені й зичливі. Поговори-но з ними тепер, коли вони сердиті!

— Що таке людина проти гніву бога? — скиглив жрець, щулячись від різкого вітру. — Відпусти мене до храму, я молитимусь там.

— Ні, молися тут, свинячий сину! Чи задурно тобі стільки носили солоної риби, карі й сушеної цибулі? Гукай голосно! Скажи Матері Ганзі, що вже досить з нас. Звели їй угамуватись на ніч. Я не вмію моли-

тись, але я служив на суднах компанії, і коли хто не слухався моїх наказів, я...— Піру докінчив фразу помахом дротяної різки, і жрець, вирвавшись від свого духовного учня, чкурнув назад до селища.

— Гладка свиня! — налаяв старого Піру.— Скільки ми його годували! Як спаде повинь, пошукаю нового г у р у. Фінлінсон-сахібе, вже смеркає, а ти від учора нічого не їв. Май розум, сахібе. Хто ж здатен отак пильнувати й тяжко думати з порожніми кишками? Йди спати, сахібе. Що річка зробить, те зробить.

— Це мій міст. Я не можу його покинути.

— Ну, то підпри його руками,— засміявся Піру.— Я турбувався за свої баржі та швартови, поки не надійшла повинь. А тепер ми в руках богів. То сахіб не хоче наїстися й лягти спати? Ну, тоді ковтни оцього. Це як м'ясо й міцна брага разом, воно вбиває всяку втому, та й пропасницю, що нападає після дощу.

Він видобув з-під мокрого пояса невеличку бляшану табакерку і тицьнув у руку Фіндлейсонові зі словами:

— Не бійся! Це просто опій — чистий мальвійський опій.

Фіндлейсон витрусив на долоню дві чи три темно-бурих кульки і, ледве тямлячи, що робить, проковтнув їх. Принаймні це добрий засіб від пропасниці, тієї пропасниці, що вповзала до нього з болота під ногами — а крім того, він не раз бачив, на що буває здатен Піру в гнилий осінній туман, ковтнувши кульок з бляшанки.

Лашкарові очі проясніли, і він кивнув головою.

— Ось зараз... зараз сахіб почує, що йому знов дується добре. Я теж...— він застромив пальці в свою скарбничку, поправив мату, накинуту на голову, і знову присів, утупивши очі в баржі. Вже так смеркло, що не видно було далі першого бика, і ніч неначе додавала річці нової сили. Фіндлейсон стояв, понуривши го-

лову на груди, і думав. Одного прогона — сьомого — він ще не встиг до кінця обрахувати. Але тепер цифри з'являлись перед очима тільки по одній, і то рідко-рідко. А у вухах щось бриніло густим, м'яким тоном — мов найнижча нота на контрабасі,— і про цей звук, що нагонив сон, він думав, здавалось, цілі години. А тоді почув, що Піру стоїть поряд і кричить йому у вухо: луснув дротяний швартов, і баржі понесло. Фіндлейсон побачив, як ціла флотилія розгортається віялом, чути було протягле вищання дротяних тросів, що терлись об борти.

— Пливучим деревом ударило! Тепер усе занесе! — кричав Піру.— Головний швартов луснув. Що ти робиш, сахібе?

У Фіндлейсоновій голові раптом сяйнув хитромудрий план. Він побачив систему тросів, натягнених від баржі до баржі, як струни, під прямими кутами, немов шнури білого вогню. І один з тих тросів був головний. Він бачив його. Якщо його спіймати, то цілком напевне, з математичною точністю можна вернути розкидану флотилію барж до заводу за баштою. Тільки чому це Піру так відчайдушно обхопив його за поперек і тягне назад, подумав він, кваплячись униз, до води. Треба було якось відчепитись від лашкара, помалу, не брутально, але відчепитися, щоб урятувати баржі, а також показати, як просто можна зробити річ, що здавалась такою складною. А потім — хоча то була вже марниця — дротяний трос вирвався з руки, обпікши долоню, високий берег зник, а заразом і всі складники задачі — баржі, що повільно розсипались по воді. Фіндлейсон опинився в темряві, під дощем, у баржі, що крутилась на воді, наче дзига. Він сидів, а Піру стояв над ним.

— Я забув,— неквапно промовив лашкар,— що для охлялого й незвичного опій гірший за хміль. Хто втопиться в Ганзі, той іде до богів. Тільки я поки що не

хочу ставати перед очі таким великим особам. Сахіб уміє плавати?

— А нащо? Я вмію літати — хутко, як вітер,— певним язиком відповів Фіндлейсон.

— Він ошаленів,— пробурмотів сам до себе Піру.— Відкинув мене, мов торбину кіз'яків. Ну що ж, він не побачить своєї смерті. Ця баржа не витримає і години, навіть як не ровіб'ється ні об що. А недобре дивитись на свою смерть ясними очима.

Він ще раз підкріпився зі своєї бляшаночки, присів на носі хисткої латаної баржі, і втупив очі в дощ, у чорну порожнечу. Темна дрімота огортала Фіндлейсона, інженера і начальника, чий обов'язок зв'язував його з мостом. Важкі дощові краплі пронизували його тисячами холодних шпичок, і вага всього часу, який минув від створення світу, обтяжувала йому повіки. Фіндлейсон думав і почував, що він у цілковитій безпеці, бо вода така тверда, що можна сміливо вийти з човна, широко розставити ноги, щоб не хитатись — це було найголовніше,— і тебе вмить, без перешкод донесе до берега. Та йому набігла ще краща думка. Адже досить тільки напружити волю, і душа перекине тіло на берег, як вітер переїздить папірець. Просто перелетіти, ширяючи, мов шуліка. Баржа п'яно крутилась на воді, і зринула ще одна думка: а що як вітер підхопить звільнене тіло? Чи піднесеться воно шулікою вгору, щоб сторчголов упасти на далекі піски, а чи безвладно теліпатиметься в повітрі віки-вічні? Фіндлейсон схопився за борт, щоб удержатись, бо йому здалося, що він ось-ось злетить, ще не обміркувавши всього.

На темношкірих опій діє не так сильно, як на білого. Піру сприймав те, що з ним робилося, благодушно-байдуже.

— Не витримає,— пробурмотів він.— Он які вже щілини. Якби це добрий човен з веслами, можна б ви-

гребтись, а що з цього дірявого корита? Фінлінсон-сахібе, вже повно води.

— А ч ч х а! Я йду. Ходімо разом.

Думкою Фіндлейсон уже покинув баржу і кружляв високо в повітрі, видивляючись, на що стати ногами. А його тіло лежало в кормі, і вода хлюпалась йому об коліна. Фіндлейсона аж жаль узяв на таку прикру безпорадність.

— От комедія! — сказав він сам до себе, летячи у високості.— Це ж... Фіндлейсон... начальник будівництва Кашійського мосту. Мабуть, і він потоне, сердега. Потоне так близько від берега. Я... я вже на березі. Чого й він за мною не йде?

На превелику прикрість він відчув, що душа його знов вернулась до тіла, а те тіло борсається, захлинаючись, у глибокій воді. Повернення було страшенно болісне, одначе треба ж боротися за своє тіло. Він усвідомлював, що відчайдушно чіпляється за мокрий пісок і рветься вперед широчезними кроками, як ото ходять уві сні, щоб не втратити дна з-під ніг у прудкій течії, аж поки виборсався з обіймів річки і впав, захеканий, на мокру землю.

— Ще не судилося! — гукнув Піру йому в вухо.— Боги пожаліли нас.

Лашкар ступав дуже обережно, шелестячи якимсь посохлим бадиллям.

— На цім пагорку торік сіяли індиго,— провадив він.— Людей ми тут не знайдемо, але будь уважний, сахібе, бо повинь позганяла все гаддя з-над річки на сто миль уздовж. А ось і блискавка вслід за бурею. Тепер щось розгледимо; тільки ступай обережно.

Та Фіндлейсон не почував ніякого страху перед зміями, він був вільний від усіх звичайних людських почуттів. Утериши мокрі очі, він став бачити напрочуд ясно, а йшов, як йому здавалося, семимильними кроками. Десь у півтімні вічності він збудував міст — міст,

що перетинав безмежні простори осяйних морів; але Потоп змив той міст, лишивши під небом тільки оцей острівець для Фіндлейсона і його товариша, що лиш двоє zostалися живі з усього людського роду.

Безнастанні блискавки, гіллясті, синюваті, освітлювали все, що можна було побачити на тому клаптику води серед повені: трохи колючих кущів, гайок розгойданого, рипучого бамбуку та сірий корчуватий піпал¹, що вкривав розлогим гіллям індуський храм, над яким тріпотів пошарпаний червоний прапорець. Той самітник, що колись жив улітку у цьому храмі, давно вже його покинув, і негода звалила помальовану червоним статую його бога. Фіндлейсон і Піру, обважнілі, з важкими повіками, переступили попіл вимощеного з цегли вогнища й посідали під захистком дерева, а дощ і річка ревли далі в один голос.

Враз затріщало індигове бадилля, засмерділо чередою, і під дерево вихався крізь кущі величезний, мокрий від дощу брахманський бугай. У спалахах блискавки видніло тавро на його боці — тризуб, знак Шиви², і могутня голова та загривок, і вогнисті булькаті очі, й лоб, увінчаний намоклим вінком із гвоздик, і шовковисте воло, що трохи не тяглося по землі. А позад нього чути було тріск, і важкий тупіт, і сопіння — від води надходили ще якісь тварини.

— А ми тут не самі,— сказав Фіндлейсон, зіпершись головою на стовбур і дивлячись крізь напівсплющені повіки в блаженному спокої.— Тут ще хтось є.

— Авжеж,— прохрипів Піру.— І не малий.

— А хто ж то такий? Я не бачу виразно.

— Боги. Хто ж бо ще? Поглянь!

¹ Піпал — фігове дерево.

² Шива — один з трьох верховних індуїстських богів, рушій і руйнівник світу.

— А, справді! Боги, аякже — боги! — Фіндлейсон усміхнувся, і голова впала йому на груди. Піру казав щиро правду. Після Великої повені хто ж іще міг зостатися живий у цій країні, як не боги, що її створили,— боги, яким ночами молилось селище біля мосту, боги, що були на устах у всіх і правили долею всіх? Він не міг підвести голови, ні ворухнути пальцем — така його здолала млість, а Піру тільки всміхався безтямно у світлі блискавок.

Бугай спинився перед храмом і нахилив голову до мокрої землі. Зелений Папуга в гіллі піпала обтріпнувши мокрі крила й заверещав крізь гуркіт грому, а коло під деревами заповнили рухливі тіні тварин. Слідом за Бугаєм підійшов самець чорної антилони — такого Фіндлейсон міг бачити хіба тільки в снах-спогадах зі своїх попередніх життів: самець з гордо піднесеною головою, ебеновою спиною, срібним черевом і блискучими рівними рогами. А поряд нього, пригнувши голову до землі, світячи зеленими очима з-під навислих брів, а хвостом безперестану шмагаючи посохлу траву, виступала Тигриця — черевата, з вислими щокми.

Бугай ліг на землю коло храму, а з темряви вискочила велетенська сіра Мавпа й сіла, як людина, на місце поваленого ідола; дощові краплі скочувались, мов діаманти, з її волохатої шиї та пліч.

Ще нові й нові тіні снувалися поза кругом, між них п'яний чоловік, що розмахував жезлом і баклагою. А тоді почулось хрипке ревіння з-під землі:

— Повінь уже минає! Година за годиною вода спадає, а їхній міст стоїть!

«Мій міст,— подумав Фіндлейсон.— Певне, він уже старезний. А яке діло богам до мого мосту?»

Він повернув очі в той бік, звідки в темряві чулося ревіння. Перед звірів, люто б'ючи хвостом на обидва боки, виповзла на череві Крокодилиця — тупорила ганзька Крокодилиця, пострах бродів.

— Вони зробили його занадто міцним на мою силу. За цілу ніч я змогла відірвати тільки трохи дощок. А мури стоять. Башти стоять. Вони скували мою течію, і річка вже не вільна. О Небесні, здійміть з мене це ярмо! Верніть мені вільну воду від берега до берега! Це я мовлю — Матір Ганга. Справедливості богів! Уділіть мені справедливості богів!

— А я що казав? — прошепотів Піру. — Це справді Панчаят¹ богів. Тепер ми знаємо, що всі люди згинуть, крім нас двох, сахібе.

Папуга знову вереснув і стріпнувся, а Тигриця, прищуливши вуха, злісно загарчала.

Позаду, в густій тіні, заколивались великий хобот і блискучі ікла, і глухий буркіт порушив тишу, що настала після того гарчання.

— Ми всі тут, о Великі, — промовив густий голос. — Єдиний і многі. Шіва, мій батько, тут — із Індрою². Калі вже промовила своє слово. І Хануман теж слухає.

— Каші сьогодні без свого котваля!³ — закричав чоловік з баклагою, кинувши жезл додолу, і на островці аж залящав собачий гавкіт. — Уділіть їй справедливості богів!

— Ви мовчали, коли вони сквернили мої води, — проревіла Крокодилиця. — Ви не озивались, коли мою течію замкнули між кам'яних стін. Я не мала ніякої помочі, тільки власну силу, а її, сили Матері Ганги, не вистачило проти їхніх башт. Що я могла вдіяти? Я зробила все, що моя змога. Докінчуйте ви, о Небесні!

¹ П а н ч а я т — рада (первісно — з п'яти членів).

² І н д р а — головне божество стародавньої індійської, так званої ведичної релігії, бог-громовержець. К а л і — кровожерна богиня-месниця, втілення жорстокості. Х а н у м а н — божество, легендарний ватажок мавп.

³ К о т в а л ь — начальник міста або міської варті.

— Я принесла смерть — я їздила рябою пошестю від хатини до хатини в селищі їхніх робітників, та вони не кинули роботи.

То озвалась, видибавши наперед, шолудива, кульгава, клишонога, струпувата ослиця з роздвоєною мордою.

— Я дихала на них з ніздрів смертю, та вони не кинули роботи.

Піру хотів схопитись, та опій скував його рухи.

— Ого! — мовив він, сплюнувши. — Це сама Сітала. М а т а — чорна віспа. Ї в сахіба хусточка — прикрити обличчя?

— Невелика поміч! Годували мене трупами з місяць, і я викидала їх на свої гіщані коси, а робота їхня посувалась далі. Вони дияволи й сини дияволів! А ви покинули Матір Гангу саму на посміх їхнім вогняним колісницям. Я накликаю суд богів на будівників мосту!

Бугай пожував жуйку й повільно відповів:

— Якби суд богів карав усіх, хто робить посміх із святощів, багато було б порожніх вівтарів у країні, матір.

— Але ж це вже більше, ніж посміх, — озвалась Тигриця, махнувши пазурястою лапою. — Ти знаєш, Шіво, і всі ви, о Небесні, знаєте, що вони осквернили Гангу. А тому їх слід віддати Нищителеві. Хай їх судить Індра.

Антилопа, не зрушивши з місця, запитала:

— І довго триває це лихо?

— Три роки — за людським рахунком, — відповіла Крокодилиця, що лежала, припавши до землі.

— То невже Матір Ганга збирається на той рік умирати, що їй так кортить побачити кару негайно? Ще вчора там, де вона тече, було глибоке море, і завтра її знов укриє море — за нашим рахунком того, що люди називають часом. А чи може хто сказати, що

цей їхній міст простоїть до завтра? — спитала Антилопа.

Запала довга тиша, буря на часину стихла, і повний місяць засяяв над мокрим після дощу деревами.

— Ну, судить,— понуро сказала Річка.— Я виповіла свою ганьбу. Повінь спадає й далі. Більше я не здатна зробити.

— А мені,— пролунав голос велетенської Мавпи, що сиділа в храмі,— втішно дивитись на цих людей, бо я пригадую, що й сам збудував немалий міст, коли світ іще був молодий¹.

— Кажуть іще,— прогарчала Тигриця,— що ці люди ведуть свій рід від недобитків твого війська, Ханумане, і тому ти помагав...

— Вони працюють, як колись моє військо на Ланці, і вірять, що їхня праця не пропаде. Індра сидить занадто високо, але ти, Шіво, знаєш, як переснували всю країну їхні вогняні колісниці.

— Атож, знаю,— відказав Бугай.— Їхні боги навчили їх цього.

По колу перебіг сміх.

— Їхні боги! А що знають їхні боги? Вони народилися вчора, і ті, хто їх створив, ще самі не охололи,— сказала Крокодилиця.— А завтра їхні боги умруть.

— Ха! — озвався до Фіндлейсона Піру.— Добре каже Матір Ганга. Я сказав оце саме надрі-сахібові, що проповідував на «Момбасі», то він попросив барамалаума, щоб мене закували в кайдани за грубощі.

— Напевне, вони роблять ці речі на втіху своїм богам,— знову мовив Бугай.

— Де там,— прогрімів Слон.— Скоріше на користь моїм махаджанам — моїм гладким лихварям, що вшановують мене щоразу на Новий рік, маляючи мою

¹ У індійському епосі «Рамаяна» оповідається, як військо мавп на чолі з Хануманом збудувало міст, щоб перейти на острів Ланку (Цейлон).

подобу на першій сторінці своїх рахункових книг. А я, дивлячись їм через плече при світлі світильників, бачу, що імена в тих книгах — то імена людей з далеких місць, бо вогняні колісниці зблизили всі міста, і гроші прибувають та відходять хутко, а рахункові книги робляться товсті, як... як я. І я, Ганеша¹, бог доброго талану, благословляю своїх шанувальників.

— Вони змінили обличчя країни — моєї країни. Вони вбивали й ставили нові міста на моїх берегах,— сказала Крокодилиця.

— Ну то й що? Пересунули трохи багна. Хай багно порпається в багні, коли це багнові до вподоби,— відповів Слон.

— А що буде потім? — спитала Тигриця.— Вони побачать, що Матір Ганга не може помститись за образу, і відкинуться спершу від неї, а далі й від усіх нас, одного по одному. І кінець кінцем, Ганешо, ми зостанемось при голих вівтарях...

П'яний чоловік заточився і гучно гикнув.

— Калі бреше. Сестра моя бреше. Оце мій жезл — котваль Каші, і він веде лік моїм прочанам. Коли настає час молитися Бхайронові²— а такий час буває завжди,— вогняні колісниці йдуть одна за одною, і кожна привозить тисячу прочан. Вони вже не приходять пішки, а їдуть по рейках, і шани мені прибуває.

— Ганго, я бачив твої береги біля Праяга³, чорні від богомільців,— сказала Мавпа, нахилившись упе-

¹ Г а н е ш а — бог мудрості, знання, науки, а також покровитель торгівлі. Зображається з слонячою головою.

² Б х а й р о н — сільське божество, чий культ тісно зв'язаний з культом Шіви. Уявляють його як п'яного чоловіка з пляшкою і жезлом чи просто з палицею.

³ П р а я г — старовинна назва міста Аллахабада.

ред,— а якби не вогняна колісниця, вони сходились би повільніше й не в таким великім числі. Не забувайте цього.

— До мене вони йдуть завжди,— п'яно пробелькотів Бхайрон.— Удень і вночі вони моляться мені — всі прості люди на ланах і дорогах. Хто нині рівен Бхайронові? Що це за балачки про несталість вір? Хіба дурно мій жезл — котваль Каші? Він веде лік і каже, що ніколи не було стільки вівтарів, як нині, і вогняна колісниця служить їм добре. Я Бхайрон — Бхайрон простого люду, і нині я найперший з Небесних. Іще мій жезл каже...

— Помовч! — прогук Бугай.— Вчені ушановують мене і говорять дуже мудро, сперечаючись, чи я єдиний, чи многий, на втіху моєму людові, а ви знаєте, хто я. Калі, дружино моя, ти теж знаєш.

— Так, я знаю,— відмовила Тигриця, похиливши голову.

— Я більший, ніж Ганга. Бо ви знаєте, хто навіяв людям думку вважати саму Гангу з усіх річок священною. Хто вмирає в її водах — ви ж знаєте, що так кажуть люди,— той приходить до нас непокараний, і Ганга знає, що вогняні колісниці привезли на її береги вже багато сот охочих так умерти. І Калі теж знає, що найбільші свої бенкети вона справляє на стовпищах прочан, яких звозять вогняні колісниці. Хто в Пурі біля ніг тамтешньої статуї за одну добу вбив тисячі, а тоді прив'язав пошесть до коліс вогняних колісниць, щоб її рознесло по країні з кінця в кінець? Хто, як не Калі? Поки не прийшла до нас вогняна колісниця, це була важка праця. Вогняні колісниці послужили тобі добре, Матір Смерті. Але я говорю про свої власні вівтарі — я, не Бхайрон простого люду, а Шіва. Люди приходять і відходять з усякими словами та байками про чужих богів, а я слухаю. Віра змінює віру серед моїх учених, а я не гніваюсь,

бо коли всі слова сказано і нову байку скінчено, люди врешті вертаються до Шіви.

— Правда. Це правда,— промурмотів Хануман.— Вони вертаються до Шіви й до всіх інших, о Матір. Я скрадаюся від храму до храму на півночі, де шанують Єдиного бога і його Пророка, і нині тільки моя подоба є в їхніх храмах.

— Ну й що? — озвалась Антилопа, неквапно повернувши голову.— Той Єдиний бог, та й Пророк його — то я.

— Атож, батьку,— відказав Хануман.— І на південь я йду — я, найдавніший з усіх богів, відколи їх знають люди, і нині я вступаю в храм Нової віри й тієї жінки, що ми її знаємо в подобі дванадцятируких статуй, а вони її звуть Марісю¹.

— Ну й що, брате? — сказала Тигриця.— Та жінка — то я.

— Атож, сестро: і на захід я йду, між вогняні колісници, і постаю перед будівниками мостів у багатьох подобах, і задля мене вони міняють свою віру й чинять дуже мудро. Еге! Це я будівник мостів — мостів між цим і тим, і кожен міст кінець кінцем приводить напевне до нас. Утішся, Ганго. Ані ці люди, ані ті, що настануть після них, зовсім не сміються з тебе.

— То ви мене покинули, Небесні? Може, мені вгамувати свою повінь, щоб ненароком не знести їхніх стін? Може, Індра висушить мої джерела в горах, щоб я смиренно повзла від пристані до пристані? Може, мені заритись у пісках, поки я не згрішила...

— І все оце через якусь там смужечку заліза з вогняною колісницею на ній... Ти таки справді вічно юна.

¹ У індійському народі християнську богоматір часом ототожнюють з дванадцятирукою богинею Великою Матір'ю.

Матір Ганго! — озвався Ганеша-Слон. — Наївніше б не сказала й дитина. Хай багно порпається в багні, поки не вернеться в багно. Я знаю тільки, що мої люди багатіють і славлять мене. Шіва сказав, що вчені його не забудуть, Бхайрон задоволений своєю юрбою простолюдю, а Хануман сміється.

— Авжеж, сміюсь, — відповіла Мавпа. — Моїх вівтарів небагато проти Ганешиних чи Бхайронових, але вогняні колісники привозять мені нових поклонників із-за Чорної води — людей, що мають за бога працю. Я біжу попереду, маю їх, і вони йдуть за Хануманом.

— Ну, то дай їм тієї праці, коли вони так її жадають, — сказала Річка. — Зроби загату через мою течію і відкинь воду назад на міст. Ти ж колись, на Ланці, був дужий, Ханумане. Нахились і підніми моє дно.

— Хто дає життя, може й відбирати життя. — Мавпа пошкрябалась у грязюці довгим вказівним пальцем. — Але кому буде зиск із душогубства? Дуже багато людей згине.

В ту мить від води долинув уривок любовної пісні, яких ото співають юнаки, пасучи худобу в полудневу спеку пізньої весни. Папуга зраділо вереснув і пересунувся бочком по гілляці, нахиливши голову, а пісня все гучнішала, і ось на ясне місячне світло виступив молодий пастух, улюбленець всіх го пі¹, кумир мрійливих дівчат та майбутніх матерів — Крішна Укоханий². Він нахилився, зв'язуючи вузлом довге мокре волосся, і Папуга перепурхнув йому на плече.

— Все гулянка та співи, співи та гулянка, — гикнув Бхайрон. — Через них ти й спізнився на раду, брате.

— Ну й що? — засміявся Крішна, відхиливши назад

¹ Го пі — пастушка (санскритське).

² Крішна — одне з втілень бога Вішну, а в сучасному індуїзмі важливе самостійне божество.

голову.— Багато ви можете без мене чи Карми¹? — він пригладив пір'я на Папузі й знову засміявся.— Чого це ви тут сидите кружком й гомоните? Я почув, як Матір Ганга заревла в темряві, і хутенько прибіг з хатини, де лежав у теплі. А що ви зробили Кармі? Чого він такий мокрий і мовчазний? І що тут робить Матір Ганга? Невже на небесах уже місця мало, що ви мусили прибрюхати сюди по грязюці в тваринній подобі? Кармо, що вони тут роблять?

— Ганга просила кари на голови будівників мосту, і Калі за неї. А тепер вона просить Ханумана затопити міст, щоб вона зажила великої слави! — прокричав Папуга.— Я чекав тут, бо знав, що ти прийдеш, о мій володарю!

— І Небесні нічого не відповіли? Невже Ганга й Матір Скорбот переговори́ли їх? Ніхто не заступився за моїх людей?

— Чом ні,— озвався Ганеша, збентежено переступаючи з ноги на ногу.— Я сказав, що це просто багно бавиться, тож нащо нам його розтоптувати?

— Мені доволі того, що вони працюють, цілком доволі,— сказав Хануман.

— Яке мені діло до гніву Ганги? — прогук і Бугай.

— Я Бхайрон простого люду, і оцей мій жезл — котваль усього Каші. Я заступався за простих людей.

— Ти? — молодий бог блиснув очима.

— А хіба я нині в їхніх устах не найперший з богів? — відмовив Бхайрон, не збентежившись.— За простих людей я сказав... багато мудрих речей, тільки я їх уже забув, але оцей мій жезл...

Крішна нетерпляче відвернувся, побачив Крокодилицю в себе біля ніг і, ставши навколішки, обняв її за холодну шию.

¹ Карма — в індійській філософії сукупність діянь людини, що визначає її долю в майбутніх життях; простіше — доля.

— Матір,— лагідно сказав він,— вертайся в свої води. Не по тобі це діло. Як може те живе багно ущербити твою честь? Ти ж рік у рік даєш їм наново їхні лани, і сильними їх зробили твої повені. А кінець кінцем усі вони приходять до тебе. То нащо ж убивати їх тепер? Пожалій їх, Матір, хоч на малу часинку — це ж лиш мала часинка.

— Якби ж то лиш мала часинка...— почала повільно тварина.

— Та хіба вони боги? — відмовив зі сміхом Крішна, дивлячись у тьмяні очі Річки.— Будь певна, що це лиш мала часинка. Небесні тебе почули, і ти незабаром діждешся справедливості. А тепер вертайся до своїх вод. Он скільки людей і худоби пливе по них! Береги обвалюються, і цілі селища розтають у тобі.

— Але міст — міст стоїть.

Крішна підвівся, і Крокодилиця, забурчавши, поповзла в кущі.

— Кінець,— злостиво мовила Тигриця.— Нема більше справедливості в Небесних. Ви побавились і поглинулися з Ганги, що просила у вас лиш кількадесят життів.

— Життів моїх людей — тих, що сплять під стріхами з листя в отому селищі, молодих дівчат і юнаків, що співають їм пісень ночами, і дитини, що народиться завтра вранці, і тієї, що зачата сю ніч,— сказав Крішна.— А коли це станеться, що з того? Завтрашній день знов побачить їх за роботою. Так, хоч ви зірвіть міст від кінця до кінця, вони почнуть заново. Слухайте мене! Бхайрон завжди п'яний. Хануман дражнить своїх поклонників новими загадками...

— Та де новими! То дуже старі загадки,— засміялась Мавпа.

— Шіва слухає балачки вчених та сні самітників; Ганеша думає тільки про своїх гладких купців, а я —

я живу з цими людьми, не жадаючи від них ніяких пожертв і зате одержуючи їх щогодини.

— І ти до своїх поклонників дуже ласкавий,— сказала Тигриця.

— Бо вони мої. Старі баби снять сні про мене, перевертаючися з боку на бік; молоді дівчата виглядають мене, йдучи з л о т а м и¹ до річки. Я проходжу біля юнаків, що чекають за ворітьми смерком, і озиваюсь через плече до сивобородих дідів. Ви знаєте, о Небесні, що з нас усіх тільки я ходжу по землі весь час і що мені нема втіхи на наших небесах, тільки-но з землі проб'ється зелене стебельце чи озвуться на смерканні два голоси у високих хлібах. Ви мудрі, але ви живете далеко, забувши, звідки вийшли. А я не забуваю. Кажете, що вогняна колісниця живить ваші храми? Що вона привозить тисячу прочан туди, куди в давнину приходило хіба десять? Правда. Нині це правда.

— Але завтра вони помруть, брате,— нагадав Ганеша.

— Тихо! — озвався Бугай, коли й Хануман нахилився вперед.— А завтра, Укоханий, що завтра?

— Тільки ось що. Нове слово поповзе з уст в уста між простим людом — те слово, що його не вдержить ні людина, ні бог,— лихе слово... ледаче слівце поміж простим людом (і ніхто не знатиме, хто пустив те слово), що, мовляв, людям уже набридли ви, о Небесні.

Боги всі разом тихо засміялись.

— А потім що, Укоханий? — спитали вони.

— І щоб приховати це, вони, мої люди, спершу нестимуть тобі, Шіво, й тобі, Ганешо, щедрі пожертви і гучніше славитимуть вас. Та слово вже розійшлося, і врешті вони почнуть платити меншу данину вашим

¹ Л о т а — круглий мідний глек.

гладким брахманам. А далі вони й зовсім забудуть ваші вівтарі, але так помалу, що ніхто не зможе сказати, відколи почали їх забувати.

— Я це знала! Знала! Я казала так само, тільки вони не хотіли слухати,— озвалась Тигриця.— Треба було вбивати! Треба було вбивати!

— Вже запізно. Вбивати треба було спочатку, поки люди з-за моря ще нічого не навчили нашого народу. А тепер мої люди бачать їхню роботу і відходять задумавшись. І думають вони зовсім не про вас, Небесні. Вони думають про вогняні колісничі та все інше, що зробили будівники мосту, і коли ваші жерці простягають руки по милостиню, вони подають уже ледь неохоче. Це ще тільки починається спершу з одного чи двох, п'яťох чи десятих — бо я, ходячи між своїм людом, знаю, що в них у серцях.

— А який же кінець, Блазню богів? Який буде кінець? — спитав Ганеша.

— Кінець буде такий, як був початок, о ледачий сину Шівин! Вогонь умре на вівтарях, а молитви на язиках, і врешті ви станете знов маленькими божками — божками джунглів, чиї імена шепотітимуть у хащах та в печерах мисливці на щурів і ловці собак — ганчір'яними божками, череп'яними ідолами дерев та сільських меж, як було спочатку. Такий кінець твій, Ганешо, і Бхайрона простого люду.

— До цього ще дуже далеко,— буркнув Бхайрон.— Та й неправда це.

— Багато жінок цілувало Крішну. Вони й наказали йому такого, щоб потішити свої серця, коли приходила сивина, а він переказав нам,— промовив ледь чуťно Бугай.

— Їхні боги прийшли до нас, і ми їх змінили. Я взяв Жінку і зробив її дванадцятирукою. Отак ми переліпимо наново й усіх їхніх богів,— докинув Хануман.

— Їхніх богів? До чого тут їхні боги, один чи три, чоловік чи жінка? Тут річ у людях. Це вони міняються, а не боги будівників мосту,— сказав Крішна.

— Хай буде так. Я навчив одного чоловіка молитися на вогняну колісницю, що стояла і дихала димом, і він не знав, що вшановує мене,— відказав Хануман-Мавпа.— Вони тільки трошечки змінять імена своїх богів. Я вестиму за собою будівників мосту, як і в давнину; Шіву будуть славити вчені, ті, що не вірять іншим ученим і зневажають їх; Ганеша матиме своїх махаджанів, а Бхайрон — ослячих погоничів, прочан та продавців цяцьок. Укоханий, вони тільки імена змінять, а таке ми бачили тисячу разів.

— Авжеж, вони тільки імена змінять,— відгукнувся Ганеша; одначе всі боги збентежено заворушилися.

— Ні, вони змінять не самі імена. Тільки мене одного вони не зможуть убити, поки сходитимуться до купи дівчина і юнак або поки після зимових дощів наставатиме весна. Недарма, о Небесні, ходив я по землі. Мої люди ще самі не знають, що їм відомо, але я жив з ними, а тому читаю в їхніх серцях. Великі Царі, початок кінця вже народився. Вогняні колісниці вигукують імена справді нових богів, а не старих з новими іменами. Напивайтесь і наїдайтесь! Купайте ваші лиця в диму з вівтарів, поки вони ще не заохололи! Приймайте жертви і слухайте бубни та цимбали, о Небесні, поки є ще квіти й співи. За людським рахунком кінець ще далеко, але ми, відуші, вважаємо, що він настане сьогодні. Я своє сказав.

Молодий бог умовк, і його брати довго дивились одне на одного в мовчанці.

— Такого я ще не чув,— зашепотів Піру на вухо своєму товаришеві.— Правда, часом, коли я мастив вали в машинному відділі «Гуркха», мене брав сумнів, чи справді наші жерці такі мудрі... Вже світає, сахібе. Вранці вони щезнуть.

Жовте світло розливалось по небу, темрява відступала, і гук річки стихав.

Раптом Слон голосно засурмив, ніби його вдарив погонич.

— Нехай судить Індра. Батьку Всього, говори! Що це ми чули? Чи таки Крішна бреше? Чи...

— Ви ж знаєте,— сказала Антилопа, підводячись.— Ви знаєте Загадку Богів. «Коли Брахма¹ доснить свої сни, небо, і земля, і пекло щезнуть». Тіштесь. Брахма ще снить. Сни приходять і відходять, і природа їхня міняється, але Брахма ще спить. Крішна занадто довго ходив по землі, і все ж я люблю його ще дужче за ту байку, що він нам оповів. Боги міняються, Укоханий,— усі, крім Одного!

— Атож, усі, крім Одного, що сіє любов у людських серцях,— відмовив Крішна, зав'язуючи пояс.— Почекайте ще трошечки, і самі побачите, чи збрехав я.

— Справді — ще трошечки, як ти кажеш, і ми побачимо. Іди ж до своїх хатин, Укоханий, і далі бав молодят, бо Брахма ще снить. Ідіть, діти мої! Брахма снить, і поки він не прокинеться, боги не умруть.

— Куди вони ділися? — спитав охоплений побожним страхом лашкар, ледь тремтячи з холоду.

— Бозна! — відповів Фіндлейсон.

Уже зовсім розвиднилось, але на мокрій землі під піпалом не було ані сліду ратиць чи лап. Тільки папуга верещав у гіллі, тріпотів крильми і струшував додолу рясні краплі.

— Вставаймо! Ми геть закоцюбли. Мабуть, опій уже вийшов з нас. Ти можеш іти, сахібе?

Фіндлейсон зіп'явся на ноги і обтрусився. Голова в нього боліла й паморочилась, однак дія опію вже

¹ Б р а х м а — верховне божество індуїстської релігії, світова душа.

минулась, і, хлюпаючи собі на чоло водою з калюжі, начальник будівництва Кашійського мосту думав, як це він попав на цей острівець і чи пощастить їм сьогодні вернутись, а головне — чи встояв його міст.

— Піру, я нічого не пам'ятаю. Я сидів під баштою, дивився на річку, а тоді... Нас змило повинню?

— Ні. Баржі відірвались, і ти, сахібє, кинувся їх швартувати.

Якщо сахіб забув про опій, Піру не мав ніякої охоти нагадувати йому.

— Чи так мені здається... правда, було темно... та тебе зашморгнуло кінцем троса й скинуло в баржу. Ну, а я теж ускочив у ту баржу — бо це ж ми вдвох, та ще з Гічкок-сахібом, збудували наш міст,— і нас понесло за водою, мов верхи на коні, а тоді баржа налетіла на цей острівець, розбилась, і нас викинуло на берег. Я зняв великий крик, коли баржу відносило, і Гічкок-сахіб напевне вже шукає нас. А щодо мосту, то поки його будовано, так багато людей умерло, що він не може завалитись.

За бурею настала палюча спека, що гнала з мокрої землі всі смороди, і в яєному сонячному світлі неможливо було думати про нічні примари. Фіндлейсон дивився на річку, в бік мосту, аж поки очі заболіли від блиску текучої води. Ані берегів, ані мосту не було видно.

— Далеко ж нас занесло,— сказав він.— Диво, що ми не потонули сто разів.

— То невелике диво, бо ніхто не вмирає раніше призначеного йому часу. Я бачив Сідней, бачив Лондон і ще двадцять великих портів бачив, але...— Піру озирнувся на мокрий, побурілий храмик під піпалом.— Але ніхто в світі ще не бачив того, що ми тут бачили.

— А що ж?

— Хіба сахіб забув? Чи богів можемо бачити тільки ми, темношкірі?

— У мене була пропасниця...— Фіндлейсон уже знову неспокійно вдивлявся в обрій.— Мені марилося, наче на островці повно тварин і людей, і вони розмовляли, але про що — не пригадаю. По-моєму, така течія для човна вже не страшна.

— Ага! Тоді це правда. «Коли Брахма доснить свої сні, боги щезнуть». Тепер я знаю, що він мав на думці. Наш гур у колись уже казав мені таке, але я тоді не втямив. А тепер я розумію.

— Що? — спитав Фіндлейсон, озирнувшись.

Піру говорив далі, мовби сам до себе:

— Якось... тому вже шість... сім... дев'ять мусонів, я стояв вахтовим на баку «Ріві» — великого пароплава компанії, і налетів страшний туфан¹. Зелені й чорні хвилі били в судно, а я держався з усієї сили за леєри і захлинавсь у воді. А тоді згадав про богів — тих, що ми бачили сю ніч,— він вступив цікавий погляд в спину Фіндлейсонові, але той усе дивився на розливу річку.— Так, про тих, що ми бачили сю ніч, і став волати до них, щоб мене захистили. І, поки я молився, не кидаючи вахти, набігла здоровезна хвиля і жбурнула мене на кільце великого чорного якоря, а «Ріву» підносило вище й вище та перехиляло на лівий борт, а вода тікала з-під її носа, а я лежав ниць — держався за кільце й дивився в ту страшну глибіню. Я подумав: як пушу з рук кільце, то я пропав, і не буде вже для мене ні «Ріві», ні моєї койки біля камбуза, де вариться рис, ні Бомбея, ні Калькутти, ні Лондона. «І звідки мені знати,— сказав я,— чи ті боги, що я їм молився, взагалі є на світі?» Та тільки-но я так подумав, ніс «Ріві» опав униз, як падає молот на ковадло, і все море хлюпнуло на палубу, відірвало мене, понесло назад через увесь бак, і скинуло вниз на шкафут, і я дуже забив ногу об помпу; одначе я не

¹ Т у ф а н — буря, ураган.

пропав і побачив богів. Для живих людей вони добрі, але для мертвих... Сю ніч вони говорили самі. А тому, як вернемось до селища, я відшмагаю нашого гур у, щоб не говорив пустими загадками: «Коли Брахма доснить свої сни, боги щезнуть».

— Поглянь на річку. Мені сонце сліпить очі. То не дим видніє?..

Піру приставив долоню дашком до очей.

— О, Гічко-сахіб чоловік розумний і меткий. Він не звівся на простий човен, а позичив у рао-сахіба¹ паровий катер і вирушив шукати нас. Я завжди казав, що нам слід би мати на будівництві паровий катер.

Князівство раджі Бараону лежало за десять миль від мосту, і Фіндлейсон з Гічкоком чималу частину скупого свого дозвілля проводили, граючи в більярд або полюючи на чорних антилоп з молодим князем. Його шість чи сім років виховував гувернер-англісець зі спортивними нахилами, а тепер він по-князівському розтринькував свої прибутки, що встигли нагромадитись під опікою уряду Індійської імперії до його повноліття. Паровий катер із посрібленим поруччям, смугастим шовковим тентом та палубою з червоного дерева був новою його цяцькою, що страшенно дратувала Фіндлейсона, коли раджа навідувався подивитись, як будується міст.

— То нам дуже пощастило,— промурмотів Фіндлейсон, але водночас його шпигнув у серце страх: які ж то новини почує він про міст?

Яскравий синьо-білий димок хутко наближався: адже катер плив за водою. Вже видно було Гічкова на носі: він дивився в бінокль, і обличчя його було незвичайно бліде. Піру почав гукати, і катер повер-

¹ Рао — те саме, що раджа, князівський титул в Індії.

нув до острівця. Рао-сахіб у твідовому мисливському костюмі й семибарвному тюрбані помахав своєю вельможною рукою, а Гічкок закричав. Але спитати він нічого не встиг, бо Фіндлейсон сам перший запитав про міст.

— Якнайкраще! Боже, я вже не сподівався побачити вас живого. Вас же знесло на цілих сім косів. На мосту й камінчика не зрушило, а от як тут із вами? Я позичив катер у рао-сахіба, і він був такий ласкавий, що й сам з нами поїхав. Лізьте сюди!

— О, Фінлінсоне, з вами все гаразд, правда? Велика халепа була вночі, правда? Мій княжий палац теж протікає, хай йому чорт, і врожай по цілому князівству майже пропав. Завертайте самі, Гічкоку. Я... я нічого не тямлю в парових машинах. Ви змокли? Ви змерзли, Фінлінсоне? В мене тут є дещо попоїсти, але спершу хильніть як слід.

— Я вам безмежно вдячний, рао-сахібе. Справді, ви врятували мені життя. А як Гічкок...

— О! Він був сам не свій. Приїхав до мене серед ночі й збудив мене з обіймів Морфея. Я сам щиро стурбувався, Фінлінсоне, і теж поїхав з ним. А тепер мій головний жрець дуже сердиться. Вертаймось хутчіше, містере Гічкок. О дванадцятій сорок п'ять я повинен бути в головному храмі князівства, ми освячуємо нову статую. Якби не це, я б запросив вас на сьогодні до себе. Така нудота ці релігійні церемонії, еге, Фінлінсоне?

Піру, добре відомий команді катера, вже заволодів стерном і вміло вів суденце назад. Одначе, правуючи, він подумки орудував двофутовим уривком розчухраного дротяного троса, і спина, що її він шмагав, була спиною його г у р у.

Після суднової машини локомотив — найчутливіший витвір людських рук. А локомотив 007 був не тільки чутливий, а й новісінький. Ще не обсохла червона фарба на його чистеньких буферах, головний ліхтар блищав, мов каска пожежника, а будка нагадувала невеличку вітальню, обшиту дубовими панелями. Скінчивши випробування, 007 загнали в паровозне депо — в майстернях він попрощався зі своїм найкращим другом, мостовим краном, — і великий світ був тепер зовсім близько. Інші локомотиви причіпливо вступились у 007, а він роздивлявся півколо зухвалих, некліпних буферних ліхтарів, прислухався до того, як неголосно мурмоче й бурчить пара під наглядом манометра — скільки гонору в її зневажливого сичанні, коли недбалий запобіжний кран ледь піддається натискові! — і ладен був пожертвувати місячною нормою мастила, аби провалитись разом із колесами прямо в цегляну оглядову яму під собою. 007, американський локомотив на вісім ведучих коліс, трохи відрізнявся від своїх братів з такою самою маркою і в рахункових книгах компанії оцінювався в десять тисяч доларів. Та якби ви купили його за ціну, призначену ним самим, коли він півгодини простовбичив у лункому тьмяному депо, то напевне заощадили б дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто дев'ять доларів і дев'яносто вісім центів.

Важкий товарний локомотив «Могол», оснащений коротким каукетчером і топковою коробкою, що на три дюйми не діставала до рейок, пустив шпильку,

звертаючись до локомотива «Пітсбург консолідейшн», що приїхав з візитом.

— І звідки таке взялося? — спитав він, замислено випустивши струмінь білуватої пари.

— Еге, більш мені робити нічого, як розглядати ззаду ваші номери,— пролунало у відповідь.— Мабуть, його викопали з мотлоху покійного Пітера Купера.

007 здригнувся: у нього всередині все кипіло, але він змовчав. Будь-якій дрезині відомо, що то був за локомотив, із яким морочився Пітер Купер у далекі тридцяті роки. Сам трохи більший від велосипеда, а вода й вугілля — в двох барильцях, що годились хіба під яблука. Та враз у розмову втрутився новенький маневровий паровозик: перед буфером у нього була приступочка, а колеса тулились одне до одного так тісно, що він скидався на невіїждженого коня, який зараз хвицне задом:

— Нема ладу в нас на залізницях, коли вже пенсільванський товарняк наважується перебирати нам кісточки. Цей новачок зроблений на славу. За кресленнями Юстеса, як і я. Чого ж вам ще треба?

007 міг би покатати цього маневрового по всій станції в своєму тендері, та однаково був йому вдячний за підтримку й розраду.

— У нас у Пенсільванії дрезини не водяться,— сказав «Консолідейшн».— А цей хробак такий старий і бридкий, що сам за себе промовляє.

— Це ви за нього промовляєте, а він ще й рота не розтуляв. Невже в Пенсільванії забули, що таке добрі манери? — спитав маневровий.

— Сидів би ти собі в парку, Куцанчику,— суворо зауважив «Могол».

— Ну й думайте собі так,— відрубав малючок.— Та до ранку ви побачите, що й до чого. Я був на сімнадцятій колії, скільки там товарняку збилося — страхіття!

— У мене свого клопоту по вуха,— заговорив, блискаючи гальмами, худорлявий легкий локомотив приміського сполучення.— Мої клієнти, бач, вагона-ресторану захотіли — і таки випросили. Причепили до хвоста, а легше снігоочисник тягти, ніж його. Та я його однаково спекаюсь, будьте певні! Як вони тоді почнуть лаяти всіх — крім себе, звісно, бовдури! Чого доброго, ще примусять тягти кур'єрський!

— А ти родом із Нью-Джерсі? — спитав Куцан.— Так я й гадав. Возити пасажирів та контейнери — невелика втіха, та все ж, знаєш, краще, ніж вагони-льодовні або нафтоцистерни. Не віриш? Я якось тяг...

— Тяг? Ти? — зневажливо пирхнув «Могол». — Та ти вагон-льодовню й до сортувальної не допхнеш. Ось я,— він помовчав, щоб додати ваги своїм словам,— воджу швидкий товарний, цілих одинадцять вагонів. Рівно об одинадцятій вирушаю й лечу, як годиться,— по одинадцять миль на годину. Цінні вантажі, негайні, ламкі, продовольчі — все це я. Що на приміських лініях байдикувати, що маневровим — невелика різниця. Товарний експрес — оце діло!

— Я, мушу сказати, вихвалитись не люблю,— почав «Консолідейшн».

— Не любиш? Ось тебе за те й загнали сюди, що на гору ледве сунешся.

— Там, де я сунусь, із тебе, Куцанчику, й пара вилетить. Кажу ще раз — вихвалитись не люблю, та вже як хочете знати, хто швидко товарні поїзди тягає, то подивіться на мене, коли я, весело посвистуючи, лечу по Аллеганах і за мною тридцять сім платформ з рудою, а гальмові кондуктори одно волоцюг зганяють, їм і посвистіти ніколи. Доводиться самому гальмувати. І ні разу й ниточки не пропало. Ні, добродію, тягати вагони — одне, а обережність і кмітливість — інше. А на моїй роботі потрібна кмітливість.

— І вас не паралізує свідомість такої страшної відповідальності? — почувся з кутка чийсь чудний охриплий голос.

— А це хто? — пошепки спитав 007 у приміського з Нью-Джерсі.

— Спробна машина «Компаунд» мішаної конструкції — «Нова Гренада». Півроку терлась маневровим на станції, а то весь час по майстернях огинається. Вугілля ощадить (просто скнара), зате не вилазить із ремонту. Гм... я гадаю, добродійко, що після нью-йоркського життя Бостон для вас — глушина?

— Коли я сама, у мене найбільше діла,— система «Компаунд» говорила наче в димар.

— Усе зрозуміло,— зневажливо шепнув Куцан,— вона й на сортувальній не потрібна.

— Робота в Бостоні ближча моїй духовній і фізичній натурі, і ваша *outrecuidance* ¹...

— Який там ще баланс? — перепитав «Могол». — Мені й із звичайними поршнями добре.

— Мабуть, краще сказати — ваша *faroucherie* ²,— просичала машина «Компаунд».

— А я не маю нічого спільного з такими бляшанками, як ви,— не здавався «Могол».

«Компаунд» зітхнула погорливо-співчутливо й більше не вимовила ані слова.

— Яких лиш кривляк на світі не буває! — сказав Куцан. — Ці масаачузетці всі такі. Ніяк не можуть з місця зрушити — ні сюди ні туди, а ще й лаються, коли їм вичитаєш. Еге, до речі, про Бостон: «Коменчі» вчора ввечері розповідав мені, ніби в п'ятницю у нього біля Ньютонаса букси загорілись. Тому, мовляв, і пасажирський запізнівся. Мастак же брехати цей «Коменчі»!

¹ Зухвальство (франц.).

² Невихованість (франц.).

— Та якби я це почув навіть у майстернях, коли на мені йказана не було, то однаково зразу б зрозумів, що «Коменчі» знов бреше,— втрутився приміський з Нью-Джерсі.— Букси загорілись! Ось воно як було: йому зайвий вагон причепили, то він на першому підйомі скис, ну й давай скиглити! Довелося сто двадцять сьомий на підмогу посилати. Букси загорілись — таке вигадас! А то розповідав, ніби під укис скотився. Дивився мені прямо в головний ліхтар і брехав, та так спокійно — не локомотив, а просто цистерна з водою. Букси! Ти спитай у сто двадцять сьомого, як воно було. «Коменчі» перевели на запасну колію, а сто двадцять сьомий (його викликали о десятій вечора, і він аж казився зі злості) підчепив його вагони й домчав їх за сімнадцять хвилин до Бостона. Букси! Смаленого дуба править цей «Коменчі»!

І тоді 007, зібравши докуп, як то кажуть, свої колеса, спитав, що це означає — «загорілися букси».

— А бодай мені дзвінок у голубий колір пофарбували! — зарепетував Куцан.— Бодай мене на трамвай з дерев'яними ободами переробили! Бодай мене розламали й перелили в п'ятицентові дзиги на радість вуличним крамарям. Цей восьмиколісний американець не знає, що таке «букси загорілись»! Ти, може, й про стоп-кран ніколи не чув, і нащо в тебе гвинтові домкрати? Просто свята невинність — тебе з твоїм власним тендером наодинці страшно лишати. Ех ти, платформо!

Не встигли інші й слівця докинути, як Куцан свиснув, пустивши струмінь пари, а у 007 від образи мало фарба пухирями не взялась.

— «Загорілися букси»,— промовила машина «Компаунд», добираючи й зважуючи кожне слово, наче вугілля,— це означає кару за перебільшення швидкості через недосвідченість. Гм...

— «Загорілися букси»! — вигукнув приміський з Нью-Джерсі. — Це так наш братчик розплачується за подорожню гарячку. Вже скільки років зі мною такого не бувало. До паровозів ближніх маршрутів ця хвороба рідко пристає.

— В нас у Пенсільванії про неї й не чули, — зауважив «Консолідейшн». — Ньюйоркці — ті часто на неї хворіють... Це ніби нервова перевтома.

— Іди ти... в депо! — сказав «Могол». — Гадасш, як у вас у горах профіль колії гірший, то ти й справді аллеганський ангел. Я тобі зараз розтлумачу, хто ти такий... А ось і моя бригада йде. Ну гаразд, мені час; може, ще побачимось, тоді й добалакаємо!

І «Могол» велично, наче військовий корабель у годину припливу, від'їхав до поворотного круга, там розвернувся й став на свою колію.

— А ти, зелений кавнику (це до 007), катай звідси, трохи підучися, а тоді вже лізь у компанію до тих, хто за тиждень стільки миль пролітає, скільки в тебе й за рік не набереється. Вантажі цінні, продовольчі, ламкі, негайні — і все це я. Бувай!

— Щоб мені казан луснув, коли можна так нечемно поводитися з новачками! — вигукнув Куцан. — За що ти з нього знущаєшся? Видно, коли соромом наділяли, «Могол» ходив заправлятися водою. А ти, хлопче, не дрейф, чади собі! Зараз і нас із тобою покличуть.

Люди в паровозному депо говорили на високих нотах. Один, у шкарубкому від поту вовняному светрі, казав, що в парку нема жодного зайвого локомотива. Другий, трясучи зіжмаканим папірцем, кричав, що начальник сортувальної звелів відкрити голову тому, хто не дасть локомотива. Тоді перший замахав руками й спитав, чи не думає начальник, ніби він ховає локомотиви в кишнях. Потім з'явився чоловік у довгому чорному піджаку, без комірця, весь мокрий,

бо стояв гарячий серпневий вечір, і сказав, що коли сам так звелів, то нема про що й сперечатися. І з допомогою цих трьох локомотиви рушили з місця — спершу машина «Компаунд», потім «Консолідейшн» і, нарешті, 007.

Треба признатися, десь у глибині топки 007 плекав тасмну надію, що після закінчення випробувань його з піснями й криком виведуть із депо й під наглядом упевненого, статечного машиніста причеплять до зелено-шоколадного кур'єрського поїзда. Машиніст поплеще його по спині, ласкаво погмонить до нього й назве його своїм арабським скакуном. (Робітники в майстернях, де він з'явився на світ, не раз читали вголос дивовижні оповідання про залізничне життя, і 007 сподівався, що з ним теж трапиться щось надзвичайне). Та на залитій електричним світлом, сповненій гуркоту й брязку сортувальній станції небагато було кур'єрських поїздів, і машиніст 007 сказав:

— Який безглуздий інжектор поставив Юстес на цю машину! — І, сердито орудуючи ручкою, закричав: — Ну як на цій штуці маневрувати?

Чоловік без комірця втер обличчя і відповів, що на сортувальній страшно робиться, все забите товарняком, і таке інше, і нічого не вдієш: доведеться маневрувати до других півнів.

007 несміливо висунувся вперед, і душа його сховалась аж у колеса: він так нервувался, що від дзенькоту власного дзвоника мало з рейок не зійшов. Спереду і ззаду гоїдалися й пританцьовували ліхтарі; з боків по шістьох коліях, брязкаючи зчепами, вищачи гальмами, сновигало туди-сюди стільки поїздів, що 007 і не снилось. Там були й нафтові цистерни, і вагони для сіна, і вагони з худобою, що голосно ревля, а ті — для руди, а ті — для картоплі, з пічками посередині. Вагони-льодовні й вагони-рефрижератори, з яких прямо на рейки крапала крижана вода; і вен-

тильовані вагони для фруктів, і молочні цистерни; платформи з повними товарів контейнерами; платформи з жатками й снопов'язалками всіх кольорів веселки — червоними, зеленими, золотавими в сліпучому електричному світлі; платформи із смердючими вологими шкурами, запашними дошками із тсуги та в'язками гонту; платформи, що гнулися під вагою тридцяти-тонного литва, кутового заліза та гвинтів для будівництва якогось нового мосту, і знов сотні, сотні товарних вагонів — навантажені, замкнені, всі в крейдяних позначках. Чоловіки — спітнілі, сердиті — лазили під тисячами коліс, коло них і між ними. Вони кванливо перелазили через будку 007, тільки-но він зупинявся на хвилину, потім сідали на каукетчер, коли 007 рушав з місця, й залазили в тендер, коли він давав задній хід. І цілі гурти бігали по дахах товарних вагонів, перевіряли гальма, махали руками й вигукували всякі чудні слова.

007 то штовхали вперед на фут, то відкочували назад на чверть милі так рвучко, що його колеса гуркотіли й бряжчали. Потім різко переводили на стрілку (а стрілки на сортувальній дуже короткі й незручні). Причіпляли то один, то другий товарний поїзд, а 007, не знаючи того, не зразу міг зрушити з місця. І так без кінця. Тільки-но він набере швидкість, як хтось відчіпляє кілька вагонів. 007 робив ривок, але зразу натикався на гальмо і, аж гикнувши з натуги, зменшував хід. Потім він кілька хвилин відсапувався, засліплений мигтінням ліхтарів, оглушений дзенькотом дзвіночків, очманілий від мелькання вагонів, яким кінця не було. Гальмова помпа давала сорок ходів на хвилину, передній зчеп звисав над каукетчером, мов язик вимореного собаки, а весь корпус 007 укривала напівзгоріла сажка.

— З тендером важко маневрувати,— зауважив його малорослий приятель по депо, риссю пролітаючи повз

нього,—але ти молодчага. Бачив коли маневровий швидкий? Ні? То подивись на мене.

Куцан тяг дванадцять важких платформ. І раптом, різко скрегонувши, відірвався від них. Попереду в приимерку замаячила стрілка. Він по-кролячому шмигнув до неї, ззаду щось клацнуло, й низка платформ, навантажених колодами, попала в обійми важкого товарного локомотива, що розписався за одержаний вантаж протяглим гудком.

— На всій сортувальній тільки мій хазяїн уміє такі штуки витинати,—сказав Куцан, вернувшись.—Коли якийсь інший дурень береться за це діло, мене аж трусить, як у пропасниці. Ось що значить коротка колісна база! Тобі так не до снаги — враз одірве тендер.

007 і не мав таких честолюбних бажань; він так прямо й сказав Куцанові.

— Не хочеш? Звісно, це для тебе діло незручне, але ж хіба не цікаво? Начальника сортувальної бачив? Найголовніша людина в світі, не забувай! Коли скінчимо, питаєш? Та ніколи, братику. Так удень і вночі, весь тиждень, і в будень і в свято працюєш. Бач, он поїзд із тридцяти вагонів по четвертій, ні, по п'ятій колії йде? Яких лиш вантажів там нема! Сюди його пригнали, щоб розсортувати вагони і сформувати потім прямі поїзди. Ось ми й відчіплюємо по одному вагону.

По тих словах Куцан підштовхнув платформу, що мала йти на захід, і, ледь чмихнувши від подиву, сахнувся назад, бо платформа виявилась його давньою приятелькою.

— А бодай мої зчепи луснули, коли це не безпритульниця Кет! Що ж ти своїх друзів забула? Тут за тобою сорок гінців уже було з твоєї дороги. Хто тебе тепер захопив у руки?

— Я й сама б рада знати,— запхикала безпритульниця Кет.— Дім мій у Топіці, а я вже побувала і в Седер-Репідз, і в Вінніпегу, і в Ньюпорт-Ньюз, побувала й на півдні, в Атланті, і у Вест-Пойнті, і Буффало не обминула. Тепер, мабуть, застрягну в Гаверстро. Якихось десять місяців дома не була, а так уже знудувалася за своїми — страх як хочеться вернутись.

— Гайда в Чікаго, Кеті,— сказав маневровий, і стара, облізла платформа, гуркочучи й підскакуючи, ліниво покотилась по рейках.

— Хочу встигнути в Канзас, поки там соняшники зацвінуть.

— Таких безпритульниць Кет та волоцюг Віллі на сортувальній хоч греблю гати,— пояснив маневровий номерові 007,— я знав стару платформу з Фітчбурга, що не була дома цілих сімнадцять місяців. А одна з наших вернулася сюди тільки через п'ятнадцять місяців. Не втямлю, як це наші хазяїни влаштовують. Мабуть, міняють нас місцями. Ну, я своє діло зробив. Тепер Кеті на шляху в Канзас через Чікаго. Але закладаюся на місячний запас вугілля — вона неодмінно застрягне в Чікаго, буде на побігеньках у адресата вантажу, а восени її знов до нас із пшеницею приженуть.

В цю хвилину повз них пройшов «Консолідейшн», що тяг за собою дванадцять вагонів.

— Додому їду,— гордо заявив він.

— Та ти не розмістиш стільки вагонів на поромі! Візьми їх за два рази, хвалько! — гукнув йому вслід Куцан.

Та ось 007 підігнали до шести останніх вагонів, і він ледь не вибухнув з подиву, виявивши, що штовхає їх навпростець до величезного порома. Досі 007 бачив навколо себе тільки твердий ґрунт, а тепер сторопів, коли пором відчालив і колеса його на шість дюймів занурились у чорну маслянисту воду.

Потім 007 швидко погнали до пакгаузів, де він побачив начальника сортувальної — присадкуватого чоловіка з білим обличчям, у сорочці, штаних і стоптаних черевиках. Він поглядав на море візочків, юрбу горлаїв-вантажників та ескадрони коней, що задкували, повертались, викрешували підковами іскри.

— Це з візків вантаж перекидають у контейнери, — шанобливо зауважив маневровий, — але головний на вантажників і не дивиться. Хай собі лаються. Він тут сам пан і хазяїн! Досить йому сказати: «Будьте ласкаві», — як вони йому в ноги падають і моляться. Кілька поїздів устигнуть навантажити, перше ніж він зверне на них увагу. Досить йому рукою махнути, і все само собою робитись починає.

Навантажений поїзд відходив однією колією, а другою на зміну йому прибував порожній. Паки, кошики, ящики, банки, сулії, очеретяні плетінки, коробки просто стрибали у вагони, наче ті були магнітом, а вантажі — залізними стружками.

— Ну як? — вигукнув Куцан. — Гарно, правда?

Червонопикий вантажник пропхався до начальника сортувальної й трусонув кулаком у нього під носом. Начальник навіть очей від паперів не відірвав. Тільки ледь кивнув вказівним пальцем, і молодий здоровило в червоній сорочці, що терся поряд, ударив вантажника в ліве вухо, і той, охнувши, повалився на в'язку сіна.

— Одинадцять, сім, дев'яносто сім, чотирнадцять нуль нуль три; дев'ятнадцять тринадцять; один один чотири; сімнадцять нуль двадцять один і десять західного напрямку. Все просто до станції призначення. крім двох останніх. Їх на вузлову. Гаразд. Забирайте поїзд.

Начальник сортувальної лагідними синіми очима глянув поверх горлаїв-вантажників, зупинив погляд на залитій місяцем водяній гладіні й замуликав:

І землю напу рідну,
І людський дух, і плоть,
І все, що дише й квітне,—
Усе створив господь.

007 відкотив вагони й передав їх звичайному товарному локомотивові. Ніколи зроду він не здавався собі таким нікчемним!

— Цікаво? — спитав Куцан, що чахкав на сусідній колії.— Адже якби цей начальник попав нам між буфери, з нього лишилась би червона калюжка, а ми б навіть не помітили. Диви, як він усередині весь кипить, а зверху не показує.

— Що там казати,— погодився 007.— У мене при ньому наче вогонь у топці гасне й пара вся виходить. Так, він найголовніша людина на землі.

На той час вони вже стояли в дальньому, північному кінці сортувальної, біля будки стрілочника, і дивились на чотириколійне залізничне полотно. Поїзд, пригнаний 007, передали бостонській дамі «Компаунд», і вона тепер мала тягти його по не дуже справному полотну до вузлової станції, тож і нарікала прикро на дев'яностошестифунтові рейки.

— Ви такі молоді, такі молоді,— кахикала вона.— Ви не усвідомлюєте своєї відповідальності.

— Все він усвідомлює,— відрубав Куцан,— тільки не скиглить, як дехто.— Він пустив убік струмінь пари, наче чвиркнув.— Вантажу в неї гисяч на п'ятнадцять, а крекче, наче там на всі сто — бозна-що про себе думає, як «Могол». Пробачте, мадам, але дорога для вас відкрита... Зараз знову застрягне, як нежива, куди їй!

Переповзаючи з колії на колію, машина «Компаунд» повільно рухалася довгим спуском, важко охала на кожній стрілці, перевалювалася, ніби корова в заметах. Коли її буферні ліхтарі зникли з очей, на сор-

тувальній настала коротка тиша. Стрілки, клацнувши, перевелись і немов завмерли в чеканні.

— А тепер я тобі покажу дивовижний фокус,— сказав Куцан.— Якщо «Багряноносець» хоч на хвилину спізниться, значить, пора міняти нашу конституцію. Як тільки виб'є дванадцятую...

— Бам! — бамкнув годинник на великій вежі сортувальної, і здалеку до 007 долетіло ритмічне «чах-чах-чах». Зіркою блиснув на обрії головний ліхтар, він розгорявся дедалі ясніше, і приглушена музика коліс переростала в урочисту пісню велетня, що летів мов на крилах:

Швидше, швидше, вітер свище, чах-чах-чах.
Раз-два-три, хутенько, пенько, чах-чах-чах.
Підлітаємо з розгону
До вокзалу, до перону,
Тихше, тихше, хто там дише, чах-чах-чах.

Останні звуки з викликом розкотились за півтори милі від пасажирської станції, але краєчком ліхтаря 007 розгледів гордий надшвидкий локомотив на шість ведучих коліс — славу й окрасу залізниці, першокласний «Багряноносець», південний експрес мільйонерів, що відмітав назад милі так легко, як гуляє по м'якій дошці рубанок. Весь він був наче туманна темно-емалева пляма, оживлена смугою білого електричного світла у вікнах і мерехтінням нікельованих поручнів на площадці заднього вагона.

— Оце то так! — вирвалось у 007.

— Сімдесят п'ять миль на годину робить. Кажуть, є ванні, перукарні, телеграфний апарат, бібліотека — й не перелічиш усього. Так, добродію, сімдесят п'ять на годину! А в депо розмовлятиме з тобою отак просто, як оце я. Та дідько б ухопив мої колеса, якби я розігнався хоч до половини його швидкості, тут би мені й каюк! Він магістр нашого ордену. Завжди в

нашому депо опоряджується. Я тебе з ним познайомлю. Варто. Не багато є таких, щоб цю пісню співали.

Від хвилювання 007 навіть відповісти не зміг і не почув, як задзвонив телефон у будці й стрілочник, вихилившись із неї, спитав у машиніста 007:

— Пари вистачить?

— Та миль на сто, певне, від'їхав би від цієї мишоловки,— відказав машиніст, що любив довгі перегони й ненавидів сортувальні.

— Тоді давай швидше. Тут миль за сорок товарний експрес під укiс зійшов, ярдів п'ятсот лінії з ладу вибуло. Ні, жертв не було, але обидві колії блоковані. Слава богу, кран і ремонтний вагон на місці. Зараз ремонтники надійдуть. Не барися! Шлях відкритий.

— І чого я такий плюгавий уродився? Аж злість бере! — зітхнув Куцан, а 007 одним ривком причепили до похмурого, закуреного, схожого на гальмовий вагона, напханого інструментами; за ним стояли платформа й кран.

— Знаєш, бригади різні бувають. Але тобі, братку, пощастило! Дають ремонтний вагон. Тільки сміливіше! Колісна база витримає, та й крутих поворотів майже нема. Ага, трохи не забув! «Коменчі» тут казав, що є діляниця, де рейки абияк покладені,— там тебе трохи потрусить. Миль за п'ятнадцять з половиною після підйому біля Джексонового роз'їзду. Та ти де місце зразу пізнаєш: там ферма, вітряк і п'ять кленів у подвір'ї перед будинком. Вітряк на схід від кленів. А посередині перегону залізний міст вісімдесятифутовий, без поруччя. Ну, бувай. Хай щастить!

Не встиг 007 отямитись, як уже мчав по рейках у глуху темінь. І враз на нього напали нічні страхи. Пригадалися розповіді про зсуви, про вивернуті зливою валуни, про повалені дерева, про худобу на рейках, усі просторікання бостонської дами «Компаунд»

про відповідальність і на додачу все, що породила його власна фантазія. Біля першого в його житті залізничного переїзду (а це подія в біографії паровоза) він дав надміру тремтячий свисток, а як угледів злякану конячину та поблідлого, аж зеленого добродія в бричці, що стрімголов летіла ярдів за два від правих коліс, нерви 007 напружились до краю. Він не мав сумніву, що зараз зійде з рейок; відчував, як на поворотах колеса на добрий дюйм піднімаються над рейками; знав, що на першому ж підйомі з нього дух вилетить, як у «Коменчі» біля Ньютонса. Він щодуху летів спуском до Джексонового роз'їзду, — майнув вітряк трохи західніш від кленів, потім колеса застрибали по погано вкладених рейках, і великі краплі поту виступили у нього на паровому казані. При кожному різкому поштовху 007 жахався, що не витримає котрась із осей.

Вісімдесятифутовий міст без поручнів він проскочив, наче кіт, що втікає по паркану від собаки. До скла головного ліхтаря прилип мокрий листок, його тіль летіла по рейках, і 007, вирішивши, що то стрибає якийсь м'якенький звірок, злякався, що наїде на нього (все м'яке лякає локомотиви так само, як і слонів). Та люди, що їхали на 007, були спокійнісінькі. Бригада безбоязно перебралася з ремонтного вагона в тендер і тепер перекидалась жартами з машиністом. 007 чув човгання ніг по вугільлі й уривки пісні:

Ти, товарний, зажди, не свисти, не гуди,
І «Стріла» почекає, їй-богу,
Бо експрес уже знов десь із рейок зійшов.
Гей, ремонтникам дайте дорогу!
Ну-бо, дайте бригаді дорогу!

— Так, Юстес не дав маху. Машина добряча. І новісінька.

— Кхе-кхе! Що правда, то правда. Навіть фарба ще...

І враз праве заднє колесо 007 пропизав нестерпний пекучий біль.

«Ось,— подумав він,— ось і в мене загорілись букси. Тепер я зрозумів, що це таке. Розірве мене на шматки, не інакше. І це в першому рейсі!»

— Здається, щось негаразд,— наважився сказати кочегар машиністові.

— Дарма, витримає, як треба буде. Ми майже доїхали. А хлопцям краще б сидіти в себе у вагоні,— сказав машиніст, держачи руку на гальмі.— У мене на очах людей зносило...

Ремонтники, регочучи, вернулися до себе. Кому хочеться летіти сторчголов на рейки? Машиніст крутнув рукою, і 007 відчув, як щось наче прикувало до рейок його ведучі колеса.

— Ой-ой-ой! — скрикнув 007 і проїхав поковзом по рейках. У першу мить йому здалося, наче він відривається від власних осей.

«Мабуть, це й є той самий стоп-кран, що ним Кудан дражнив мене в депо,— насилу зводячи дух, думав 007.— «Загорілися букси», «Стоп-кран». І те, й те страх як болить! Зате в депо всім розкажу».

Розпаленілий 007 зупинився за кілька кроків від того, що лікарі назвали б «складним переламом вагона». Машиніст навколішки почав щось колупати між колесами в 007, але не називав його арабським скакуном і не гомонів ласкаво, як буває з машиністами на сторінках «Тижневика». Він на всякі лади ляяв 007, витягав ярди звугленого клоччя з букс і нахвалявся, що неодмінно спіймає того дурня, котрий так по-дурному напхав його туди. Ніхто не допомагав йому, бо Івенс, машиніст «Могола» — він тільки трохи розбив голову, але був дуже сердитий,— показував при світлі ліхтаря невелику свиню, роздавлену й посинілу.

— Хоч би свиня як свиня,— мурмотів він,— а то ж поросся.

— Страшні звірюки, нічого не скажеш. Лізуть під каукетчер і спихають тебе під укіс,— зауважив хтось із бригади.

— Під укіс! — загорлав рудоголовий уельсець Івенс.— Вас послухати, то я що другий день лечу з рейок через якого-небудь кабанця, ніби всіх свинячих недоносків у штаті Нью-Йорк визбирую. Я їх і не бачу ніколи, крім оцього чортяки,— диви чого наробив!

Як на одне поросся, що заблудилось уночі, нароблено було справді чимало. Товарний експрес, очевидно, мчав повним ходом, бо «Могола» підняло на рейках, і він пролетів навскоси кількасот футів у лівий бік, прихопивши з собою ті вагони, що захотіли цього. Декотрі утримались. Порвали зчепи й зупинилися, а задні вагони подерлись на них. У цьому гармидері вони погнули й пом'яли рейки лівої колії. Сам «Могол» влетів у поле пшениці й упав на коліна; химерні зелені гірлянди намотались йому на шатунни, важке груддя землі обліпило каукетчер, якому п'яно кивало колосся. Вогонь у топці був закиданий землею — це зробив Івенс, як тільки опритомнів,— у розбитий головний ліхтар набились обсмалені нічні метелики. «Могол», весь обсипаний вугіллям з тендера, нагадував шаленого буйвола, що вперся в універсальний магазин: усюди як попало валялися, повилітавши з розбитих вагонів, друкарські й швацькі машинки, велосипеди в дерев'яних клітках, партія імпоротної збруї, оздобленої сріблом, французькі рукавички й сукні, десяток чудово оброблених дубових полиць для каміна, п'ятнадцятифутовий моторний човен, у який в'їхало масивне ліжко з мідними прикрасами, ящик з телескопами й мікроскопами, дві труни, ящик дуже доброї карамелі, чудові сири, масло і яйця уже в вигляді омлету, розбита коробка з дорогими іграшками

й сотні інших предметів розкоші. Невідомо звідки вмить з'явилися якісь волоцюги й великодушно кинулись на підмогу ремонтній бригаді. Тому гальмові кондуктори, озброївшись шворнями, ходили з одного боку, а з другого, застромивши руки в кишені, патрулювали супровідник вантажу та кочегар. З будинку за пшеничним полем вибіг довгобородий чоловік і гукнув Івенсові, що якби це сталося під осінь, згорів би весь його хліб, і це з вини непутящого машиніста. Потім він прожогом кинувся навітки, бо Івенс, загорлавши: «Це все через його свиню, його свиню, пустіть мене, я вб'ю його, вб'ю!» — рвонувся до нього. Ремонтники реготали, а фермер, вистромившись із вікна, сказав Івенсові, що той не джентльмен.

Та 007 було не до сміху. Йому ще не траплялось бачити аварію, і вона його дуже налякала. Ремонтники сміялись, але й діла не забували, і коли 007 побачив, як вони орудують із «Моголом», ляк його змінився подивом. «Могола» обкопали лопатами, під колеса підвели шпали, а під нього самого — домкрати; обвили його ланцюгом крапа й лоскотали ломами. А 007 причепили до напіврозбитих вагонів, і він усе задкував, поки клубок вагонів розплутався і, покотившись по рейках, вони звільнили шлях. До світанку душ тридцять-сорок уже підносили й укладали шпали, перевіряли колію, кріпили рейки. До ранку всі здатні рухатись вагони були передані іншому локомотивові. Колія була розчищена, і 007 дюйм за дюймом почав витягати «Могола» по короткому настилу зі шпал. Нарешті реборди його торкнулися рейок, і старий зі скреготом став на місце. Та він був глибоко пригнічений, і вся його бадьорість вивітрилася з нього.

— Хоч би свиня була,— сумно казав він,— а то ж підсвинок. Та ще, як на те, не комусь, а саме тобі припало мене визволяти.

— Але як таке могло скоїтися? — засичавши від цікавості, спитав 007.

— Скоїтися? Та зовсім воно не скоїлося, просто випадок. Я виїхав із-за повороту й налетів на неї. Думав, скунс під колесами. Така була невеличка. І не писнула, прямо під каукетчер попала, а я раптом чую — передні колеса підскочили, на рейки попасти не можу, одне слово, кепська справа. Мене повернуло, мов на осі. Потім чую, під лівим ведучим колесом щось жирне б'ється, і — бодай мені казан луснув — я полетів під укіс. Тільки шпали затріщали під ребордами, думаю — каюк мені, і опинився в хлібах. Тендер виплюнув вугілля через будку, а прямо переді мною — старий Івенс, закривавлений, лежить як мертвий. І мене трусонуло. Всі заклепки, гайки й болти повилітали.

— Гм... — протяг 007. — А скільки ви важите, як по-вашому?

— Без цієї грязюки сто тисяч фунтів.

— А порося?

— Вісімдесят. Не більше ста. І ціна вся йому чотири з половиною долари. Ну як тут не журитись? Можна й нерви розладнати, прямо колеса відбирає. Подумати лишень, не встиг я виїхати з-за повороту... — знову зотяг свою пісню «Могол», зовсім приголомшений.

— Так уже водиться на світі, — втішав його 007. — Та й падати в пшеницю, певне, не так боляче.

— Якби це шістдесятифутовий міст та я впав у воду, вибухнув, вирядив на той світ машиніста з кочегаром, як інші роблять, не так би прикро було, але через підсвинка заїхати на поле, та щоб ти мене витягав! Мало того — ще й отой стариган, смердючий фермер у нічній сорочці, так мене батькував, наче я хвора шкапа... Ні, це жах! Не називай мене більше «Моголом». Я просто швацька машинка. Мене тепер на сортувальній до смерті засміють.

І 007, що за ніч остудив свої букси й добре подорослішав, неквапно потяг товарний локомотив у депо.

— Здоров, старий. Видно, цілу ніч працював? — гукнув «Моголові» невгамовний Куцан, що вертався додому з роботи.— Вигляд у вас, скажемо відверто... Ех, ви, вантажі цінні, вантажі негайні!.. Катайте в майстерні, скиньте лаври зі свого димаря та вмийте будку.

— Не в'язни, Куцане,— суворо сказав 007, підходячи до поворотного круга,— а то я...

— Я й не знав, братку, що цей старий кип'ятильник — твій щирий дружка. Останнього разу він не дуже чемно з тобою розмовляв.

— Правда. Але я відтоді бачив аварію й від страху мало не обліз. Тепер, поки пари не випущу, ніколи не стану глузувати з новачків, що не знають діла й хочуть навчитися. А зі старого «Могола» й поготів, хоча й бачив, як у нього з димаря колоски стирчали. Уявляєш собі, Куцане, все через підсвинка — не свиню, а просто порося. Само з грудку антрациту — на свої очі бачив, а якої шкоди наробило. І я зрозумів, що таке може з кожним статися.

— Ви це вже зрозуміли? Для почину чудово,— втрутився в розмову «Багряноносець», що саяв дзеркальними шибками високої елегантно́ї будки; в депо він дожидав опорядження перед наступним рейсом.

— Дозвольте вас, панове, познайомити,— казав Куцан.— Це наш «Багряноносець». Ти, братку, вчора ним захоплювався і, здається, навіть заздри́в. А це, шановний добродію, новий член нашого товариства; в нього ще всі милі попереду, але я, як старший товариш, ручуся за нього.

— Радий нашому знайомству,— сказав «Багряноносець», окидаючи поглядом переповнене депо.— По-моєму, нас тут досить, щоб відкрити збори. Гм... Завдяки повноваженням, що ними я наділений як началь-

ник залізниці, я віднині оголошую 007 повноправним членом Об'єднаного братства локомотивів, що як такий може користуватися всіма правами й привілеями щодо майстерень, депо, водокачок і залізниць. Згідно з наданим мені правом я підношу 007 до рангу швидкісного локомотива, бо, як мене повідомили з вірогідних джерел, наш новий товариш пройшов сорок одну милю за тридцять дев'ять з половиною хвилин, поспішаючи на допомогу потерпілому. Свого часу я сповіщу присвоєні локомотивам цього рангу гімн і сигнал — по них вас упізнають у найтемнішу ніч... Ласкаво просимо, новоявлений члене нашого братства локомотивів!

І ось, коли в найтемнішу ніч (як висловився «Багряноносець») ви зупинитесь на мосту над товарною станцією і окинете поглядом чотириколійне полотно, рівно о другій тридцять ночі — не раніше й не пізніше, — коли «Білий метелик», забравши пасажирів, що не попали на «Багряноносець», мчить на південь сім своїх молочно-кремових спальних вагонів, ви почувєте разом з боєм годинника, як здаля загуде басом віолончель, а потім розчуєте слова:

Швидше, швидше, вітер свище, чах-чах-чах.
Раз-два-три, хутенько, ненько, чах-чах-чах.
Підлітаємо з розгону
До вокзалу, до перону,
Тихше, тихше, хто там дише, чах-чах-чах.

Це 007 покриває сто п'ятдесят шість миль за двісті двадцять одну хвилину.

РІККІ-ТІККІ-ТАВІ

Ріккі до кубла примчав
І гадюці закричав
(Він хоробрий, хоч малий):
— Наг, виходь на смертний
бій!

Скік — удар... І так весь час.
(Стережися, Наг!)
Нині хтось загине з нас!
(Як бажав ти, Наг!)
Вліво — круть, вправо —
верть...

(Що, злякався, Наг?)
Ха, шугнула мимо смерть!
(Ось кінець твій, Наг!)¹

Це розповідь про те, як Ріккі-Тіккі-Таві переміг у двобої, що точився у ванній кімнаті великого бунгало в селищі Сеговлі. Дарзі, пташка-кравець, допомагав йому, і Чучундра, мускусна щуриха, що боїться вийти насеред кімнати, а завжди скрадається попід стінами, давала йому поради. Але бився Ріккі сам на сам.

Ріккі був мангуста. Ці звірки хутром і пухнатим хвостом схожі на котів, але голівка в них як у ласиці, та й звички в них ласячі. Очі й кінчик носа, що весь час ворушився, були у Ріккі рожеві, і він міг почухатися скрізь, де захоче, будь-якою лапкою, передньою чи задньою, а хвоста вмів розпушити так, що він ставав схожий на довгу щітку, якою миють пляшки. А коли він біг у високій траві, тоді лунав його бойовий поклик: «Ріккі-тіккі-тіккі-чк!»

Ріккі жив з батьком і матір'ю в норі над річкою;

¹ Вірші в цьому оповіданні переклав Л. Солонько.

якось після рясної зливи річка розлилася, бурхлива вода підхопила бідолаху Ріккі й понесла його придорожним рівчаком. Він борсався, молов лапками, а коли вгледів жмутик трави, то вчепився за нього й тримався щосили, поки не зомлів.

Коли Ріккі опритомнів, то побачив, що він лежить під палючим сонцем на доріжці в чиємусь садку, а над ним схилився хлопчик і каже:

— Мамо, ось мертва мангуста. Поховаймо її.

— А може, вона ще жива,— відказала хлопчикові мати.— Віднесімо її додому, хай обсохне й відігрівся.

Ріккі-Тіккі принесли в бунгало, і там Високий Чоловік узяв його двома пальцями, подивився й сказав, що він не мертвий, а тільки задубів від води. Отож Ріккі вгорнули у вату, щоб відігрівся. І ось Ріккі-Тіккі розплющив очиці й чхнув.

— Тихо,— сказав Високий Чоловік (він був англієць і недавно оселився в бунгало).— Не злякайте його, побачимо, що він робитиме далі.

Та злякати мангусту — це, мабуть, найтяжча в світі річ, бо ці звірятка від носика й до кінчика хвоста пройняті цікавістю. І гасло всієї їхньої породи — «Біжи подивися!» Ріккі глянув на вату, понюхав її й зміркував, що їсти її не можна, тоді оббіг кругом столу, сів на задні лапки, пригладив на собі шерсть, почухався й стрибнув хлопчикові на плече.

— Не бійся, Тедді,— засміявся Високий Чоловік — хлопчиків батько.— Це він хоче з тобою подружити.

— Ой, він мені шию лоскоче! — скрикнув Тедді.

Ріккі-Тіккі зазирнув хлопчикові за комір, потім обнюхав йому вухо, сплигнув додолу й почав терти лапкою носик.

— І оце дике звірятко! — здивувалася хлопчикова мати.— Мабуть, він того такий ручний, що ми з ним ласкаві.

— А мангусти всі ручні,— відповів батько.— Якщо Тедді не мучитиме його, не смикатиме за хвіст, не саджатиме в клітку, то він буде отакий довірливий і житиме в нас... Даймо йому щось їсти.

Ріккі дали шматочок сирого м'яса, і він з великим смаком з'їв його, а потім вибіг на веранду, сів на сонці й розпушив на собі шерсть, щоб просушити її. Аж як він зовсім обсох, йому стало справді гарно.

«Та тут же краще, ніж удома, в норі! — подумав він.— Тут стільки всякої всячини, скільки мої тато й мама за весь вік не бачили. Житиму тут, поки не розвідаю всього».

Цілий день він нишпорив по всіх закутках бунгало. У ванні Ріккі мало не втопився; на письмовому столі вмочив рожевий носик у чорнильницю, а тоді обпік його об кінчик сигари, що стирчала з рота у Високого Чоловіка, коли вискочив йому на коліна, щоб побачити, як люди пишуть. Увечері він забіг до спальні Тедді подивитись, як засвічують лампу, а коли Тедді ліг спати, теж видерся на хлопчикове ліжко. Проте він виявився дуже неспокійним сусідою: тільки-но десь щось шелесне, схоплювався й біг довідатися, що там таке.

Мама й тато зайшли до спальні сказати Тедді добраніч і побачили на подушці Ріккі.

— Це мені не подобається,— сказала мама.— Ще вкусить малого.

— Нізащо в світі,— відказав тато.— Навпаки, це звірятко охоронятиме Тедді краще від собаки. Як залізе сюди зм'я...

Але мама й подумати боялась про таке страхіття.

Вранці Ріккі-Тіккі вчасно з'явився до сніданку — в'їхав на веранду, сидячи на плечі у Тедді. Йому дали трохи банана і крутого яйця, і він, дякуючи за те, посидів хвилинку на колінах у всіх. Кожна добре ви-

хована мангуста сподівається колись жити в людському домі й бігати по кімнатах, тож його мати (вона колись жила в генеральському домі в Сеговлі) навчала його, як йому поводитись, коли стрінеться з білими людьми.

Після сніданку Ріккі-Тіккі побіг у садок — подивитися, що там є. Садок був чималий; у доглянутій частині його росли великі трояндові кущі — такі, що хіба за дванадцять великих кроків кругом обійдеш, — і апельсинові та лимонні дерева, весь рік укриті і квітками, й плодами. Далі були цілі хащі з бамбуку та високої трави. Ріккі ласо облизався.

— О, тут є де полювати, — сказав він, і хвіст його, тільки-но він подумав про полювання, враз розпушився й став схожий на ту щітку, що нею миять пляшки. А потім він оббігав сад, принохуючись до всього, і врешті почув чиїсь жалібні голоски в колючому кущі. То плакали Дарзі — пташка-кравець — і його жіночка. Вони зробили собі чудове гніздечко з двох великих листків — зшили їх стеблинками, а всередині намостили пуху та вати. Гніздо гоїдалось, а вони сиділи на його краю й плакали.

— Чого ви? — спитав Ріккі-Тіккі.

— Ой, велика біда! — відповів Дарзі. — Учора одне наше пташенятко випало з гнізда, і Наг проковтнув його.

— Гм... — гмукнув Ріккі-Тіккі. — Справді, дуже прикро. Але хто такий Наг? Бачте, я тут недавно й ще не знаю, хто живе в цьому садку.

Дарзі та його жіночка вмиль сховались у гніздечко і не відповіли, бо в густій траві за кущем щось засичало — так виразно, гостро й грізно, що Ріккі-Тіккі відскочив на два фути назад.

А потім із трави показалася голова з розпущеним каптуром, а за нею довге чорне тіло. То й був Наг — велика, п'ять футів завдовжки, чорна кобра. Підняв-

ши сторч третину свого тіла, Наг став погойдуватися сюди й туди, вступивши у Ріккі-Тіккі злі очі, що завжди мали той самий вираз, хоч би які думки були в Наговій голові.

— Хто такий Наг? — перепитав він, висунувши роздвоєний язик.— Подивись на мене. Це я — Наг. Великий Брахма ласкаво наділив нас своїм знаком за те, що перша кобра каптуром прикрила бога від палючого сонця, коли він спав. Дивись на мене й тремти!

Він ще ширше розпустив каптур, і Ріккі-Тіккі побачив зверху на ньому знак, схожий на окуляри. Ріккі справді злякався — на одну мить, але зразу пригадав, що він мангуста. Хоч він досі ще не бачив живої кобри, але мати годувала його мертвими, і він знав: мангусту для того й живуть на світі, щоб винищувати змій. Наг теж це знав, і, хоч погляд його був непроникно-крижаний, у глибині його холодного серця ворухився страх.

— Пусте! — сказав Ріккі.— Знак чи не знак, а маленьких пташенят, що випали з гнізда, сором ковтати.

Наг мовчав і пильно дивився в траву позаду Ріккі-Тіккі. Він знав, що як оселиться в садку мангуста, то раніше чи пізніше і йому, і всій його родині буде кінець, а тому пустився на хитрощі. Присипляючи пильність Ріккі, він трохи опустил голову й схилив її набік.

— Побалакаймо спокійно,— сказав він.— Адже ти їси яйця. Чому ж мені не можна ковтати пташенят?

— Озирнися! — раптом боязко цвірінкнув Дарзі.

Але Ріккі-Тіккі зрозумів, що озиратися вже пізно. Він підстрибнув якомога вище, і в ту мить під ним стрілою шугнула голова Нагайни, злої й підступної Нагової дружини. Змія голосно, розлючено засичала: вона підкралась до Ріккі-Тіккі, щоб убити його. Ріккі впав на неї зверху; якби він був дорослий, то зараз умить перекусив би їй хребет. А так він, боя-

чись, що вона встигне обернутись і вжалити його, швидко куснув змію гострими зубками, але не так сильно, як треба, і відстрибнув убік. А змія аж скрутилася від болю.

— Дарзі! Негіднику! — засичав Наг і потягся вгору, до пташки. Але Дарзі спорудив гніздо так високо, що ніякі змії не могли його дістати, і воно тільки гойднулось на галузці.

Ріккі-Тіккі сів на задні лапки й хвіст, мов невеличкий кенгуру. Очі в нього зовсім почервоніли — так буває з мангустами, коли вони злі,— і він, сторожко озирнувшись на всі боки, погрозовито зацокотів.

Та Наг і Нагайна вже шурхнули в траву. Коли кобра схибить, вона ніколи не показує, що хоче зробити далі.

Ріккі-Тіккі не мав охоти гнатись за втікачами в хащі, бо не наважувався почати бій з двома ворогами відразу. Він побіг до будинку й сів на посипаній рінню доріжці — подумати. Бо думати таки було про що.

В старих книжках можна прочитати, що мангуста, коли її в бою вкусить кобра, лікується якимось зіллям. Та це вигадка. В такому бою все вирішує тільки бистре око й моторність. У кобри — удар, у мангусти — стрибок. Хто ж має такі бистрі очі, щоб устежити за блискавичним рухом кобриної голови? Тільки мангуста, і тому бій мангусти з коброю — це справжнє диво, ще більше диво, ніж будь-яке чудодійне зілля.

Ріккі-Тіккі знав, що він молодий і недосвідчений, і тому ще більше пишався, що зумів ухилитись від підступного нападу ззаду. Так пишався, що, коли прийшов Тедді й погладив його, Ріккі прийняв це як заслужену данину.

Та саме як Тедді нахилився, в піску щось ворухнулось і тоненький голосок промовив:

— Стережіться! Я — смерть!

То був Карайт, невеличка землистосіра змійка, що має звичку ховатись у дорожній пилюці. Вона ще небезпечніша за кобру — так само отруйна, але непомітна, бо малесенька.

Очі у Ріккі-Тіккі знов загорілися червоними вогниками. Він рушив до Карайта, пританцьовуючи й погойдуючись, — така ото хода в мангуст. Дуже кумедна хода, але вона дає мангусті змогу в будь-яку мить стрибнути вперед, назад чи вбік. З Карайтом битись страшніше, ніж із Нагом чи Нагайною, бо Карайт маленький і повертається так моторно, що, як мангуста схибить, він миттю вкусить її в око чи в губу. Та Ріккі цього не знав і сміливо прискакував та відскакував — примірявся, куди вгородити зуби. Карайт перший метнувся до нього. Ріккі відскочив убік, тоді стрибнув уперед, але Карайт устиг обернутись, і маленька сіра голівка ледь не ковзнула по плечу мангусту. Ріккі довелося перестрибнути через змійку, а вона знов обернулася до нього.

— Мамо! Тату! — захоплено крикнув Тедді. — Наша мангуста вбивас гадючку!

Мати Тедді перелякано закричала, а батько вибіг із дому з товстою палицею в руці. Карайт у цю мить кинувся на Ріккі втретє, але знову схибив. А Ріккі стрибнув уперед, притиснув змійку лапками до землі, куснув її гострими зубками в спину зразу за головою і відкотився геть. За мить Карайт був неживий, і Ріккі-Тіккі вже хотів його з'їсти, починаючи з хвоста (за звичаєм усіх мангуст), але враз пригадав, що від ситного обіду стасш важкий, млявий, а щоб битися зі зміями, треба весь час лишатися легким і моторним. Тому він тільки покачався під рициновим кущем, а тоді став несхвально дивитись, як батько Тедді б'є мертвого Карайта палицею.

«Нащо? — думав Ріккі. — Адже він уже мертвий!»

— Любий мій Ріккі,— зі сльозами на очах промовила мама Тедді й узяла звірятко на руки.— Ти врятував мого синочка від смерті! — і пригорнула його, сміючись і плачучи. Високий Чоловік теж похвалив Ріккі, а Тедді дивився на нього великими від ляку очима. Ріккі-Тіккі було трохи чудно, він не розумів, через віщо така метушня. Але він радів.

Коли посідали обідати, Ріккі дозволили гуляти по білій скатерці між тарілками та склянками, і він міг би тричі об'їстися самими ласощами; але він пам'ятав про Нага і Нагайну, і хоч йому було дуже приємно, що його раз у раз гладять та пестять, а Тедді садовить собі на плече, проте час від часу очі в нього червоніли, і він гнівно кидав свій бойовий поклик: «Ріккі-тіккі-тіккі-чк!»

Тедді взяв його до себе в ліжко й поклав біля шиї. Ріккі-Тіккі був добре вихований і не пручався, та як тільки хлопчик заснув, він схопився й подався в нічну подорож по всьому бунгалу. У темряві Ріккі наткнувся на Чучундру, мускусну шуриху, що скрадається попід стінами й весь час жалібно повискує, ніби у неї серце рветься.

— Не вбивай мене! — почала благати Чучундра.— Любий Ріккі-Тіккі, не вбивай мене.

— Не скигли,— зневажливо кинув Ріккі.— Невже ти думаєш, що переможець змії нападе на шуриху?

— Хто вбиває змії, той від змії й загине,— промовила Чучундра ще сумніше.— Та й хіба не може Наг у темряві сплутати мене з тобою?

— Не бійся,— сказав Ріккі-Тіккі.— Адже Наг живе в садку, а ти туди й не потикаєшся.

— Наг усюди, Ріккі-Тіккі! Моя тітка, пацючиха Чуа, розповідала...— почала Чучундра й умовкла.

— Ну, кажи!

— Тс-с! Тихо! Наг усюди... Сходи сам до Чуа, розпитай її.

— А де ж я її знайду? Ні, розкажуй ти! Швидше, бо вкушу!

Чучундра сіла й гірко заплакала. З вусів у неї за- капали сльози.

— Я стара, я нещасна,— хлипала вона.— Я боюся й насеред кімнати вибігти, то як же я розкажу про таке страхіття? Тс-с-с! Чуєш, Ріккі-Тіккі?

Ріккі прислухався. В домі було тихо-тихо, та ось... почувся ледве чутний шурхіт: шурх... шурх!.. То шурхотіла по цеглі зміїна луска.

«О! Це або Наг, або Нагайна,— подумав Ріккі.— Та- ки треба було б поговорити з тією Чуа!»

Він обережно вернувся до умивальні Тедді, але там не було нікого. Тоді він прослизнув до ванної кім- нати Теддіної матері. Там у одному кутку над самою підлогою була вийнята зі стіни цеглина, щоб стікала вода. І крізь ту дірку Ріккі почув, як надворі пере- шіптуються Наг із Нагайною.

— Коли в домі не житимуть люди, тоді й він піде звідси, і весь сад буде наш,— казала Нагайна Наго- ві.— Залізь потихеньку всередину, та гляди, щоб пер- шим укусив Високого Чоловіка, що вбив Карайта. А тоді вилазь надвір, і ми вдвох упораємося з Ріккі-Тіккі.

— А ти певна, що нам добре буде, коли ми повби- ваємо людей? — спитав Наг.

— Авжеж. Чи були в саду мангусти, коли дім стояв порожній? Ні. Тоді ми тут були як цар і цариця. І не забувай, що скоро — може, й завтра — з яєць вилуп- ляться наші діти, і тоді нам треба буде спокою і про- стору.

— Твоя правда. Я про це й не подумав,— сказав Наг.— Я вб'ю чоловіка й жінку, а коли пощастить, то й хлопця, і втечу. А про Ріккі-Тіккі тоді можна буде не турбуватись. Як дім спустіє, він піде звідси сам, і нам не доведеться з ним битися.

Ріккі аж затіпався з люті, почувши те. Аж ось крізь стічний отвір просунулась голова Нага, і за нею повільно вповзло все холодне п'ятифутове тіло. Хоч який лютий був Ріккі, він ужахнувся, побачивши так близько величезну кобру. Наг згорнувся, підвів голову й став прислухатись у темряві. Ріккі бачив, як холодно блищать його очі.

«Коли я нападу зараз,— міркував Ріккі-Тіккі,— Нагайна почує й приповзе йому на допомогу. А як чекатиму, він може вбити Високого Чоловіка. Що ж мені робити?»

Наг погойдав головою туди й сюди, тоді напився з глека, яким наливали воду у ванну.

— У Високого Чоловіка є палиця, що нею він убив Карайта,— просичав він.— Та коли він уранці прийде сюди митись, то, певне, палиці з собою не візьме. Я дочекаюсь його тут. Чуєш, Нагайно? Я чатуватиму тут у холодку до ранку.

Нагайна не відповіла, і Ріккі-Тіккі зрозумів, що вона вже поповзла геть. Наг тим часом обвився кільцями круг великого глека з водою, і Ріккі-Тіккі затамував дух. Він не важився ворухнутись і тільки за годину почав помалу скрадатись уперед. Наг спав, а Ріккі пильно дивився на нього, приміряючись, де краще вкусити. «Коли я не перекушу йому хребта зразу,— думав він,— тоді прощай, Ріккі!» Він зміряв оком, яка завтовшки шия зразу за каптуром,— ні, товсто, не прокусиш до хребта. А вкусити нижче — тільки розлутити Нага.

Лишалась голова: треба вчепитись у неї над каптуром і нізащо не пускати.

І Ріккі-Тіккі стрибнув. Нагова голова лежала долі коло глека, і тому Ріккі, вчепившись у неї зубами, зміг упертись в глек спиною. А тоді його підхопило й рвучко заметляло на всі боки, немов пацюка,

яким бавиться собака. Наг бив і товк його об підлогу, об стіни, об бляшану ванну, але в очах у Ріккі жаріла лють, і він не розціплював зубів. Не зважаючи на удари, Ріккі стискав зуби все міцніше: він волів загинути, але не згнъбити свого роду. Йому вже паморчилось у голові, а тіло наче розривалося на шматочки, коли раптом у ванній сяйнула блискавка, заgrimів грім, гарячий вихор забив Ріккі дух, а червоний вогонь приємалив шерсть. То Високий Чоловік, прокинувшись від грюкоту, прибіг, вистрілив у Нага з обох стволів рушниці і влучив його нижче каптура.

Ріккі-Тіккі заплющив очі, бо думав, що і його вбило, але не розціплював зубів. А Наг сіпався в останніх корчах.

Високий Чоловік підняв Ріккі й гукнув:

— Алісо! Знов це звірятко. Цього разу воно врятувало від смерті нас із тобою.

Прийшла мати Тедді, бліда як крейда, і втупила очі в те, що лишилось від Нага.

А Ріккі поплентався до Теддіної спальні й насилу видряпався на ліжко. На м'якій подушці він до ранку облизував себе та обмацував — чи не поламав йому Наг усіх кісточок.

Уранці, хоч усе тіло в Ріккі було ніби затерпле, він почував велике задоволення. «Лишається ще побороти Нагайну, — міркував він. — А її буде важче вбити, ніж п'ять Нагів. Та ще й діти її можуть щохвилини вилупитись — вона сама сказала. Ні, треба скоріше поговорити з Дарзі».

Ще перед сніданком Ріккі-Тіккі побіг до куща, на якому Дарзі виспівував у ранковій тиші пісню перемоги. Звістка про Нагову смерть уже розійшлась по садку, бо слуга викинув його труп на смітник.

— Гей ти, дурний жмутику пір'я! — сердито гукнув Ріккі. — Ще рано співати!

— Наг помер, помер, помер! — заливався Дарзі. —

Відважний Ріккі-Тіккі схопив його зубами за голову й не випустив. А Високий Чоловік приніс громову палицю, зробив нею «бабах!» — і Наг розпався на дві половини! Більше він не ковтатиме моїх діток!

— Авжеж, авжеж! Але де Нагайна? — спитав Ріккі й пильно озирнувся довкола.

— До дірки в стіні приповзла Нагайна й поклікала Нага, щоб вийшов негайно, — виспівував Дарзі. — Та вже неживий був її чоловік — його виніс на палиці чорний служник. Слава ж вогненноокому героєві Ріккі, великому переможцеві змії! — і Дарзі роздув горлечко, щоб завести пісню знову.

— Якби я міг добратись до твого гнізда, я б тебе навчив! — гукнув Ріккі-Тіккі. — Дурний співун. Тобі там угорі безпечно, а мені тут, унизу, треба воювати! Стули свій дзьоб хоч на хвилинку, Дарзі!

— Задля великого, славного Ріккі-Тіккі я все зроблю! — сказав Дарзі. — Що накажеш, переможцю страшного Нага?

— Де Нагайна? Я вже вдруге питаю!

— На смітнику, біля мертвого Нага. Слава Ріккі-Тіккі, білозубому Ріккі-Тіккі!

— Облиш! Краще скажи, де вона сховала свої яйця. Може, знаєш?

— На грядці, де дині, отам під парканом — там, де зранку найдужче сонце пече. Там, під широким листям, уже три тижні лежать вони...

— І ти досі не сказав мені? На грядці з динями, кажеш?

— Невже ж ти поковтаєш їх, Ріккі?

— Та ні, не поковтаю. Коли в тебе, Дарзі, є хоч крихта розуму, лети зараз на смітник, там прикинься, ніби в тебе зламане крило, і замани Нагайну сюди, до кущів. Мені треба на ту грядку, а як я бігтиму повз смітник, вона мене побачить.

Дарзі був відважний, але не дуже розумний: у його голівці не вміщалося більше однієї думки. Він знав, що Нагайнині діти вилуплюються з яєць, як і його власні, і йому здавалося, що нищити їх негарно. Але жіночка його була розумніша й знала, що з кобриних яєць вилуплюються кобри. Тому вона випурхнула з гнізда й лишила Дарзі гріти яєчка та доспіювати пісню про Нагову смерть. Дарзі був такий, як усі чоловіки.

А його жіночка полетіла до смітника і там жалібно-жалібно заквилила, безпорадно стрибаючи перед очима в Нагайни:

— Ох, крильце в мене перебите! Хлопчак із бунгало пожбурих у мене камінцем!

І застрибала ще безпорадніше.

Нагайна підвела голову й засичала:

— А! Це ти? Це ти остерегла Ріккі-Тіккі, коли я хотіла його вбити. Погане ж ти вибрала місце, щоб стрибати з перебитим крильцем!

І попівзла до пташки.

— Злий хлопчак поцілив мене каменюкою! — плакала та.

— Ну, потішся хоч тим, що я, з'ївши тебе, розквітаюся з хлопцем. Уранці мого Нага викинули на цей смітник мертвого, та ще до вечора хлопець у будинку лежатиме так само неживий. Нащо ти втікаєш? Однаково я тебе проковтну. Глянь на мене, дуренька!

Та жіночка Дарзі добре знала, що цього робити не можна: пташка, що гляне в очі змії, застигає від жаху і не може ворухнутись. Мала хитрунка стрибала далі й далі, жалібно попискуючи, але не злітаючи, і Нагайна погналась за нею.

Ріккі-Тіккі почув, що вони віддаляються від стайні доріжкою, і прожогом гайнув до грядки з динями. Там він розшукав біля паркана двадцять п'ять яєць —

завбільшки з невелике куряче, але вкритих не шкара-
лупою, а білястою шкіркою.

— Саме вчасно прибіг,— сказав він, бо під тією
шкіркою вже видніли малесенькі змійки, а мати ко-
лись навчала його, що юні кобри, тільки-но вилуп-
ляться, вже здатні вбити мангусту чи й людину. Він
хутенько прокушував яйця й душив юних кобр, а тоді,
перевертаючи їх на всі боки, ретельно перевіряв, чи
не пропустив якого. Нарешті цілих лишилося тільки
троє. Він зловтішно засміявся, та раптом почув, що
жіночка Дарзі злякано зацвірінкала:

— Ріккі-Тіккі! Нагайна поповзла за мною до бу-
динку, а там шаснула на веранду... Ой, швидше, Рік-
кі!.. Вона там людей повбиває!

Ріккі прокусив ще двоє яєць, ухопив у зуби третє й
помчав до веранди. Там сидів за сніданком Тедді з
батьком і матір'ю, але Ріккі зразу побачив, що вони
не їдять. Вони були неначе скам'янілі, а обличчя ма-
ли білі, як крейда. Нагайна лежала біля самого стіль-
ця Тедді, вона щомиті могла вкусити його за голу
литку. Розгойдуючись, кобра співала пісню помсти.

— Ти, син Високого Чоловіка, що вбив мого Нага,—
сичала вона.— Сиди тихо. Я ще не зараз уб'ю тебе. По-
чекай ще хвилинку. Сидіть тихо, всі троє, не ворух-
шіться. Як ворухнетесь, я вкушу хлопця, а як і не
ворухнетесь — однаково пропали ви. Це вам помста за
мого Нага.

Тедді прикипів очима до батька, а той шепнув:

— Сиди й не ворухись, Тедді, чуєш? Не ворухись!
Сиди тихо, Тедді!

І раптом у жахливій тиші пролунав голос Ріккі:

— Озирнись, Нагаино! Я тут! Захищайся!

— На все свій час,— відказала кобра, не повернув-
ши голови.— І твоя черга настане. Глянь на своїх дру-
зів, Ріккі-Тіккі! Бач, які вони бліді! Вони переляка-

лись, вони бояться ворухнутись, а якщо ти підійдеш хоч на крок, я вкушу хлопця.

— Піди краще глянь на свої яйця на грядці з динями, під парканом,— сказав Ріккі-Тіккі.— Піди подивися, що там, Нагайно.

Кобра трохи обернулась і побачила на підлозі своє яйце.

— С-с-с! — засичала вона.— Ой лихо! Віддай його мені!

— А який буде викуп? За кобрине яйце? За юну кобру, царівну-кобру? За останню, найостаннішу з двадцяти п'яти? Решту вже їдять мурахи на грядці.

Нагайна забула все на світі. Вона блискавично обернулась до Ріккі. Тоді батько Тедді через стіл, перекидаючи весь посуд, потяг хлопця до себе, де кобра вже не могла дістати його.

— Обдунив! Обдунив! Обдунив! — захихотів Ріккі-Тіккі.— Хлопчик урятований. І це я, я вночі вхопив Нага за голову й перекусив йому хребет. Я, ріккі-тіккі-чк! — І підстрибнув усіма чотирма лапками.— Він метляв мною на всі боки, але не міг струснути з себе. Він був уже мертвий, коли Високий Чоловік перебив його надвоє. Це я вбив його, ріккі-тіккі-тіккі-чк! Іди сюди, Нагайно! Іди сюди й бийся, недовго вже тобі лишатися смутною вдовою!

Нагайна побачила, що Тедді вже не дістане, а яйце й досі в лапках у Ріккі-Тіккі.

— Віддай мені яйце! Віддай мені моє останнє яйце, і я піду звідси й більше не вернусь, обіцяю тобі! — благально сказала вона, смиренно згорнувши каптур.

— Авжеж, ти підеш звідси — на смітник, до свого Нага. Готуйся до бою, бідна вдово! Високий Чоловік уже пішов по свою рушницю. Бийся зі мною, Нагайно!

Ріккі-Тіккі стрибав кругом кобри, мов шалений, але на безпечній відстані, і його очі світилися, мов

жаринки. Нагайна підняла голову й кинулась на нього. Але Ріккі-Тіккі відскочив назад. Знов і знов кидалась на нього кобра, але щоразу її голова глухо стукалась об підлогу. А Ріккі, пританцьовуючи, кружляв довкола неї, щоб напасти ззаду, і вона звивалась, повертаючись головою до нього, а хвіст її шелестів по маті, наче сухе листя під вітром. Нагайна підкрадалась ближче й ближче до яйця: Ріккі-Тіккі в запалі бою забув про нього. Ось він перевів дух, щоб стрибнути знов, а змія раптом схопила яйце пащею, сходами сковзнула з веранди й стрілою помчала по доріжці. Рятуючи життя, кобра може рухатися швидко, мов батіг, що падає на кінську спину.

Ріккі метнувся за нею, бо знав: коли вона втече, все почнеться заново.

Кобра повзла просто до колючого куща, щоб сховатись у густій траві під ним. А на кущі Дарзі вже знову виспівував свою дурну тріумфальну пісню. Та його жіночка була куди розумніша. Тільки-но вгледівши Нагайну, вона випурхнула з гнізда й залопотіла крильцями над головою в кобри. Якби Дарзі їй допоміг, вони, може, збили б Нагайну з дороги; а так Нагайна спинилась тільки на мить і поповзла далі. Та саме за цю мить Ріккі-Тіккі наздогнав її, і, коли вона шугнула в щурячу нору, де жила з Нагом, він уп'явся їй білими зубами в хвіст. Не кожна мангуста, навіть доросла й досвідчена, наважиться полізти за коброю в кубло, але Ріккі не думав про небезпеку. В норі було зовсім темно, і Ріккі не міг бачити, де вона поширшає настільки, що Нагайна зможе обернутись і вкусити його. Проте він не випускав хвоста, а лапки розставив так, щоб упиратися ними в теплу, вологу земляну стінку нори і по змозі притримувати кобру.

Ось трава кругом нори перестала колихатись, і Дарзі сумно сказав:

— Не побачимо вже ми нашого відважного Ріккі-

Тіккі! Заспіваймо жалобну пісню. Хоробрий Ріккі-Тіккі загинув. Нагайна, певне, вбила його там, під землею.

Тоді, сидючи на галузці коло гнізда, заспівав жалобну пісню, що сама лилась із його засмученого серця. Та коли він дійшов до найзворушливішого місця, трава біля нори знов заколихалась, і з нори виліз Ріккі-Тіккі, весь умазаний у землю. І Дарзі урвав свою пісню. А Ріккі чхнув і почав обтрушуватись.

— Ну, все,— сказав він.— Удова більш не вилізе.

І руді мурахи, що живуть у траві, почули це й зразу побігли в нору — розвідати, чи правду він сказав.

А Ріккі згорнувся на траві й заснув. Він спав, поки не звечоріло, бо таки натомився за той день. А прокинувшись нарешті, позіхнув і сказав:

— Піду додому. Дарзі, перекажи коваликові, що Нагайна мертва,— хай оголосить у всьому садку.

Ковалик — то пташка, чий голос дуже схожий на удари молоточком об мідний казанок. Тому в індійських садах і в усіх джунглях він, як оповісник, повідомляє всі новини. Біжучи доріжкою до будинку, Ріккі-Тіккі почув ззаду коваликів голос:

— Дінг-донг-ток! Наг помер! Донг! Нагайна померла! Дінг-донг-ток!

І зразу всі пташки радісно заспівали, і жаби голосно закумкали — адже Наг і Нагайна поїдали не тільки пташок, а й жабенят.

Коли Ріккі-Тіккі прибіг до будинку, всі — Тедді, його тато й мама, ще й досі бліда — кинулись йому назустріч, трохи не плачучи з радості. Увечері його донесхочу нагодували всякими ласощами, а потім він у Тедді на плечі поїхав до Теддіної спальні й там ліг спати коло Тедді.

Пізно-пізно ввечері тато й мама зайшли до спальні, й мама сказала, побачивши Ріккі-Тіккі:

— Це ж наш рятівник! Подумай лишень: він урятував і Тедді, й тебе, й мене.

Ріккі прокинувся, бо мангусти сплять дуже чутко.
— А, це ви! — сказав він. — Не хвилюйтеся! Кобри
вже мертві, а коли ще й є де жива, то я ж тут.

Хоч Ріккі мав право пишатись, але він не дуже за-
гордився. При ньому в сад не поткнулася жодна коб-
ра, бо він добре знав своє діло, і навіть великі кобри
тремтіли, чуючи з далини його бойовий поклик:

— Ріккі-тіккі-тіккі-чк!

УРОЧИСТА ПІСНЯ ПЕРЕМОГИ, ЯКУ ПТАШКА-
КРАВЕЦЬ ДАРЗІ
СПІВАВ НА ЧЕСТЬ РІККІ-ТІККІ-ТАВІ

Я і кравець, і співак,
Є чим пишатись мені —
Шити хатки я мастак,
В небі співати пісні.
Так і живу я — шию-майструю
І в небі співаю пісні.
Подруго ніжна, радій:
Дітки твої будуть жить!
Ворог підступний і злий
Онде у смітті лежить!
Смерть, що ховалась в трояндах прекрасних,
Мертва у смітті лежить!
Хто ж рятівник наш, скажіть?
— Ріккі, хоробрий вояк! —
Ймення його назовіть!
— Тіккі з вогнем у очах!
Ріккі-Тіккі-Таві, герой наш великий,
Наш вогнеокий вояк!
Гей, соловейку, співай:
— Слава безстрашним очам!.. —
Ні, постривай, постривай,
Я вже співатиму сам.
Слава безстрашному нашому Ріккі,
Зубам його білим,
І кігтям сміливим,
І вогненножарим очам!..

(На цьому пісня уривається, бо Ріккі-Тіккі-Таві не
дав Дарзі доспівати).

МІСІС БАТЕРСТ

Якраз того дня, коли я надумав побувати на судні королівського військового флоту «Перідот» у затоці Саймон, адмірал надумав вирядити його в плавання понад узбережжям. Коли прийшов мій поїзд, воно вже розпускало дим далеченько; а оскільки команди інших суден або вантажили вугілля, або вправлялись на стрільбищі в горах, футів тисячу над рівнем моря, я застряг на портовій околиці, голодний і безпорадний, не маючи надії вернутись до Кейптауна раніше п'ятої години вечора. Я не знав куди дітись, та, на щастя, зустрів свого приятеля Хупера, інспектора державних залізниць, що мав для особистого користування паровоз і службовий вагон, призначений, як було написано на ньому крейдою, до ремонту.

— Якщо роздобудете чогось попоїсти,— сказав Хупер,— я відвезу вас Гленгаріфською віткою на глуху колію, і ми там зачекаємо, поки надійде товарний. Там, бачте, трохи прохолодніше.

Я купив дещо у греків, що торгують усячиною, дєручи нєлюдськї цїни, і паровоз, пробїгши кїлька миль, довїз нас до затоки, облямованої дюнами; там за сотню кроків від води була дощана платформа, напівзасипана піском. Рівні дюни, біліші від снігу, тяглись далеко вглиб ліувато-бурої долини між порепаних скель і сухих чагарів. Рибалки-малайці дружно тягли невід на берег, поряд стояли два човники — синій і зелений; якісь люди, що приїхали на пікнік, танцювали босоніж на місцині, яку перетинав невеличкий струмочок, море іскрилося всіма барвами веселки, а з другого боку нас обступали гори, підніжжя яких

тонуло в сріблястих пісках. На обох кінцях затоки залізнична колія проходила зразу над лінією найвищого припливу й звертала за скелі.

— Ну ось, тут, бачте, завжди віє з моря,— сказав Хупер, відчиняючи двері, коли паровоз від'їхав, а наш вагон лишився на порожній колії і сильний південно-східний вітер, що гуляв під піком Елсі, почав сипати пісок у наше погане пиво. Хупер зразу розгорнув папку з паперами. Він нещодавно вернувся до міста після тривалої відсутності: їздив збирати відомості про пошкоджені паровози й вагони по всій країні, аж до Родезії. Приємний дотик вітру до моїх сплюснених повік, його свист під дахом вагона і високо в горах; монотонний шурхіт піщинок, що пересипалися на березі, випереджаючи одна одну; плескіт хвиль; голоси на косі; шелест паперу під рукою Хупера; нещадне сонце — все це підсилювало дію пива й навівало мені мрійливу дрімоту. Замість прибережних гір мені вже ввижались осяйні чарівні вершини; та раптом я почув, як хтось надворі пройшов по піску, потім брязнув зчеп.

— Ідіть геть! — сердито крикнув Хупер, не піднімаючи голови від своїх паперів.— Знов ці замурзані малайчата, все пустують коло вагонів...

— Не будьте такий суворий. У Африці вважається, що залізниця всім дає притулок.

— Та звісно — принаймні в глибині країни. До речі, я оце згадав,— він пошпортався в жилетній кишеньці,— можу показати вам цікаву штучку з Уанкі — є таке місце за Булавайо. Розумієте, я прихопив це просто так, на згадку, а не...

— Готель зайнятий! — вигукнув хтось.— Там білі люди, по мові чую. Морська піхота, вперед! Ну, Приче! Штурмує цей Белмонт! Ого-о-о!

Останній вигук розтягся, мов довга мотузка, вслід містерові Пайкрофту, що оббіг кругом вагона й зупи-

нився біля відчинених дверей, дивлячись мені в обличчя. За ним підійшов здоровезний сержант морської піхоти, що тяг жмут сухого очерету й збентежено струшував пісок із пальців.

— Як ви сюди попали? — спитав я.— А я гадав, що «Ісрофант» у плаванні.

— Прийшли в той вівторок із Тристан-да-Куньї на ремонт. Простоїмо в доку два місяці, треба машину перебирати.

— Заходьте й сідайте.

Хупер відклав убік папку.

— Це містер Хупер, інспектор залізниці,— квапливо вигукнув я, коли Пайкрофт повернувся боком, пропускаючи вперед чорновусого сержанта.

— Це сержант Прічард із «Шампінйона», мій давній приятель,— сказав він.— Ми з ним гуляли по березі.

Велетень почервонів і кивнув головою. Потім він сів, зайнявши трохи не половину вагона.

— А це мій приятель містер Пайкрофт,— пояснив я Хуперові, що вже відкорковував пляшку пива, яку я передбачливо купив у греків про запас.

— *Moi aussi* ¹,— промовив Пайкрофт і вийняв з-за пазухи квартову пляшку з барвистою наклейкою.

— Так це ж «Басс»! — вигукнув Хупер.

— Прічард роздобув,— сказав Пайкрофт.— Перед ним жодна дівчина не встоїть.

— Таке скажеш,— лагідно заперечив Прічард.

— Ну, я не кажу, що насправді, а просто погляд у нього такий.

— Де ж це було? — поцікавився я.

— А он там недалеко, над затокою Колк. Вона вибивала килимок на задній веранді. Не встиг Пріч гармати до бою наготувати, як вона вже збігала в дім і перекинула нам пляшку через паркан.

¹ Я теж (франц.).

Пайкрофт ляснув долонею по теплій пляшці.

— Та вона, мабуть, подумала, що це Маклін,— сказав Прічард.— Адже ми з ним майже однакові на зріст.

Я вже чув від домовласників у Майсенбергу, Сент-Джеймсі й Колку скарги, як важко, живучи на узбережжі, мати запас пива або добру служницю, і тепер почав розуміти, в чому річ. Одначе пиво було чудове, і я випив разом з усіма за здоров'я свавільної дівчини.

— Бачте, форма їм дуже до вподоби, для такої форми вони що завгодно зроблять,— сказав Пайкрофт.— У моєї простої флотеської одежі вигляд досить пристойний, але нею ніхто не захопиться. А ось Пріч, коли вийде вбраний мов на параді, щоразу чарує «бідненьку Мері на веранді» — *ex officio*¹, як то кажуть.

— Сказано ж тобі, вона вирішила, ніби я Маклін,— вперто повторив Прічард.— Їй же богу... послухати його, то й не подумаєш, що тільки вчора...

— Пріче,— сказав Пайкрофт,— попереджую тебе. Коли ми почнемо розповідати все, що знаємо один про одного, нас умить виставлять звідси. Адже, крім випадків злісного дезертирства...

— Ет, просто відлучки без дозволу, і доведи, що ні,— запально відказав сержант.— А згадай-но сам Ванкувер у вісімдесят сьомому році.

— Гаразд. А хто був загребним у шлюпці, коли пливли до берега? Хто сказав Юнзі Найвену...

— Вас, звісно, віддали за це під трибунал? — спитав я.

Історія про те, як Юнга Найвен зманив сімох чи вісьмох матросів і морських піхотинців у лісі Британської Колумбії, давно стала у флоті легендарною.

¹ Службово (лат.).

— Так, віддали, як і належало,— сказав Прічард,— але нас би судили за вбивство, якби Юнга Найвен не був такий хитрий. Він наплів, ніби в нього є дядечко, що дасть нам землі під ферму. Сказав, буцім народився поблизу острова Ванкувер, і весь цей час шахраюга прикидався невинним ягнятком!

— Але ми йому повірили,— зауважив Пайкрофт.— Я повірив, і ти, і Петерсон, і той морський піхотинець, як пак його — ну, що потім одружився з торговою кокосовими горіхами — такий губатий?

— А, це Джонс, Губрій Джонс. Я його давно забув,— сказав Прічард.— Так, Губрій повірив, і Джордж Енсті теж, і Мун. Ми були такі молоді й цікаві...

— Але дуже милі й довірливі,— зауважив Пайкрофт.

— Пам'ятасш, як він звелів нам іти вервечкою й стерегтися ведмедів? Пам'ятасш, Пай, як він плигав там по болоту серед густої папороті, принохувався й запевняв, ніби чує, як тягне димом з дядечкової ферми? І весь час ми блукали по паршивому, глухому, безлюдному острівцю. Обійшли його за день і вернулися до свого човна, покинутого на березі. Цілий день Юнга Найвен водив нас манівцями, ніби шукав ту ферму! Він сказав, що за місцевими законами дядечко повинен дати нам землі!

— Не гарячися, Пріче. Ми ж тому повірили,— сказав Пайкрофт.

— Він книжок начитався. І підстроїв усе це лиш на те, щоб утекти на берег та змусити говорити про себе. Цілий день і цілу ніч ми — восьмеро — ходили за Юнгою Найвеном по безлюдному острівцю біля Ванкувера! А потім по нас послали патруль, і гарний же ми мали вигляд — гурт ідіотів!

— Перепало вам? — спитав Хупер.

— Дві години підряд на нас сипалися громи й блискавки. Потім снігові бурі, штормові хвилі й лютий

мороз аж до кінця плавання,— відповів Пайкрофт.— Нічого більше ми й не сподівались, але ж як тяжко було — повірте, містере Хупер, і в матроса серце не кам'яне,— коли нам дорікнули, ніби ми, військові моряки й вимуштровані піхотинці, збили з пуття Юнгу Найвена. Так, це, виявляється, ми, нікчемні людиці, що захотіли порпатись у землі, збили його з пуття! Звісно, він набрехав на нас і відбувся дуже легко.

— Правда, ми йому всипали, коли він вийшов з-під арешту. Ти чув щось про нього останнім часом, Пай?

— По-моєму, він став боцманом на зв'язковому судні, по Ла-Маншу плаває, містер Л. Л. Найвен, так його тепер звуть.

— А Енсті помер від пропасниці в Беніні,— замислено промовив Прічард.— Що сталося з Муном? Про Джонса ми знаємо.

— Мун... Мун! Де ж пак я чув про нього востаннє?.. Авжеж, я тоді служив на «Палладіумі». Я зустрів Квіглі на базі в Банкрані. Він сказав, що Мун утік три роки тому, коли шлюп «Астрільд» крейсував по південних морях. Цей хлопчина весь час пантрував, щоб до якоїсь жінки притулитися. Так, він тихенько вшився, і не стало б часу розшукувати його там, на островах, якби навіть штурман щось тямив у своєму ділі.

— А хіба він не тямив? — спитав Хупер.

— Де там! Квіглі розповідав, що половину часу «Астрільд» блукав понад берегами зі швидкістю черепахи, а другу половину — висиджував черепашачі яйця на рифах. Коли судно добралось до Сіднея й там стало в док, обшивка висіла клантями, як драна білизна на шворці, а шпангоути луснули. Капітан присягався, що це зробили вже в доку, коли піднімали ту поуди́ну на стапелі. В морі бувають дивовижні пригоди, містере Хупер.

— Ет, розкажуйте про них платникам податків,— відмахнувся Хупер і відкоркував ще одну пляшку.

Сержант, видно, був з тих балакучих людей, що їм важко спинитися.

— Чудно все це згадувати, правда? — мовив він.— Адже Мун прослужив шістнадцять років, а тоді втік.

— Таке бува в будь-яких літах. Ось і отой... ну, сам знаєш,— сказав Пайкрофт.

— А хто? — спитав я.

— Та один старий служака, йому всього півтора року до пенсії лишалось; адже ти на нього натякаєш, Пай,— сказав Прічард.— Прізвище на В, правда?

— Та як подумати, то не можна сказати, щоб він по-справжньому дезертирував,— зауважив Пайкрофт.

— Звісно, що ні,— погодився Прічард.— Це просто постійна відлучка в глиб країни без дозволу. Ото й усе.

— В глиб країни? — озвався Хупер.— А прикмети його опубліковані?

— А що? — різко спитав Прічард.

— Таж дезертири пересуваються, як похідні колони під час війни. Вони, бачте, завжди йдуть певним маршрутом. Я знаю, що одного такого хлопця піймали в Солсбері, звідки він хотів дістатися до Ньяси. Кажуть, хоч сам я за це й не поручусь, нібито на Ньясі, в озерній флотилії, не заведено розпитувати. Я чув, що там один інтендант з Піренейсько-Східної лінії командує бойовим катером.

— Ти гадаєш, що Хруп подався в ті краї? — спитав Прічард.

— А хтозна. Його послали до Блюмфонтейна забрати з форту боєприпаси, які там лишилися. Відомо, що він усе одержав і наказав повантажити на платформи. Відтоді Хрупа не бачили — ні зразу, ні потім.

Сталось це чотири місяці тому, а *casus belli*¹ так і лишився.

— Які ж у нього прикмети? — знову спитав Хупер.

— А що, залізниця одержує винагороду за спіймання дезертирів? — сказав Прічард.

— Невже ви гадаєте, що я б тоді допитувався? — сердито заперечив Хупер.

— Занадто ви цікаві, — так само різко сказав Прічард.

— А чому його прозвали Хрупом? — спитав я, щоб затерти прикрість.

Вони гостро дивились один на одного.

— Бо зірвало з місця брашпиль, — відповів Пайкрофт. — І вибило йому чотири зуби — нижні, з лівого борту, так, Пріче? І хоч він витратився на штучні, та їх йому, видно, не дуже міцно закріпили. Коли він швидко говорив, вони хитались і хрупали. Звідси й «Хруп». Його вважали людиною незвичайною, так ми на нижній палубі гадали, хоча він був просто довготелесий, чорноволосий метис, тільки в розмові дуже чемний.

— Чотири штучні зуби з лівого боку, на нижній щелепі, — сказав Хупер, застромивши пальці в жилетну кишеньку. — А татуювання яке?

— Слухайте, — почав Прічард і трохи підвівся, — ми, звісно, дуже вдячні вам за гостинність, бо ви нас славно прийняли, та здається, ми помилились...

Я глянув на Пайкрофта, сподіваючись, що він допоможе. Хупер умить почервонів.

— Коли гладкий сержант на півбаку зволить кинути знову якір і зберегти свій статус-кво, ми зможемо поговорити як порядні люди — і, звісно, як друзі, — сказав Пайкрофт. — Містере Хупер, він думає, що ви представник закону.

¹ Привід до війни (лат.).

— Я тільки хочу сказати, що коли хто виявляє таку сильну — чи, краще сказати, настирливу цікавість до чийхось особливих прикмет, як ось наш приятель...

— Містере Прічард,— утрутився я,— я можу поручитись за містера Хупера.

— А ти попроси пробачення,— сказав Пайкрофт.— Ти просто грубіян, Пріче.

— Та звідки ж я...— нерішуче почав Прічард.

— Не знаю і знати не хочу. Проси пробачення!

Велетень розгублено озирнувся й по черзі простяг нам свою величезну руку, в якій потонули наші долоні.

— Я помилявся,— сумирно, мов ягня, сказав він.— Чого мені вас підозрювати! Містере Хупер, пробачте мені.

— Не дорікайте собі, ви тільки додержувались розумної обережності,— відказав Хупер.— Із незнайомою людиною я б повадився так самісінько. Якщо дозволите, я б хотів дізнатися більше про цього містера Вікері. На мене, бачте, можете покластися.

— Чому Вікері втік? — почав я, але Пайкрофтова усмішка спонукала мене запитати інакше: — Хто ж вона була?

— Хазяйка готельчика в Хауракі, під Оклендом,— відповів Пайкрофт.

— Сто чортів! — ревнув Прічард, ляснувши себе по коліну.— Невже це місіс Батерст?

Пайкрофт ледь кивнув головою, і сержант вилив свій подив, закликаючи в свідки всі пекельні сили.

— Наскільки я зрозумів, через місіс Батерст усе й вийшло.

— Але ж Хруп був одружений! — вигукнув Прічард.

— І мав п'ятнадцятирічну дочку. Він показував мені фотокартку. Але до чого це тут? Де ти бачив, щоб на це хто зважав? Я такого не бачив.

— Господи милосердний і праведний! Місіс Батерст...— І Прічард знову загорлав: — Кажі, що хочеш, Пай, я однаково не повірю, ніби вона винна. Вона не така!

— Коли я почну казати, що хочу, то насамперед скажу тобі, що ти дурний, як баран, і гарячишся хто-зна й чого. Я просто пояснюю, як усе вийшло. Та, власне, ти маєш рацію — хоч раз у житті. Вона не винна.

— Якби ти її й винувадив, я б однаково не повірив,— почули ми у відповідь.

Така відданість у сержанті морської піхоти вразила мене.

— Облишмо це! — вигукнув я.— Розкажіть, що вона за жінка.

— Вона вдова,— сказав Пайкрофт.— Лишилась без чоловіка зовсім молоденькою і вже не шукала нової пристані. Під Оклендом у неї був готельчик для старшинського складу, вона завжди ходила в чорній шовковій сукні, а шия у неї...

— Ось ви питаєте, що вона за жінка,— перебив його Прічард.— Дозвольте, я розповім вам про один випадок. Уперше я потрапив до Окленда, коли «Марокканець» вернувся з плавання в дев'яносто восьмому році, я саме дістав чин, ну й пішов з хлопцями на берег. Вона завжди нам усім догодити намагалась, і ні разу й пенса за нами не пропало, все одержувала, що належало! «Можете зараз заплатити,— казала,— а можете й опісля. Я знаю, ви мене не скривдите. Коли що, з дому гроші пришлете». Їй же богу, я на власні очі бачив, як вона зняла з шиї золотий годинник на ланцюжку й віддала одному боцманові, що забув на судні свій годинник і міг спізнитись на останній катер. «Я не знаю, як вас звати,— каже,— але як він вам буде вже непотрібний, спитайте за мене в порту, мене там багато хто знає. Передайте через кого-не-

будь». Наче то не за тридцять фунтів був годинник, а за яких півкрони. Невеличкий золотий годинник, Пай, з синьою монограмою зверху. Та я ось що хотів сказати: в неї тоді саме було пиво, що мені до смаку припало,— міцне таке. Я ходив його пити, коли тільки змога була, чимало пляшок вицмулив, поки стояли в тій затоці,— трохи не щовечора на берег їздив. Якось ми були з нею вдвох, перекидалися жартами через стойку, от я й кажу: «Місіс Батерст, коли я ще сюди вернуся, ви не забудьте, що це пиво мені дуже до вподоби — як і ви самі. (Ось які жарти вона дозволяла!) Як і ви самі»,— кажу. «Ох, сержанте Прічард, спасибі вам»,— каже вона й поправляє кучерик біля вуха. Пам'ятаєте той кучерик, Пай?

— Ще б пак,— сказав Пайкрофт.

— Ну, отож вона й каже: «Спасибі вам, сержанте Прічард. Я це запам'ятаю — на той випадок, коли ви не передумаєте. Моряки його не дуже полюбують, та я задля певності поставлю його на полиці далі вглиб». Відчикрижила шматок стрічки, що нею кучері підв'язувала — адже в неї на стойці весь час лежав ніжик, сигари обрізувати, пам'ятаєш, Пай? — та й пов'язала бантиками ті пляшки, що лишилися,— чотири всього. Було це в дев'яносто сьомому — чи то пак ні, аж у дев'яносто шостому. В дев'яносто восьмому я відплив на «Прудкому» з китайської бази в далеке плавання. І тільки в дев'ятсот першому, чуєте, вже на «Картузіанці» знову попав до Оклендської гавані. Звісно, я разом з усіма поїхав до місіс Батерст подивитись, як там у неї. Усе було як і давніш. (Пам'ятаєш, Пай, оте велике дерево перед дверима?) Я ще й слова не вимовив (бо з нею багато хто хотів погомоніти), але вона мене зразу побачила.

— Хіба це так важко? — докинув я.

— Та стривайте. Іду я до стойки і раптом чую: «Адо,— каже вона до племінниці,— подай-но те пиво,

що вполював містер Прічард». Не встиг я й руку господині потиснути, а вже мої чотири пляшки з бантиками тут — вона відкорковує одну, зиркає на мене спідлоба, ледь примружено, як ото короткозорі, й каже: «Сподіваюся, сержанте Прічард, ви не передумали й вірні всьому, що вполювали». От яка вона була жінка — адже цілих п'ять років минуло.

— А все-таки я не можу уявити її собі,— сказав Хупер уже доброзичливо.

— Вона... вона зроду ні разу не задумалась, коли треба було нагодувати невдаху чи стерти на порох падлюку,— додав палко Прічард.

— Це мені ще нічого не каже. У мене в самого мати була така.

Велетень випнув груди під мундиром і звів очі до стелі вагона. А Пайкрофт раптом сказав:

— Скількох жінок ти знав по всьому світі, Пріче?

Прічард густо почервонів аж до коротко підстриженого волосся на шиї, що мала в обводі добрих сімнадцять дюймів.

— Сотні,— підказав Пайкрофт.— І я теж. А про скількох ти зберіг пам'ять у серці, як не рахувати першої, ну й останньої — і ще однієї?

— Таких мало, просто диво як мало, аж самому страшно,— сказав сержант Прічард із полегкістю.

— А скільки разів ти бував у Окленді?

— Раз... двічі...— почав рахувати сержант.— Йій же богу, більше трьох разів за десять років не набереться. Та кожний раз, коли я бачив місіс Батерст, пам'ятаю.

— І я теж — а я був у Окленді тільки двічі,— пам'ятаю, де вона стояла, й що говорила, і яка була з себе. Ось у чому річ. Не вродо, так би мовити, важлива, й без гарних слів можна прожити. Головне — Оте. Буває, жінка тільки пройде вулицею, а чоловік уже не

може її забути, але найчастіше бува, що проживеш із котроюсь цілий місяць, а підеш у море — і вже, можна сказати, забув навіть, розмовляє вона вві сні чи ні.

— Ага! — сказав Хупер. — Здається, я починаю розуміти. Я знав двох таких дивовижних жінок.

— Але ж вони не винні? — спитав Прічард.

— Анітрохи. Що-що, а це я знаю!

— А коли хто закохається в таку жінку, містере Хупер? — провадив Прічард.

— Він збожеволіє — або, навпаки, врятує свою душу, — неквапливо відповів Хупер.

— Ваша правда, — сказав сержант. — Ви дещо звідали в житті, містере Хупер. Я бачу.

Він поставив пляшку.

— А Вікері часто бачив її? — спитав я.

— А хто ж це може знати, — відповів Пайкрофт. — Я познайомився з ним недавно, коли почав плавати на «Ієрофанті», та й там ніхто не знав його як слід. Бачте, він був, як то кажуть, незвичайна людина. В морі він вряди-годи заводив зі мною розмову про Окленд, про місіс Батерст. Потім я пригадав це. І, мабуть, між ними багато чого було. Та це я лише свою думку кажу, бо дізнався про все з чужих слів, а власне, й не зі слів.

— Як це? — наполегливо спитав Хупер. — Ви й самі musiли щось бачити або чути.

— Еге... — відказав Пайкрофт. — Раніш і я думав, що треба самому бачити й чути, лиш тоді можна доповісти про все як належить, та з літами ми робимось не такі вимогливі. Циліндри, мабуть, зношуються... Ви були в Кейптауні торік у грудні, коли приїздив цирк Філліса?

— Ні, я тоді їздив кудись у справах, — відказав Хупер, трохи невдоволений, що розмова повертає на інше.

— Я тому питаю, що вони привозили наукове до-

сягнення, нову програму. Називалась «Рідний край і друзі за три пенси».

— А, це ви про кінематограф — коли показують знаменитих боксерів і пароплави. Я таке бачив, тільки не в Кейптауні.

— Жива фотографія, або кінематографія, про що ж я й кажу. Лондонський міст з омнібусами, відходить транспортне судно з солдатами, парад морської піхоти в Портсмуті, експрес із Плімута прибуває в Паддінгтон.

— Усе це я бачив. Усе бачив,— нетерпляче сказав Хупер.

— Ми на «Ієрофанті» прийшли напередодні різдвя, і на берег відпускали легко.

— По-моєму, ніде так швидко не знудишся, як у Кейптауні. Навіть у Дурбані веселіше. Ми туди заходили на різдво,— докинув Прічард.

— Мені не довірено таємниць індійських пері, як казав наш лікар інтендантові, тож я не беруся про це судити. Але після учбової стрільби в Мозамбікській протоці програма Філліса була не така й погана. Перші два чи три вечори я не міг звільнитися, бо сталась, так би мовити, okazія з нашим командиром мінерів — якийсь мудрагель із Заходу родом зіпсував гіроскоп; та, пам'ятаю, Вікері поїхав на берег з корабельним теслярем Рігдоном — ми його прозвали Крокусом. Взагалі Крокус весь час сидів на судні, його доводилося трохи не лебідкою на берег стягати, але як він уже відлучався, то потім його хилило донизу, мов лілею під вагою роси. Ми його тоді затягли в кубрик, та перше ніж утихомирили, він чимало наговорив про Вікері — той при такій водотоннажності й мічманському чині виявився гідним товаришем біля чарки — а висловлювався він, скажу я вам, круто.

— Я плавав з Крокусом на «Громобої»,— сказав Прічард.— Норовистий чоловік, що правда то правда.

— Другого вечора я поїхав до Кейптауна з Доусоном і Преттом, але біля дверей цирку наткнувся на Вікері. «А,— каже він,— ось тебе я й шукаю! Сядьмо разом. Ходім он туди, де квитки по шилінгу». Я став відмагатися, хотів примоститись на кормі, мені більше підходило трипенсове місце — за станом моїх фінансів, так би мовити. «Та ходімо! — каже він.— Я сам заплачу». Ну, звісно, я покинув Претта й Доусона, бо сподівався, що він не тільки квитки купить, а й на чарку поведе. Натякаю йому, а він каже: «Ні. Не зараз. Тільки не зараз. Потім пий скільки влізе, а поки що мені треба, щоб ти був тверезий». Я глянув на його обличчя при ліхтарі й умить забув про чарку. Зрозумійте мене. Я не злякався. Але стривожився. Не візьмуся змалювати вам те обличчя, але так уже воно вразило мене. Коли хочете знати, воно нагадало мені отих почвар у банках, що можна побачити в портових крамничках у Плімуті — їх у спиртї зберігають. Такі білі, зморшкуваті — ще не народжені, сказати б.

— У тебе вульгарні думки, Пай,— зауважив сержант, розкурюючи погаслу люльку.

— Може, й так. Ну, сіли ми в першому ряду, а незабаром почалась картина «Рідний край і друзі». Коли з'явилася назва, Вікері торкнув мене за коліно. «Як побачиш щось несподіване,— каже,— шепни мені слівце»,— і щось там ще хрупає. Ми побачили Лондонський міст і ще багато дечого, і було страшенно цікаво. Зроду такого не бачив. Щось там таке дзижчало, ніби маленька динамо-машина, але зображення були справжні — вони оживали й рухались.

— Я це бачив,— сказав Хупер.— Звичайно: адже знімають те, що діється насправді, самі розумієте.

— А потім на здоровезному екрані стали показувати, як до Паддінгтона прибуває поштовий експрес із Заходу. Спершу ми побачили порожню платформу й

носіїв, що стояли наготові. Ось показався паровоз, підійшов до платформи, і жінки в першому ряду по-схоплювались: він ішов прямо на нас. Ось повідчинялися двері в вагонах, стали виходити пасажир, носії потягли багаж,— зовсім як у житті. Тільки... тільки коли хтось виступав надто далеко вперед, до нас, ці люди, так би мовити, наче сходили з екрана. Запевняю вас, мені було дуже цікаво. І решті теж. Я дивився, як один стариган з пледом упустив книжку й нахилився підняти, коли це, слідом за двома носіями, неквапно виходить вона — держить у руці сумочку й озирається на боки — сама місіс Батерст. Хо́да в неї така, що не сплутаєш і серед сотні тисяч. Вона рушила вперед — просто вперед — і подивилася прямо на нас, ледь примруживши очі, як ото Пріч казав. Вона підходила все ближче, ближче, а потім зникла, як... ну, як тінь при свічці мелькала, і враз я почув, що Доусон у задньому ряду скрикнув: «Сто чортів! Це ж місіс Батерст!»

Хупер ковтнув слину й нахилився вперед, уважно слухаючи.

— Вікері знову торкнув мене за коліно. Хрупа́в чотирма штучними зубами й роззявляв рота, ніби помирати зібрався. «Ти певен, що це вона?» — каже. «Певен,— відказую,— хіба ви не чули, як Доусон гукнув? Вона, більш ніхто». — «А я й раніш був певен,— каже він,— але покликав тебе, щоб зовсім упевнитись. Підеш зі мною й завтра?» — «Чом ні,— відказую,— адже тут ніби давніх друзів стрічаєш».

«Еге,— каже він, виймає годинник і відкриває.— Справді так. Тепер я знов побачу її через двадцять чотири години без п'яти хвилин. Ходімо вип'ємо,— каже.— Тобі, може, якась втіха буде, а мені однаково пропадати». Вийшов він надвір, а голова у нього труситься і він спотикається об чужі ноги, наче вже п'яний. Я думав, ми швидко вип'ємо й зразу вернемося, бо хотів ще подивитись на дресированих слонів. Та

Вікері натомість подався в плавання по місту, і хід у нас був добрий, чимало вузлів, а що три хвилини по Грінвічу ми заходили в бар. Я чоловік непитуший, хоч дехто з присутніх,— Пайкрофт скоса кинув виразистий погляд у мій бік,— може, й бачив мене, як то кажуть, підхмеленим після добрячої гульні. Та коли вже я п'ю, то волю кинути якір у спокійному місці, а не гасати зі швидкістю вісімнадцять вузлів, відмірюючи милю за милю. Он там у горах, за великим готелем, є ставок — як він пак називається?

— Молтенське водоймище,— відказав я не дуже впевнено, і Хупер кивнув головою.

— Звідти він, нарешті, повернув назад. Прийшли ми туди, а спустилися через парк, та загаялись біля доків. Вітер був південно-східний. Далі рушили дорогою до Солоні річки, і Вікері до кожного шинка заходив. Пив що подадуть і здачі не брав. Ішов далі й знову пив, і піт з нього так і лився. Тоді я зрозумів, чому старий Крокус вернувся такий: адже ми з Вікері дві з половиною години кочували, мов цигани, і коли дісталися до порту, я весь вимок і наскрізь просякнув спиртом.

— А казав він що-небудь? — спитав Прічард.

— З дев'ятнадцятої сорок п'ять до двадцять третьої п'ятнадцять я за весь вечір тільки й чув від нього: «Давай ще по одній». І був ранок, і був вечір, день перший, як сказано в святому письмі... Одне слово, п'ять вечорів підряд їздив я до Кейптауна з містером Вікері й за цей час пройшов суходолом добрих півсотні миль та влив у себе два галони найогиднішого пійла, яке лиш можна знайти на південь від екватора. Маневрували ми весь час однаково. Два квитки по шилінгу, п'ять хвилин тривала картина, і, може, якихось сорок п'ять секунд місіс Батерет ішла на нас із сумочкою в руці й дивилася примруженими очима. А тоді ми виходили надвір і пили до відходу поїзда.

— І що ви про це думали? — спитав Хупер, обмачуючи жилетну кишеньку.

— А всячину,— відповів Пайкрофт.— Правду кажучи, я й досі ні до чого не додумався. Божевілья? Цей чоловік схибнувся давно — вже не один місяць, а може й рік. Я дещо знаю про одержимих, як і годиться кожному військовому морякові. Я служив під командою навіженого капітана, служив і зі справжнім божевільним, тільки це не в один час було, слава богу. Я б міг назвати вам трьох капітанів, що їм місце в божевільні, та я ніколи не займаю таких, поки вони не кидаються на людей із молотом або ломом. Один-єдиний раз я ризикнув вийти проти вітру напереріз мічманові Вікері. «Цікаво, що це вона робить у Англії,— кажу.— Вам не здається, ніби вона когось шукає?» Ми тоді були в парку, знов блукали, мов неприкаяні, і віяв південно-східний вітер. «Вона шукає мене,— каже він, зупиняється, мов укопаний, під ліхтарем і хрупає. Коли він пив, усі його зуби цокотіли по чарці, а чотири штучні торохтіли, наче апарат Марконі.— Атож. Вона шукає мене,— каже він і провадить далі дуже лагідно — навіть, можна сказати, ласкаво: — Але надалі, містере Пайкрофт, я буду вам глибоко вдячний, коли ви обмежитесь розмовами про те, чим я вас частую в шинках. А то,— каже,— хоч у мене до вас і найтепліші почуття, але не виключено, що я можу вчинити вбивство! Ви мене розумієте?» — каже. «Чудово розумію,— відказую,— але будьте певні, в такому разі й вас можна вколошкати так самісінько, як мене».— «Е ні,— каже він.— Я навіть думати боюсь про таку спокусу». Тоді я сказав — ми стояли просто під ліхтарем за брамою парку, біля кінцевої зупинки трамвая: «Ну, нехай дійде до вбивства — чи до замаху на вбивство,— запевняю вас, однаково ви будете так покалічені, що від поліції не сховаєтесь, а там доведеться давати пояснення, нікуди

від цього не дінетесь».— «Так краще,— каже він і тре собі лоб.— Так багато краще, бо,— каже,— знаєш, Пай, у такому стані, як оце, я навряд чи зможу щось пояснити». Скільки пам'ятаю, тільки ці слова я й чув від нього під час наших прогулянок.

— Ну й прогулянки,— сказав Хупер.— Ох, господи, ну й прогулянки!

— Усе це було схоже на невиліковну хворобу,— сказав Прічард серйозно,— але я не думав про небезпеку, поки цирк не виїхав. А потім я подумав, що тепер він позбувся всякої розради і може, так би мовити, взятися за мене — ще ножем штрикне. Тому, коли ми востаннє подивились картину, а тоді прогулялися по шинках, я став триматись далі від свого начальника на борту, як то кажуть, під час виконання службових обов'язків. І тому я зацікавився, коли вахтовий, саме як я був на своєму посту, сказав мені, що Хруп попросив дозволу поговорити з капітаном. Взагалі молодші офіцери не забирають багато часу в командира корабля, але Хруп пробув за його дверима більше години. Ці двері були мені видні з мого посту. Спочатку вийшов Вікері і, слово честі, кивнув мені з усмішкою. Мене наче веслом по голові оперіщили: адже я бачив його обличчя п'ять вечорів підряд і не міг повірити, ніби в ньому щось може змінитися,— це було б наче холодильна система в пеклі. Капітан з'явився трохи перегода. По його обличчю й зовсім не можна було нічого вгадати, тож я звернувся до стерничого, що прослужив з ним вісім років і знав його краще, ніж морську сигналізацію. Лемсон — той стерничий — кілька разів повільно перехрестив свій форштевень і спустився до мене, видимо стурбований. «Суворе обличчя, чекай розправи,— каже Лемсон.— Хтось теліпатиметься на реї. Таке обличчя я в нього тільки раз бачив, коли на «Неймовірному» гарматні приціли за борт викинули». А в нинішні ідіотські часи, містере Ху-

пер, викинути приціли — це однаково що бунт. Так роблять, щоб привернути увагу уряду й газети «Ранкові новини», і звичайно доручають комусь із кочегарів. Звісно, чутка розійшлася по нижній палубі, і ми всі стали перевіряти, чи нема за ким якого гріха. Але нічого серйозного не знайшли, тільки один кочегар признався, що чужа сорочка якось сама перекочувала до нього в скриньку. Капітан, так би мовити, підняв сигнал «усім бути присутніми при страті», але не повісили нікого. Сам він поснідав на березі й вернувся близько третьої години пополудні, і обличчя у нього було звичайнісіньке, як завжди під час стоянки. Лемсон утратив загальну довіру, бо зняв фальшиву тривогу. І тільки один чоловік, а саме такий собі Пайкрофт, міг зв'язати кінці з кінцями, коли дізнався, що містеру Вікері наказано того ж таки вечора їхати по боєприпаси, залишені після війни в Блюмфонтейнському форті. Нікого не дали під команду мічманові Вікері. Послали одного, як окремий підрозділ, без супроводу.

Сержант багатозначно свиснув.

— Ось я про що думав,— сказав Пайкрофт.— Ми з ним поїхали на берег в одному катері, і він попросив трохи провести його. Він гучно хрупнув зубами, але взагалі був веселісінький.

«Може, тобі цікаво буде знати,— каже він і зупиняється прямо проти брами Адміральського саду,— що завтра ввечері цирк Філліса дає виставу в Вустері. Отож я побачу її знов. Ти багато від мене натерпівся»,— каже.

«Слухайте, Вікері,— відказав я.— Мені ця історія так уже набридла, просто терплю не стає. Давайте вже їй лад самі. А я більше знати нічого не хочу».

«Ти! — сказав він.— А тобі на що нарікати? Ти просто дивився збоку. Вся річ у мені,— каже,— а втім, це пусте. І, перше ніж потиснути тобі руку, я скажу

тільки одне. Затям,— каже (ми стояли біля самої брами Адміральського саду),— затям, я не вбивця, бо моя законна дружина померла в пологах через півтора місяця після того, як я пішов у море. Хоч у цьому я принаймні не винен»,— каже.

«Що ж ви тоді зробили такого страшного? — питаю.— Що в підсумку?»

«В підсумку,— каже,— мовчанка».

Він потиснув мені руку, захрупував зубами й подався в Саймонстаун, на станцію.

— А сховався він у Вустері, щоб побачити місіс Батерст? — спитав я.

— Це невідомо. Він з'явився в Блумфонтейні, наказав навантажити боєприпаси на платформи, а потім зник. Утік — дезертирував, коли вам завгодно,— а йому ж залишалося всього півтора року до пенсії, і якщо він правду сказав про свою жінку, то виходить, що був тоді вільною людиною. Як, по-вашому, це розуміти?

— Бідолаха! — сказав Хупер.— Бачити її отак щовечора! Бог знає, що він почував.

— Цим я сушив собі голову чимало довгих ночей.

— Але я ладен заприсягтися, що місіс Батерст тут нема чим дорікнути,— твердо сказав сержант.

— Ні, нема. Хоч би який там був злочин чи обман, це його вина, я певен. Мені довелося бачити його обличчя п'ять вечорів підряд. І мені не дуже хочеться блукати по Кейптауну в такі ось дні, коли віє південно-східний вітер. Я, можна сказати, чую, як хрупають оті його зуби.

— А, зуби,— сказав Хупер і знову застромив пальці в жилетну кишеньку.— Завжди ці штучні зуби. Про них можна прочитати в кожному репортажі, коли судять убивцю.

— Як ви гадаєте, капітан щось знав — чи зробив сам? — спитав я.

— Цього я не пробував дошукатися,— відказав Пайкрофт незворушно.

Ми всі задумались і тарабанили пальцями по порожніх пляшках, а учасники пікніка, загорілі, спітнілі, припорошені піском, пройшли повз вагон, виспівуючи пісеньку «Козолист і бджола».

— Он та дівчина в капелюшку нічогенька,— зауважив Пайкрофт.

— І його прикмети не були опубліковані? — спитав Прічард.

— Перед тим, як прийшли ці добродії,— звернувся до мене Хупер,— я спитав у вас, чи ви знаєте Уанкі — на шляху до Замбезі, за Булавайо.

— Невже він подався туди, щоб дістатись до того озера... як пак воно називається? — спитав Прічард.

Хупер похитав головою й провадив:

— Там, розумієте, дуже своєрідна залізнична лінія. Пролягає через дрімучий тиковий ліс — чи, власне, там росте щось схоже на червоне дерево,— сімдесят дві милі без жодного повороту. І буває, що на сорокамильному перегоні поїзд двадцять п'ять разів з рейок сходить. Я побував там місяць тому, підміняв хворого інспектора. Він мене попросив розшукати в лісі двох волоцюг.

— Двох? — сказав Пайкрофт.— Не заздрю я другому, якщо тільки...

— Після війни в тих краях багато волоцюг розвелось. Інспектор сказав, що цих я знайду біля М'Біндської вітки, де вони дожидають нагоди поїхати на північ. Він, бачте, лишив їм трохи харчів і хініну. Я виїхав на поїзді з ремонтною бригадою. Вирішив їх розшукати. Один стояв коло глухої колії на початку бічної вітки, а другий сидів навшпиньки й дивився на нього знизу.

— Допомогли ви їм чим-небудь? — спитав Прічард.

— Допомогти я вже не міг нічим, хіба що поховати. Там, бачте, пройшла гроза, і обидва вони були мертві й чорні, як вугіль. Від них, бачте, нічого не лишилось, саме вугілля. Коли ми поспробували зрушити їх з місця, вони розпались на шматки. У того, що стояв, були штучні зуби. Я зразу це помітив, бо зуби блищали в чорноті. Він теж розпався, як і його товариш, що сидів навшпиньки,— обох дощ наскрізь промочив. Після того як обидва згоріли, обернулись на вугіль. І ще — я тому й питав за прикмети — у того, що мав штучні зуби, було татуювання на грудях і коло пліч — корона і якір, обвитий ланцюгом, а зверху — літери М. В.

— Це я бачив,— квапливо підтвердив Пайкрофт.— Усе точно.

— Але ж від нього самий вугіль лишився? — спитав Прічард, здригаючись.

— Знаєте, як на спаленому листі виступають білі рядки? Ну, ось і там, бачте, щось таке було. Ми поховали останки, і я взяв собі... Але він був ваш друг.

Містер Хупер вийняв руку з кишени — порожню.

Прічард на мить затулив обличчя долонями, мов злякана дитина.

— Наче зараз бачу її в Хауракі! — промурмотів він.— І ті бантики на пляшках. «Адо»,— каже вона племінниці... О боже!..

Надвечір'я тихе літнє, козолист розкішно квітне,
Лістячко не шелестить,
Сад у тиші спочиває, аромати розливає,
І з коханим дівчина сидить,—

співали учасники пікніку, дожидаючи поїзда на станції Гленгаріф.

— Не знаю, що ви про це думаєте,— сказав Пайкрофт,— але я бачив його обличчя цілих п'ять вечорів підряд, а тому хочу допити пиво й подякувати богові за те, що цей чоловік помер!

З М І С Т

ОПОВІДАННЯ РЕДЪЯРДА КІПЛІНГА

Вступне слово *Ніни Михальської*

ЛІСПЕТ 19

В ДОМІ СУДГУ 26

ЗА ГРАННЮ 36

ВТЕЧА БІЛИХ ГУСАРІВ 44

ЖИТТЯ МУХАММЕД-ДІНА 56

ВИПАДОК З ОДНИМ СОЛДАТОМ 60

ТРИ МУШКЕТЕРИ 71

БОЖЕВІЛЛЯ СОЛДАТА ОРТЕРІСА 79

ДАНГАРИНА КАРА 89

У ПОВІНЬ 100

КРІЗЬ ВОГОНЬ 111

МАЛИЙ ТОБРА 117

МІСТО СТРАШНОЇ НОЧІ 121

БУНТАР МОТІ ГАДЖ 129

БІМІ 137

БУДІВНИКИ МОСТУ 144

0 0 7 185

РІККИ-ТІККИ-ТАВІ 206

МІСІС БАТЕРСТ 224

Редьярд Киплинг
ГОРОД СТРАШНОЙ НОЧИ

Новеллы

Перевод с английского Ю. Я. Лисняка

Серия «Зарубежная новелла», кн. 31

Издательство «Дніпро»

(На украинском языке)

Редактор О. В. Хатунцева

Художник О. Б. Ніколаєць

Художній редактор О. Д. Назаренко

Технічний редактор Г. Г. Подгурський

Коректори Ю. І. Кебкел,

Н. О. Маслова

Информ. бланк № 984.

Здано до складання 14.12.78. Підписа-
но до друку 16.04.79. Формат 70×90¹/₃₂.
Папір друкарський № 1. Гарнітура
звичайна нова. Друк високий. Умовн.
друк. арк. 9,067. Обл.-вид. арк. 10,564.
Тираж 30 000. Зам. № 8—3187. Ці-
на 1 грн.

Видавництво «Дніпро»,
252601, Київ-МСП,
вул. Володимирська, 42.

Головне підприємство республікан-
ського виробничого об'єднання «Полі-
графкнига» Держкомвидаву УРСР,
252057, Київ, вул. Довженка, 3.

Кіплінг Р.

К42 Місто Страшної Ночі. Новели.— Пе-
рекл. з англ. Ю. Я. Лісняка.— Передмова
Н. П. Михальської.— К.: Дніпро, 1979.—
247 с.— (Зарубіжна новела. Кн. 31).

До збірки оповідань англійського письменника
Редьярда Кіплінга (1865—1936) увійшли найхарактер-
ніші для його творчості новели: «Ліспет», «За гран-
ню», «Божевілля солдата Ортеріса», «Будівники
мосту» та інші. Місце дії більшості оповідань — Індія
під британською колоніальною владою.

К 70304—139
М205(04)—79 127—79 4703000000

И (Англ.)